

Халдарчаева Г.С.

ИНГЛИЗ ТИЛИНИ КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎҚИТИШ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ, ФАН ВА
ИННОВАЦИЯЛАР ВАЗИРЛИГИ**

ОТАЖОНОВА Д.Б.

ТАРЖИМАНИНГ ОРТОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Монография

Тошкент-2023.

«Zebo prints»

УДК-80/81;821.0

КБК-80/84

О-75

Отажонova Д.Б. / Таржиманинг ортологик хусусиятлари./
Монография - Тошкент: «Zebo prints», 2023. – 132 bet.

Такризчилар:

филология фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент М.Т.Қодирова
филология фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент З.И.Санакулов

Мазкур монографияда таржимашунослик соҳасида бугунга қадар долзарб бўлиб келган ва ҳанузгача ўз ечимини тўлақонли топмаган ортологик аспектларнинг муҳим жиҳатлари кўриб чиқилган. Шунингдек, бадиий таржима адабиётларидан лавҳалар ҳавола этилиб қиёслаб, чоғиштириб таҳлил қилинган.

Монография олий ўқув юртлари талабалари, магистрлар, тадқиқотчилар ва шу соҳа бўйича илмий изланишлар олиб бораётган барча таржимашунос мутахассислар учун мўлжалланган.

ISBN 978-9910-9415-2-8

© Отажонova Д.Б., 2023

© «Zebo prints», 2023

М У Н Д А Р И Ж А

КИРИШ	4
1 БОБ. ИНГЛИЗ ТИЛИНИ КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎҚИТИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ	8
1.1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш касбий педагогик зарурат сифатида	8
1.2. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг педагогик-психологик ҳамда методик йўналишлари	35
I боб юзасидан хулосалар	96
II БОБ. ТАЛАБАЛАРГА КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ	98
2.1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга оид замонавий ёндашув ва хорижий тажрибалар	98
2.2. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишни самарали ташкил этиш ва унинг сифатини аниқлаш усуллари	119
II боб юзасидан хулосалар	131
3.1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг методикаси	133
3.2. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг самарадорлиги	153
УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР	155
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР	158
ИЛОВАЛАР	

КИРИШ

Халқаро малака талабларига мос рақобатбардош педагог кадрлар тайёрлаш мазмуни ва илмий методик базасини мустаҳкамлаш, инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш, таълим тизимларининг интеграциялашуви тараққиётнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи ва барқарор ривожланиш мақсадларига етказувчи фаолият сифатида тан олинган. Инновацион таълим тизими бўлажак мутахассисларни креатив ёндашувлар асосида инглиз тили ўқитиш механизмларини ва уларни амалиётга жорий этишнинг инновацион тизимини янада такомиллаштиришни тақозо этмоқда. Шу жиҳатдан таълим соҳасида мутахассисларнинг креатив ёндашув асосида ўқитиш инновацияларни яратиш, янги билимларни яратувчи педагогик жараёнлар асосида когнитив ҳамда дивергент фикрлаш қобилиятни тарбиялаш орқали ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг интеллектуал ресурсларини яратиш ҳамда рақобатбардош кадрлар тайёрлаш имкониятларини кенгайтиришда алоҳида аҳамият касб этади.

Жаҳонда рўй бераётган кескин ўзгаришлар тайёрланаётган мутахассис-кадрларга ҳам янгича ёндашувни талаб этмоқда. Жумладан, таълимни самарали ташкил этишнинг педагогик-психологик ҳамда методик омилларини такомиллаштириш бўйича устувор йўналишлар белгилаб берилган. Бу борада рақобатбардош педагог кадрларни тайёрлашнинг мазмуни ва илмий-методик базасини ривожлантириш, таълим жараёнида ностандарт педагогик ечимларни ўзини - ўзи фаоллаштириш асосида ўзлаштириш, ўқув материалларини ўзлаштиришга бўлган мотивацияни ошириш бўйича илмий изланишлар муҳим ўрин эгаллайди. Шу нуқтаи назардан олий таълим муассасаларида талабаларга инглиз тили ўқитишнинг янгича

самарали ёндашуви ҳамда илмий-методик асосларини ишлаб чиқиш катта илмий-амалий аҳамият касб этади.

Республикамизда талабаларнинг инглиз тили ўқитиш фаолиятига қизиқишини илғор хорижий тажрибаларга таянган ҳолда ривожлантириш имкониятлари яратилган бўлиб, креативлик ва инновацион тафаккур муҳим индикатор сифатида эътироф қилинди. Талабаларга инглиз тили ўқитиш жараёнларини шакллантиришни таъминловчи моддий-техник база, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар базаси тубдан янгиланди. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “..... инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, олий таълим муассасалари ва илмий-тадқиқот институтлари ҳузурида ихтисослаштирилган илмий-экспериментал лабораториялар, юқори технология марказлари ва технопаркларни ташкил этиш” устувор вазифалар этиб белгиланди¹. Бу борадаги вазифалар таълим жараёнлари мазмунини ривожлантиришга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ 2909-сон Қарори, 2017 йил 12 январдаги “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини такомиллаштириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги Фармойиши ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистонни Ривожлантириш бўйича Ҳаракат стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳужжатлар тўплами – Т.; 2017 – 6.37.

вазифаларни амалга оширишга ушбу ўқув қўлланма муайян даражада хизмат қилади.

Мазкур ўқув қўлланма республика фан ва технологияларни ривожлантиришнинг I. “Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодий шакллантириш” устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Ўзбекистон олимларидан талабаларга таълимни ташкил этишнинг илмий-методик асослари ҳамда ижтимоий-педагогик ва фалсафий жиҳатларини тадқиқ қилиш юзасидан А.Бегматов [34], М.Каххарова[53], А.Мағзумов[72],

Ж. Йўлдошев[51], Ф.Раҳматова[99], Р.Джураев [43], Б.Джураева [44], Н.Жумаева[47], З.Измаилова [48], У.Маҳкамов[73], М. Иномова [50], О.Мусурмонова [91], Б.Рахимов[98], М.Ҳайдаров[111], Давлетшин М[42], О. Ҳасанбоева[109], К. Ҳошимов[[110], М.Қуронов[107], лар илмий изланишлар олиб боришган.

МДҲ олимлардан А.Ажибаева[25], В.Межуев[85], К.Корсак[57], Литвинова Л. [69], Н.Коршунова[58] Митина Л. [86], Мороз А. [87] кабилар томонидан муаммонинг ижтимоий-педагогик ва фалсафий жиҳатларини ўрганилган.

Хориж олимларидан Botcheva, L. [35], Spivak A.L. [100], Huffman, L. [35], Shin J. [35], Дьюи Д [44]лар томонидан мазкур муаммога оид илмий изланишлар олиб борилган.

Ўқув қўлланманинг **мақсади** талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик асосларини такомиллаштиришдан иборат.

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг шахс касбий камолотида тутган ўрнини мавжуд тажрибаларга таянган ҳолда илмий-методик жиҳатдан асослаш;

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик асосларининг ижтимоий-педагогик аҳамиятини илмий-методик жиҳатдан тадқиқ этиш;

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик тизимини такомиллаштириш, таъхис этиш ва мониторингини амалга ошириш механизмларини такомиллаштириш;

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш имкониятларини кенгайтиришга йўналтирилган илмий методик таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш, уларнинг самарадорлигини аниқлаш.

Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик жараён мазмуни, талабаларнинг ўзини-ўзи касбий такомиллаштириш талаблари асосида аниқлаштирилган;

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишда ижодкорлик, креативлик, креатив ёндашув, мустақил фикрлаш каби компонентларнинг ижтимоий-педагогик аҳамияти назарий жиҳатдан тадқиқ этилди;

талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик, психологик-педагогик омилларини аниқлаштириш орқали уларни касбий-методик йўналтирилган интеграцион таъсир кўрсатиш механизми ишлаб чиқиш орқали такомиллаштирилди;

талабаларни инглиз тилига ўргатиш, уларда методик ривожлантиришнинг модулли технологияси яратилди ҳамда илмий хулосалар ва методик тавсиялар ишлаб чиқилди.

1 БОБ. ИНГЛИЗ ТИЛИНИ КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎҚИТИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш касбий педагогик зарурат сифатида

Таълим бериш бу талаба онгининг марказига билим уруғларини сочишдир. Худди фермер сингари сочилган уруғдан яхши ҳосил олиш учун бир қанча муҳим бўлган турли факторларни инобатга олганидек, ўқитувчи ҳам талабаларни берилган илмни яхши ўзлаштиришлари учун кўплаб ўхшашлиги бўлмаган услубларни қўллаши мақсадга мувофиқдир. Томас Эдисон томонидан ажойиб тарзда таърифланган таълимда креатив ёндашув ғояси қуйидагича изоҳланади, “Даҳоликнинг – бир фоизи илҳомдан, тўқсон тўққиз фоизи меҳнат эвазигадир”. Креатив ўқитувчи ўзида мавжуд бўлган қобилиятни янада шакллантириш учун таълим беришни, ўрганишни ҳамда янги таълим бериш методларини қабул қилишни ёқтиради. Креатив ёндашувнинг имкони йўқ агарда талабанинг ўқитувчидан нима хоҳлаётгани маълум бўлмаса, чунки бу ўқитувчига таълим жараёнини уларнинг эҳтиёжи асосида ташкил қилишга кўмак беради. Р. В Люс (1990) ўзининг талабаларидан нимани ўрганганлигини баён қилади: [27].

Талабаларнинг коллеж тажрибасига доир энг машхур изоҳларидан бири бу индивидуал кўрсатма эди. Уларнинг ҳаммаси ўзларига тегишли эҳтиёжнинг таъминотини иштади. Улар ўзларига хос иқтидор ва истеъдод ҳурмат қозонишини арзирли муносабатга эга бўлишини шу аснода тўданинг бир қисми бўлишдан кўра кўпроқ аҳамият касб этишни хоҳлашарди.

Талабалар ўқитувчиларини уларни инсон сифатида танийдиган, уларга фақатгина имтихонда кўмак берадиган эмас балки ғамхўрлик қиладиган устозларни ҳақиқий одамлар орасидан бўлишини иштади.

Улар йўқотиладиган эмас йўқланадиган бўлишни хоҳлашади.

Талабалар уларни ҳар доим назорат қиладиган, уларнинг индивидуал таълимини қўллаб қувватлайдиган, уларга ўзларининг муваффақияти ҳақида индивидуал хабар берадиган ва уларнинг индивидуал услубига мос келадиган, таълим даражасига мос равишда қуролланган муҳитда таълим олиш имконини берувчи турли вазифаларни берадиган ғамхўрни иштади.

Улар ўзларининг даражасида гаплашадиган, ҳазил мутоиба қила оладиган ва уларга бошқа талабалар билан ўрганишга ҳамда гапиришга рухсат берадиган устозни маъқул кўришади.

Улар аниқ, тўлиқ тушунча берилишини, мақбул мисоллар, мураккаб концептларни батафсил изоҳланишини (лекин қисқа) ва саволларини жавобсиз қолдирилмаслигини ёқтиришади.

Талабаларнинг жавоблари ўқитувчиларни хориж тилини ўқитишда фойдаланадиган метод ва услублари ҳақида қайта ўйлашга ва синфда мумкин бўлган энг яхши натижаларга эришишнинг креатив услубларини топишга ундайди.

Бугунги кунда, глобаллашув сабаб, аксарият олий таълим муассасалари ўзларининг талабаларига яхши тил кўникмаларини таъминлашга эҳтиёж борлигини пайқашди.

Техника университетлари талабалари нигоҳида, шу нарса аёнки, маълум таълим дастурларида Инглиз тили ёки бошқа хориж тилларини ўқитишнинг қанчалик аҳамиятли эканигига урғу берган билан, бу биринчи даражали муносабатга эга бўлмайди. Бироқ айна шу дамда тил курслари тўлиқ равишда рад қилинмайди, чунки шу нарса аёнки аксарият талабалар битиргандан сўнг Инглиз тилида мулоқот қилиши ва техник адабиётни ўзлаштириши даркор, халқаро терминларни билиш ўзларининг йўналишида моҳир бўлиш учун етарли, шунингдек олий маълумотга эга шахсга хос умумий, маданий даража соҳиби бўлишади.

Хорижий тил курслари рад этилмаслигига қарамай, улар маълум миқдорда, таълим жараёнига таъсир қилувчи ва таълим муваффақиятига тўсиқ бўлиб хизмат қиладиган хусусиятга эга.

1. Тил синфидаги талабалар миқдори;
2. Талабаларнинг умумий маданий даражаси;
3. Талабаларнинг фанни ўзлаштиришга етарли мотивацияси.

Кўплаб техника олийгоҳларида тил синфларида талабаларнинг миқдори нисбатан кўп.

Ўқитувчиларнинг одатда катта синфларни тўлиқ назоратга олмаслиги, талабаларнинг пассив эътибори, устоз-шогирд муносабатининг камлиги самарадорликни йўқотади. Катта синфларга дарс берувчи ўқитувчилар маърузадан сўнг тез тез чарчоқ ҳис қилишади, бу эса уларда зийракликни, иштиёқни қувватни йўқолишига олиб келади. Ҳайес (1997) катта синфларда таълим беришга оид муаммони қуйидагича таърифлайди: [43]

Ноқулайлик: Кўп ўқитувчилар катта миқдордаги талабаларнинг кичкина синфхонасига жалб қилинганидан келиб чиқадиган зўриқишдан ҳавотирга тушишади. Улар талабалар ўртасида ўзаро алоқани ривожлантиришнинг уддасидан чиқа олмайдигандек ҳис қилишади, зеро ҳаракатланиш учун етарли жой мавжуд эмас. Баъзи ўқитувчилар катта синфларда таълим беришдан жисмонан толиқишади.

Назорат: Ўқитувчилар катта синфларнинг интизом аспектидан кўпроқ ҳавотирда. Улар содир бўлаётган жараённи

назоратга олишни уddасидан чиқа олмайдигандек ҳис қилишади ва шу тариқа синф жуда шовқинли кўринишга келади.

Индивидуал муносабат: Кўплаб ўқитувчиларнинг ўйлашича улар талабаларининг эҳтиёжларини шахс сифатида писанд қилишмайди.

Баҳолаш: Ўқитувчилар ҳамма талабаларнинг ижодий ишини текшириш жавобгарлигини ҳис қилишади ва буни уддалай олмасликларидан ҳавотир олишади.

Ўзлаштириш самарадорлиги: Ҳамма ўқитувчи уларнинг талабалари Инглиз тилини ўрганишларини хоҳлашади. Улар шубҳасиз ким нимани ўрганиётганини билмасликларидан ҳавотирда.

Ўқитувчилар учун жуда муҳим бўлган жиҳат бу ўз қарорларини маълум таълимий ҳолатдан ва ўзларининг кўникмаларидан келиб чиқиб қабул қилишидир. Тоуба (1999) фикрича, “Ўқитувчиларнинг синфни назорат қилиш қобилияти катта синфларда гуруҳ бўлиб ишлашда муваффақиятнинг биринчи даражали ингредиенти ҳисобланади” [70]. Ларрй М. Лйнч (2008) қуйида тўлиб кетган хориж тили синфлари ҳақида ёзади: *“Агар мен катта ҳажмдаги гуруҳга дуч келсам, мен зудлик билан хор кўринишидаги кичик гуруҳ ва жуфт бўлиб ишлайдиган стратегияларни қўллайман бу эса менда ва катта гуруҳдаги ўрганувчиларда юкламанинг камайишига ёрдам*

беради. Мен шунингдек ўзлаштириш даражаси “юқори” бўлган ўқувчиларни ажратиб оламан, улар менга гуруҳ бўлиб ишлашдаги баъзи элементларда кўмак беришади. Бу ҳамма муаммоларни ечмайди, лекин бу илк қадам бўлиб хизмат қилади.

Бу мураккаб таълим муҳитида креатив ёндашув асосида таълим беришнинг муқобил намунасидир. Қоидага кўра, ўқитувчи 4 ёки камроқ талабаларни жалб қиладиган, ҳамда камдан кам ҳолатларда олтитадан кўпроқ ўзаро ҳамкорликда ўрганиладиган кичик гуруҳларни ташкил қилади. Бундай гуруҳларда талабалар ўзларини эркинроқ ҳис қилишади, чунки кўпчилиги кичкинагина бўлсада хато қилишдан қўрқишади ва натижада оғзаки саволларга мустақил жавоб беришга ошиқади, ёки дарсдан олдинги муҳокамаларда иштиёқ билан фаоллик қилишади.

Хорижий тилни катта синфларда ўқитишда креатив ёндашувнинг яна бир самарали қисми бу компьютердан фойдаланиш. Бу ўқитувчиларга тил ўргатишни талабалар учун қизиқарли, енгил ва мазмунли қилишга ёрдам беради. Компьютер орқали талабаларнинг ишини индивидуал ва гуруҳ шаклида ҳам назорат қилса бўлади, уларни вазифалар билан банд қилиш ва катта аудитория ёнида туриб вазифа бажармоқдаман деган ҳис туйғудан ҳоли равишда янги тилни амалиётга қўллашга ундаш мумкин. Хосе Пикардо (2010),

Ноттингем мактаби Испан тили ўқитувчиси - технология орқали ўқитиш ва ўрганишни ривожлантириш ва талабалар қизиқишини уйғотиш учун ас қотадиган 10та таклифни киритди: [50].

Ҳеч қачон технологияни технология учун фойдаланманг. Аксинча сизнинг иш схемангиз учун энг муносиб нарсა бу технология эканига ишонч ҳосил қилинг айнан шу сизга дарсдан кўзланган мақсад ва вазифаларга эришишга ёрдам беради.

Оммавий видеолардан фойдаланинг. Технологиянинг кириб келиши дарс жараёнида интернетдан тўғридан тўғри видеони юклаб олиш имконини яратади.

Турли вебсайтлардан, YouTube ёки миллий ТВ каналлардан олинган қизиқарли видео материаллар иштиёқи бўлмаган ўсмирларни маълум маданиятга, айримларини эса ўзларининг она юртидан завқ олишга жалб қиладиган ажойиб услубдир.

Кўпроқ мусиқадан фойдаланинг. Ўсмирлар мусиқанинг ишқибозидир. Қизиқ жиҳати шундаки, улар iTunesдан фойдаланса сиз ҳам фойдаланишингиз зарур. Уларни қандай мусиқа турини эштишлари ва шу сингари мусиқани ўрганилаётган тилда қидириб топиш, сўнгра эса дарсда қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Талабаларингизни хорижий талабалар билан алоқа ўрнатиши учун телеконференция ускуналарида фойдаланинг

масалан “Skype”дан. Уларнинг ҳаммаси бошқа мамлакатда ҳам ўзлари сингари одамлар борлигини тушунишади ва баъзи дастурлар ёрдамида (МСМ Чат, Хотмаил, ҳакозо.) алоқа ўрнатишга уринишади.

Интерактив оқ доскани самарали қўлланг, унга доир бўлган бошқа бўлимларни ўрганиш учун курсга қатнашинг. Озгина билим сиз ва сизнинг талабаларингиз учун фойдали интерактив синф ўйинларини ташкил қилишга ёрдам беради.

Ўзингизни эштитирувингизни юритинг. Уларни яратиш техник жиҳатдан осон ва яратилгандан сўнг йилдан йилга қайта қайта кўчирилиши мумкин. Улар ҳақида олиб кетиладиган дарс деб мулоҳаза қилинг. Талабаларни бу жараёнга жалб қилинг. Audacity деб номланувчи дастур ёрдамида дастлабки босқични (бошлаш) амалга оширишингиз мумкин.

Синф ёки энциклопедия фан блогини ташкил қилинг. Бу талабаларга уларнинг иши ва ютуқларини кўрсатишга, уларнинг ўзлари чекаётган машаққатларга диққатини оширишга, сизнинг таълимингизга қўшимча ўлчам беришга ёрдам беради. Балки сиз талабаларингиз фойдаланаётган баъзи ижтимоий тармоқлардан таълимий восита сифатида фойдаланишингиз мумкин.

Талабаларингизга дарс тайёрлаш ва уйга вазифаларни қилишда Интернет воситаларидан тез-тез фойдаланиб туринг. Бундай восита талабаларингизнинг илҳом олишига ундайди.

Ўқувчиларингизга гаджетлардан фойдаланиш кўникмасини ўргатинг. Уларнинг деярли барчасида iPod, музика плейери ҳамда телефонлар мавжуд ва ҳаммасида видео камера бор, нэга унда ўқувчиларни телефонларидан фойдаланиб видео яратиш вазифаси билан банд қилмайсиз?

Техника университетлари талабаларининг бошқа маданиятга бўлган қизиқиши гуманитар соҳа университетлари талабалари қизиқишига қиёслаганда камроқдир. Демак хориж тили ўқитувчиси талабаларнинг ўрганишини уларнинг билим ва тажрибасидан келиб чиқиб таъминлаш учун креатив услуб топишда муаммоли вазиятга дуч келишади. Зеро Техника университети талабалари дунё тарихи, география, адабиёт, фалсафа, маданият ва санъат ҳақида чекланган билимга эга, хориж тили ўқитувчиси манашу бўшлиқни тўлдириши, талабаларнинг тили ўрганилаётган давлат ҳақида, ўша давлатнинг кўни-кўшнилари ҳақида ва умуман барча ҳудудлари ҳақида дунёқарашни кенгайтириши мумкин. Масалан Немис тили дарсида ўқитувчи фақатгина Германия ҳақида эмас, балки Франция, Англия, Россия, Италия, Голландия, Словакия ва Ғарб цивилизациясига оид бошқа давлатлар ҳақида ҳам суҳбат келтириши мумкин.

Бошқача қилиб айтганда, инглиз тили ўқитувчилари инглиз тилини жамики хорижликларнинг тили эканлигини ўз талабаларига эслатмоғи керак. Талабалар кўп маданиятлилиқ

концептини қабул қила олмайди, бу эса кўплаб инглиз мамлакатларининг бугунги кундаги энг муҳим фундаментал принциpidир. Тил ўрганувчилар мамлакатлар ҳақида ҳақиқатни билмасдан, ўтилаётган материалларни тўғри қабул қила олишмайди ва бу ўрганиш жараёнини мураккаблаштиради. Креатив ўқитувчи шунингдек ўқувчиларнинг ақлий қобилиятини ривожлантириш, уларнинг умумий ақлий даражасини ошириш ҳақида ўйлайди.

Бу эса ўқитувчининг талаба ўйлаш қобилияти ривожланиши устида мақсадли иш олиб боргани эвазига юзага келган. Хорижий тилни мукаммал ўрганишга қаратилган ҳар қандай ўйга толдирувчи ўйин талабаларнинг лингвистик қобилиятларини, диққатини ва хотирасини юксалтиришга хизмат қилади ва шу ўринда талабаларда тилни бошқариш кўникмасини шакллантиради.

Олий ўқув юртларида инглиз тилини ўргатишда ўқитувчилар ҳар йили турли хил муаммоларга дуч келишади: Ҳар бир синфда бир гуруҳ талабалар жим ўтиришади, на савол на жавоб беришади, гуруҳ муҳокамасида ҳеч иштирок этишмайди ва ўз ўзидан ўрганиш билан банд бўлишни сира исташмайди.

Аниқ далил шуки, талабанинг иштиёқи олий ўқув юртидаги ўзларига тегишли мутахассислик фанларга, бошқа фанларни ўзлаштиришга нисбатан кўпроқдир. Шу сабабли университет

талабаларининг хорижий тилни ўрганишга бўлган мотивацияси ўзларининг асосий фанлари кесимидан баланд эмас.

Жефfreyнинг айтишича (2006): “Қуйи даражада мавжуд бўлган талаба мотивацияси ва унинг сабаби, ўқитувчиларнинг елкасида юксак маъсулиятдандир, зеро улар талабани руҳлантиришда энг муҳим ролни ўйнашади”.

Ўқитувчилар, психологик потенциал масофасини камайтириш учун ва талабаларнинг ўзлари ҳамда ўрганилаётган тил ва унинг маданияти ўртасида ақлий чегара яратишни намоиш қилишга иштиёқманд эканликларини кўрсатишлари лозим.

Ўқитувчилар синфни интизомини сақлаш учун равон йўлдан юриши, шу билан бирга талабаларни илхомлантириши ва онгини кўтариши учун етарли бўладиган фанга қизиқишни уйғотишлари зарур.

Мотивация хориж тилини ўрганишнинг ҳар доим энг муҳим нуқтаи назаридир. Креатив ёндашувга эга тил ўқитувчилари талабаларнинг фанни ўзлаштиришга бўлган мотивациясини ошириш борасида турли усулларни топиши мумкин.

Мотивация тушунчаси - иккинчи тил ўрганиш контекстида “Гарднернинг фикрига кўра (1985) бу ҳаракатни амалга ошириш индивидуал ишда ва тил ўрганишга уринишда келиб чиққан хоҳишнинг, қониқишнинг ҳажмига тегишлидир”.

Сасснинг мулоҳазаси қуйидаги 8 хусусиятни талаба мотивациясининг асосий бўғини сифатида дунёга келтирди:

1. Кўрсатма берувчининг иштиёқи;
2. Материалнинг алоқадорлиги;
3. Курснинг ташкилий қисми;
4. Материал даражасига доир қийинчилик;
5. Талабаларнинг фаол жалб қилиниши;
6. Турли туманлик;
7. Устоз – шогирд муносабатлари;
8. Тушунарли, аниқ ва мос натижани қўллаш.

Олий ўқув юрти талабаларининг инглиз тилини билиш даражаси юқори эмас ўртача. Бенсон шуни таъкидлайдики, таълим берувчиларни одатда ҳайратга туширадиган омил бу университет талабаларининг инглиз тилидаги нутқни қўллаш қобилиятининг грамматик қобилиятга нисбатан қуйи эканлигида.

Китао & Китао (1995) Инглиз тилини ўқитиш ҳақида қуйидагича ёзади: Университет даражасидаги аксарият инглиз тили дарслари бу ўқиш дарсларидир. Кўпчилик талабаларнинг фикрича улар инглиз тилида ёза олишади лекин гапиришмайди.

Эҳтимол бўлажак хориж тили ўқитувчиси энг қийин вазифаси бу ўз ўқувчиларининг ҳосилдорлик (гапириш ва ёзиш) қобилиятини шакллантиришдир. Мен ўзимдан ҳар доим “нега мени талабаларим ўзаро алоқа қилишга истак

билдиришмайди” деб сўрайман? Сабаблар ҳар хил. Баъзи талабалар дарсга тайёр эмасдек ва материални тушунишга қодир эмасдек ҳис қилишади; бошқалар ўзларининг қўшимча ишларидан ёки баъзи ташвишларидан чарчаган; баъзилари эса шахсий муаммолар гирдобидида қолган ёки бошқа фанларни чуқур ўрганишдек кучли босим остида ва ҳақозо каби ҳолатларни бошдан ўтказишади.

Бироқ баъзи сабаблар борки барча ўзаро алоқа қилишдан йироқ бўлган талабаларни жипслаштиради.

Улар одатда жуда уятчанг, бошқа талабалар олдида гапиришга ёки фикр баён қилишга, шунингдек улар ўзаро алоқа қилиш мумкин бўлган ҳар қандай ҳолатда фаоллик қилишмайди.

Улар хато қилишдан кўрқишади ва умуман бирон ишни нотўғри бажармаслик учун алоқа қилмасликни афзал кўришади.

Улар жазоланишга қарши эмас. Агар жазо уларнинг хатоси учун эмас уларнинг бефарқлиги учун бўлса.

Бундай ҳолда шуни айтиш жоизки улар ўзларининг фикрини устозникидан устун қўяди ва уни мақуллайди.

Юқорида айтиб ўтганимиздек пассив талаба билан ишлашнинг энг самарали услубларидан бири бу катта гуруҳларни (20 кишидан кўпроқ) кичик гуруҳларга (4,5 ёки 6 кишилик) бўлишдир.

Маълумки гуруҳ машқларида иштирок талабаларнинг дарсда бандлигини таъминлайди ва ўрганиш учун шароит яратади. Мен тез-тез дарсларимда ушбу методга мурожат қиламан. Бироқ фаол бўлмаган талабалар тимсолида биз ҳатто, уларни кичик гуруҳларга бўлган тақдирда ҳам, улар учун бошқа билан алоқа қилишдан қочиш осонроқ бўлади. Улар бор ташаббусни гуруҳ етакчисига тақдим этишади ва муҳокамасига бефарқ қолишади, баъзилари эса бошқалар машқларни бажараётган маҳал шира уйқуда.

Яна бир муҳим фактор бу етакчининг хулқи. Агар етакчи ўта устунликка ўч бўлса, у гуруҳ машғулотларида жами ташаббускорликни қўлга олиб барча ишни ўзи бажаради. Қолган аъзолар худди маъқулловчи жамоа сингари унинг пассив қўллагувчисига айланади.

Нофаол талабаларни таълим жараёнига жалб қилиш учун онлайн чат ва хабарлашувни таклиф қилган бўлардим.

Онлайн алоқа учун Skypени қўллаш мумкин. Skype машҳур хабар ва овозли алоқа воситаси, бизнес оламида айниқса экспорт-импорт тармоғида кенг қўлланилади. Skype мутлақо бепул, кўчириш учун осон, ҳавфсиз ва қоидага кўра фойдаланувчилар тўғридан тўғри кўнғироқ қилишлари, хабарлашишлари мумкин. Шунингдек, у видео конференцияда зарурий юқори сифатли видео хизматини таъминлайди. Бироқ, бу дастурлардан тўлиқ хизмат сифатига эга бўлмасак интернет

оламида мавжуд бошқа турли хил дастурларни кузатишимиз мумкин, ва улар талабаларга таништирилиши ёки Skype ўрнида қўлланилиши мумкин.

Талабаларни тил ўрганиш жараёни билан банд қилиш учун кўплаб машғулотлар бор, лекин энг муваффақиятли машғулот уларнинг ичида фақат биттаси ҳақиқатда қизиқтира олиши мумкин. Зотан, бизнинг асосий мақсадимиз хориж тилини ўрганишда талабаларнинг ўзаро алоқаси бўлса, демак энг муваффақиятли машғулот сифатида улар ўзаро алоқа учун фойдаланишадиганлардан биридир. Техника йўналишига яқин талабалар одатда ўзаро алоқани хабар ёзиш ёки телефон воситаси орқали амалга оширишади. Ҳатто, дарс пайтида кимнингдир ушбу восита тугмаларини босиб ўтирганини кузатишимиз мумкин. Хуллас, биз дарсларимизда уларнинг телефондан кўра Skuredan фойдаланишга ундашимиз мумкин, шундай бўлсада машғулот дастлабки кўринишидан асло фарқ қилмайди. Шунингдек, инглиз тилини мулоқот учун қўллашимиз мумкин. Ўқитувчининг мажбурияти фақатгина жараёни назорат қилишдир. Бундай креатив вазифанинг намунаси сифатида қуйидаги машғулот таклиф қилиниши мумкин.

Activity I: Талабалар кичик гуруҳларга бўлинади (4 кишидан ҳар бири). Ҳар бир гуруҳ “тижорат компанияси” электрон луғатларнинг паст нархдаги сотув ва харидини амалга

оширади. Ўқитувчи ягона харидор, яхши электрон луғатни сотиб олиш учун энг яхши компанияларда бўлди. Ўқитувчи буюртмасига эга бўладиган компания мусобақа ғолибига айланади.

Activity II: Ҳар бир гуруҳ 4 кишидан ташкил топган: бошлиқ, менежер, қабул қилувчи ва реклама агентлари, улар турли вазифаларни адо этишади ва уларнинг машғулотлари қисман фарқ қилади.

Бошлиқ бутун жараёни назорат қилишга масъул. У ўзининг жамоасига вазифа ва кўрсатмалар берадиган, компанияни ривожлантирадиган етакчи ҳисобланади. У харидор билан ўта нозик ҳолларда келишадиган шахс. Менежер эса унинг компаниясига тегишли ишларнинг уними тўғрисида тушунча берадиган, харидорларни буюртма беришга кўндирадиган услубларни ишлаб чиқарувчи шахс. Қабул қилувчи харидорлар томинидан телефон кўнғироқларига масъул ва таржимонларга гуруҳнинг бошқа аъзолари баъзи ишлар билан банд бўлганда ёрдам берадиган мутахассис. Ниҳоят реклама агенти – бу маҳсулотни диққат тортувчи суратларини яратувчи, реклама ва эълонларни ишлаб чиқувчи ҳамда баъзи эслатмаларни жўнатиб турувчи мутахассис. Бу компаниядаги энг сара креатив ролдир. Ўқитувчи эса ҳамма талабаларининг бундай вазифаларни уддалай олишларидан бохабар бўлмоғи лозим.

Ушбу машғулотларнинг асосий мўлжали бу талабаларни улар ўрганаётган хориж тилида ўзаро алоқа қилишга етарли даражада жалб қилиш ва уларни ўша тилда мулоқот қилишда ишончини оширишдир. Улар камида келажакдаги касблари бундай қобилиятни талаб қилган ҳолда “тирик қолиш” учун ишонч йиғишлари зарур.

Бу машғулот(activity)лар ёрдамида талабалар билиши лозим бўлган яна бир нарса бу хориж тилининг аслида тил эканлиги ва у ҳеч қандай қонун қоида эмаслигини, уларни ўрганиб яхши олийгоҳга кириш ёки имтиёз олиш мақсад қилинмаганлигини изоҳлашдир.

Тил бу мулоқот воситаси ва сиз уни ҳар қачон ким биландир мулоқот қилиш учун фойдаланишингиз мумкин. Сиз шеригингиз билан суҳбат қилганда унинг тушуниши учун грамматикангиз қанчалик тўғри ва мукамал эканлиги ҳақида ўйлашингизга ҳожат йўқ. Хаттоки она тилимизда гаплашганда кўплаб хатоликлар қиламиз, шундай экан ҳавотир олишнинг кераги йўқ. Натижада шуни гувоҳи бўламизки талабаларимиз ижтимоий тармоқларда улар ўрганаётган тилда фаол бўлишади.

Ж. Пикарди ўзининг талабаси ҳақида сўзлар экан: ижтимоий фаоллик бу умуман талабаларнинг мобил алоқа воситасида ва бошқа қўл ускуналарида ёки партасининг тагида биз ўқитувчилар пайқамаган фурсатда бажарадиган ҳаракатлар

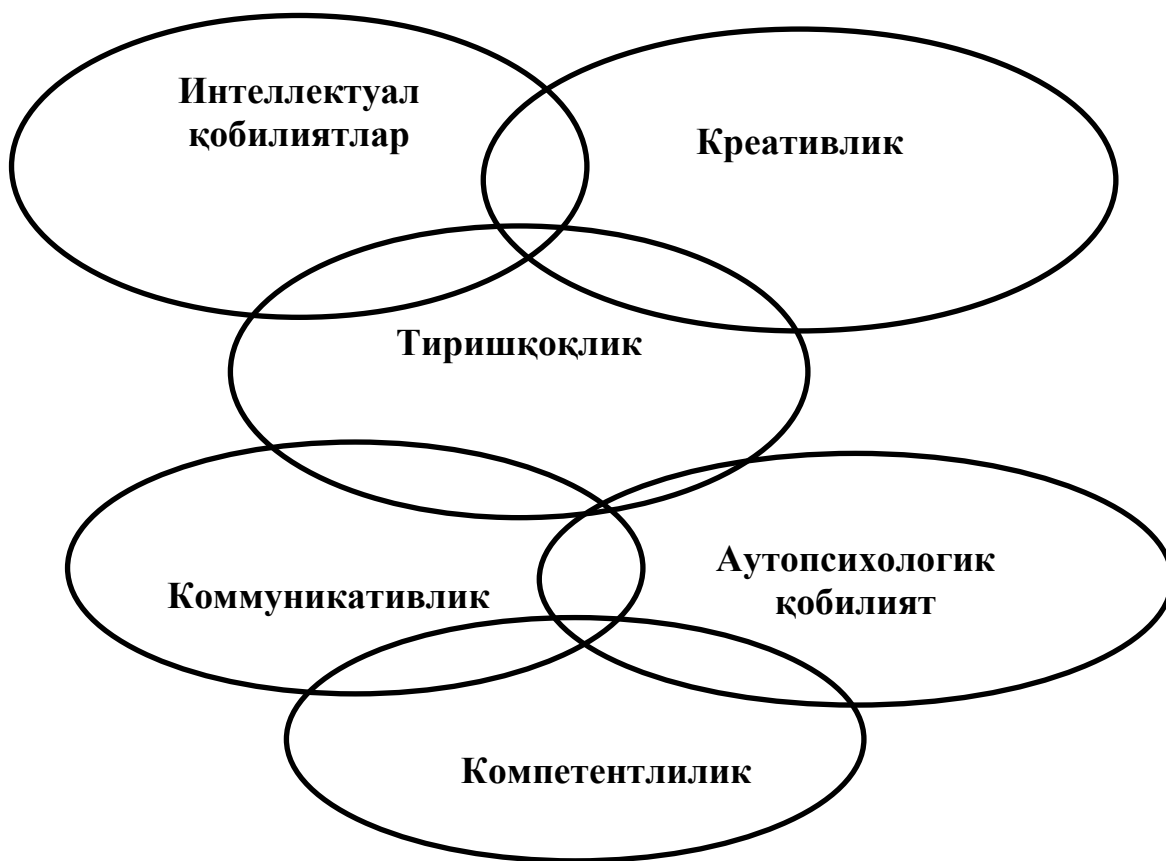
жамланмасидир. Бу уларнинг мактабдан уйга боргач қиладиган иш ҳаркатидир.

Кўпчилик шуни илгари сурадики талабалар шунчаки вақт сарфлашади онлайн режимда фаоллик орқали, бироқ ижтимоий фаоллик ҳақида қанча яхши ёмон гапирмайлик буни рад этиб бўлмайди, у орқали маълумот баҳам кўрилмоқда, ҳамкорликлар ўрнатилмоқда ва бу ишларни улар завқ олгани, ўзларини банд қилиш учун бажаришади, акс ҳолда шунчаки инкор этган бўлишар эди.

Инглиз тили курсларида креатив ёндашувни ташкил қилиш талабаларнинг мотивациясини оширади ҳамда на оғир на енгил бўлмаган кўрсатмали материалларни муваффақиятли ўзлаштиришларига тurtки бўлади. Турли хил инглиз тили ўқитиш машғулотларини ва методларининг зерикарлилиги, башорат қилса бўладиган кундалик жараёнларни янгилайди ва талабаларга руҳият бағишлайди.

Америкалик олим Ж. Рензулли томонидан иқтидорлилик мазмунига эга бўлган модел ишлаб чиқилган. Мазкур моделда иқтидорлилик уч ўзаро уйғун таркибий қисмлар мажмуи сифатида намоён бўлади: интеллектуал қобилиятлар; креативлик; тиришқoқлик (мотивация, қатъият, матонатлилик).

Мазкур моделда Ж. Рензуллининг фикрича, “Иқтидорлилик” тушунчасини “салоҳият” тушунчасига қиёслаб қўллаган.

1.1-расм. Ж. Рензуллининг уч доирали моделига асосланган 6 доирали модел

Ж. Рензулли ўз давридаги 3 доирали моделга асосланган иқтидорлиликни тавсифлаган бўлса. Замонавий таълим иқтидорлиликни триада (учлик) деб эмас, олтилик (сикстет): интеллектуал қобилиятлар; тиришқоқлик; креативлик; коммуникативлик; аутопсихологик қобилият; компетентлилик тарзида; қарашни тақозо этади. Бу ерда талабанинг креативлига ҳамда компетентлилик муҳим аҳамият касб этади.

Жамият тараққиёти натижасида талабаларга инглиз тили ўқитиш шакллари ташкил этилмоқда, жумладан, Ўзбекистон

Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 2012 йил “Хорижий тилни ўқитишни ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида”ги фармониға мувофиқ, Ўзбекистон Республикасида чет тилини ўқитишни ташкил этишнинг грант тизими жорий этила бошланди. Грант тизимининг энг муҳим жиҳати шундаки, у республиканинг устувор ижтимоий-иқтисодий йўналишларига мос келиб, ижтимоий ва иқтисодиёт тармоқлари бўйича илмий-техник муаммоларни тезроқ ечиш имконини беради.

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси механизмлари ишлашини таъминлаш давлат ҳаётининг барча соҳаларида инновацияларни ривожлантириш халқаро ҳамкорликни янада кенгайтириш, талабаларга инглиз тили ўқитишнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади.

Юқорида қайд этилган илмий тадқиқотлар таҳлилларидан маълум бўладики, ҳар қандай фаолият шахснинг ҳиссиёти, эҳтиёжи, руҳий-ақлий тараққиёти билан чамбарчас боғлиқ равишда амалга ошади. Бинобарин, талабаларга инглиз тили ўқитиш талаба шахсининг ақлий камолотини таъминловчи омил ҳисобланади. Талабаларга инглиз тили ўқитиш асосида амалга оширилувчи фаолият тадқиқот ишимизнинг кейинги бўлимларида алоҳида илмий кузатувлар, таҳлил ва далиллар асосида ёритилади.

Олиб борилган изланишларимизнинг кўрсатишича, “Педагогика олий ўқув юртларида талабаларга инглиз тили ўқитиш фаолияти қандай амалга оширилса, юқори самарага эришилади? Бу жараён қандай қилиб мақсадли ва тизимли амалга оширилади?” каби саволлар ҳозирга қадар ўз ечимини тўлиқ топган эмас.

Шунга кўра биз тадқиқот жараёнида “Бўлажак мутахассиснинг инглиз тилини ўқитиш фаолияти ва касбий компетентлиги қандай бўлиши керак? Бўлажак ўқитувчининг мафкураси қайси ижтимоий талаблар асосида шаклланиши лозим?” каби масалалар ўз ечимини топиши лозим деб ҳисобладик.

Чет тили ўтиладиган синф хонасида дарсни турфа хил кўринишдаги “ўйин, ҳаракат, тажриба” ва шу каби креатив методлар билан очиб бериш керак.² Креатив дарс методлари ўрганивчида мустақил равишда чет тилида оғзаки ва ёзма экспериментлар ўтказишни ва уларни янада ривожлантириш, ўзгартириш каби ҳолатларни ўзлаштиришга имкон беради. Ўйинларга ва тасаввурларга бой бўлган топшириқлар чет тилини ўрганивчиларни янада фаоллаштиради ва тилни ривожлантиришга бўлган иштиёқларини янада оширишга

² Schmidt, Torben & Küppers_ Almut 2009. Inszenierungspotenziale im Englishunterricht. In: Praxis English Heft 5/2009, S.3.

туртки бўлади. Креатив методлар дарсни бойитади ва ўрганувчилардаги креативлик потенциални кўпайтиришда ўз хиссасини қўшади.

Креативлик тушунчаси ортида нима яширинган? Профессор доктор Юрген Куртц ўз интервьюсида креативликнинг турли хил кўринишларини изоҳлаб берган, педагоглар томонидан йўл қўйилган кўплаб хатолар ҳақида тўхталиб ўтган ҳамда йўл қўйилган креатив хатолар туфайли янги масалалар келиб чиқишини таъкидлаган. (Интервью). (Kurtz, Jürgen 2001. Improvisierendes Sprechen im Fremdsprachunterricht. Tübingen:Narr.)

Тасаввур ёрдамида яхшироқ ўрганиш. Чет тили дарсларида бу жараён қандай бажарилиши ва ўрганувчининг тасаввурини бойитишда ва шахсини ривожлантиришда қандай омиллар таъсир қилиши ҳақида Алмут Купперс тўхталиб ўтган.

Олий таълимда замонавий талабаларнинг ҳаёти турли хил фаолиятларга бойлиги билан характерланади. Шулардан энг муҳими чет тилини ўрганиш билан боғлиқ фаолият тури ҳисобланади. Чет тилини ўрганишда ва ўзлаштириб олишда энг муҳим омил бу талабалардаги чет тилини ўрганишга бўлган мотивациянинг мавжудлигидир. Ҳар бир ўқувчи мактабни тамомлагандан сўнг олий таълим муассасасида таҳсил олишга ҳаракат қилади. Баъзи ҳолатларда олий таълим муассасасига ўқишга келган талабаларнинг чет тилларини билиш даражаси

нолга тенг ҳолатларга дуч келиш мумкин. Уларда чет тилини ўрганишга ва юқори даражада ўзлаштириб олишга бўлган ишонч етарли бўлмайди. Мана шундай ҳолатларда ўқитувчининг олдида уларда чет тилини ўрганишга бўлган иштиёқни шакллантириш ва ривожлантиришдек жуда катта вазифа туради. Бундай ҳолатда энг таъсирли йўналишлардан бири ўқув жараёнини креатив ташкиллаштира олишдир. Ўқув жараёнини креатив шакллантириш ижодий фаолиятни оширишга ёрдам беради. Ўқитувчи ўз ўқувчиларининг ижодий қобилиятлари ва ижодий ҳаёлотларини кашф қилиш ва ривожлантириши, ижодий интилишлар асосида уларни мустақил равишда кўникма ва билим олишга ўргатиши керак. Чет тилини ўқитишда креатив ёндашув усули дарснинг анъанавий қисмларига интеллектуал технологияларни киритиш имкониятини яратади. Ҳеч кимга сир эмаски, бугунги кунда ўқув жараёнида ахборот технологияларини жорий этиш вақти келган ва ўқитувчилар нафақат ўзларининг соҳаларини биладиган, балки ўз ишларида энг янги ахборот технологияларидан моҳирона фойдалана оладиган методистлар тайёрлашлари керак.

Мактабда чет тилларини ўқитиш ўқув тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифаларни ҳар томонлама амалга оширишга қаратилган. Ўқиш жараёнида талабалар гапириш, тинглаш, ёзиш асосларини, нутқ фаолиятининг асосий

турларини ўзлаштирадилар. Чет тилини ўрганишда креатив ёндашув ушбу асосларни ўзлаштиришда ва чет тилини ўрганишга бўлган қизиқишни оширишни таъминлайди.

Маҳаллий ва хорижий муаллифларнинг фикрларига кўра, таълимга ижодий ёндашувни таъминлаш керак, бу тўртта асосий жиҳатни ўз ичига олади:

- ижодий жараён;
- ижодий маҳсулот;
- ижодий шахс;
- ижодий муҳит.

Ижодий жараён ижодий лойиҳаларни амалга оширишга олиб келадиган, ўқувчиларнинг интеллектуал, ҳиссий ва нутқ фаоллигини ривожлантиришга ҳисса қўшадиган, мактаб жамоасининг ижодий ҳиссий ҳолатига таъсир этадиган ва ташаббускорлик ва мустақиллигини ривожлантирадиган ўқувчиларнинг психологик ҳимоячисини яратишни ўз ичига олади. Ижодий вазифалар ва иш турлари чарчокни енгиллаштиришга қаратилган бўлиши зарур. Шундагина ижодий вазифалар нутқ фаолиятини, грамматик ва лексик материалларни муваффақиятли ўзлаштиришга ҳисса қўшади. Чет тили ўқитувчиларининг асосий вазифаси ўқувчиларнинг дарс бошланишида уларда кузатиладиган фанга қизиқиши доимий ва барқарор бўлишини таъминлашдир. Чет тилини

Ўқитишда топшириқларни муваффақиятли бажариш учун қизиқиш фактори катта аҳамиятга эга. Шунинг учун ўқитувчи ўз ўқувчиларини турли хил ҳолатларга тушира олиши билан бирга, роль ўйнашда, ижодий лойиҳаларда, танловларда, ижодий лабораторияларни ташкил этишда, креатив тарзда ўз шахсини ривожлантиришда ёрдам бера олиши жуда муҳимдир. Буларнинг барчаси ўқувчиларни умумий ижодий сайъ-ҳаракатлар орқали янгича ижодий фикрлашга ўргатади. Шу билан бирга, махсус ижодий муҳитни яратишга хисса қўшади, чунки замонавий жамиятнинг асосий талаблари – бу маълум бўлган чегарадан чиқиб кетишга қодир, ностандарт қарорлар қабул қилиш, фаолиятни ривожлантириш, янгиликлар яратиш билан ажралиб туради. Ижодкорлик замонавий инсоннинг энг муҳим таркибий қисмидир.

Бугунги кунда хорижий тилларни ўқитиш даражаси замонавий ва ўзгарувчан талаблар тизимини ўқув назарияси ва амалиётига жорий этишнинг фаол жараёнини тақозо этмоқда. Инновация инглиз тилида *innovation* - янгилик деган маънони англатади. Янгиликнинг асосий кўрсаткичи - бу мактаб анъаналари ва амалиёти билан таққослаганда прогрессив ривожланишдир.

Ўтмишга назар ташлайдиган бўлсак, XX асрнинг ўрталаридан бошлаб то ҳозирги даврга қадар креативлик тушунчаси борасида психологларнинг қарашлари бахс –

мунозарали тарзда давом этиб келмоқда. Бунинг муаммоли жиҳати шундаки, уни ҳамма ҳар хил талқин қилишидир. Креативлик илмий муаммоларга бўлган таъсирчанликни³, ижодкорликка бўлган умумий хусусиятларни, ижодий фикрлашни ва шу кабиларни аниқлаб беради⁴. Креатив педагогик фаолият чет тили ўқитувчисидан чуқур билим ва ташаббускорликни талаб қилади.

Минг йиллардан буён инсонлар ўзига ёд бўлган тилларни ўрганиб келади. Бирор бир чет тилини ўрганиш йўллари ва усуллари турличадир. Чет тили ўрганишнинг энг табиий йўли ўша тилда сўзловчи шахс билан тўғридан-тўғри мулоқотда бўлиш ёки тили ўрганилаётган мамлакатда маълум муддат давомида яшаш ҳисобланади. Германияда олиб борилаётган бир неча тадқиқотлар инглиз тилини дарс жараёнида 6 -9 йил давомида ўрганаётган ўқувчиларнинг жуда ҳам камчилиги инглиз тилида бемалол гаплаша олишни уддалай олаётганини кўрсатапти. Бизнинг тажрибамиз бизга шуни кўрсатдики, чет тилини мактабда ўрганган дунёдаги миллионлаб ўқувчилар ўрганган билим ва кўникмаларини реал вазиятларда қўллай олмайди. Биз ўйлаймизки, бундай ҳолатларда ўқитувчилар

³ Torrance E.P., Myers R.E. Educatin and the Creative Potential. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1967.167.p.

⁴ Дружинин В.Н. Психология общих способностей. М.: Лантерна; Вита, 1995.149 с.

ўқувчиларнинг чет тилини ўрганишга бўлган мотивацияларни ривожлантирмаган.

Агарда чет тили дарсларини мутлақо янги концептлар ёрдамида таҳлил қилиб кўрадиган бўлсак, ҳозирги кунда чет тилини ўрганиш ва ўргатиш ҳақида қандай умумий билимга эгамиз деган саволни кўриб чиқишимизга тўғри келади.

Ўтган ўн йиллик мобайнида чет тилларини ўрганиш ва ўргатиш механизми сезиларли даражада ривожланди. Чет тилини яхши даражада ва давомли ўрганиш ва ўргатиш учун аввало ўрганувчида мотивация ва хоҳиш бўлиши лозим. Ҳеч иккиланмасдан айтиш мумкинки, чет тилини ўрганиш ва ўргатишда энг муҳими бу мотивациядир. Мотивацияни ҳам ўз навбатида иккига ажратилади: ташқи ва ички мотивация. Ташқи мотивация бу ўрганувчининг ўз хоҳишига кўра эмас балки, турли хил таъсирлар оқибатида шаклланиши мумкин. Ички мотивация эса, чет тилини ўрганувчининг ўз ихтиёри асосида юзага келади.

Чет тилини ўргатишда турли хил самарали методлар: кўп йиллардан буён чет тилини ўргатиш борасида ва турли хил методлар устида изланишлар олиб борилмоқда.

- Грамматика ва таржима методлари (илк методлардан бири бўлиб, лотин тили дарсларида қўлланилган)
- Визуал –аудитив методлар

- Турли хил коммуникатив методлар ва бошқаларни санаб ўтиш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга тайёрлаш, уларда инглиз тилини ўзлаштиришга оид кўникма ва малакаларни шакллантириш мақсадга мувофиқ.

1.2. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг педагогик-психологик ҳамда методик йўналишлари

ОТМларида талабаларни тайёрлашнинг асосий мақсади уларда коммуникатив компетенцияни шакллантириш ва ривожлантириш ҳисобланади. Ўзбекистонинг CEFR талаблари бўйича 4 кўникмани ривожлантириш орқали умумевропа чет тилини ўзлаштириш компетенцияси даражасига эришишни ўз олдига мақсад қилиб олгани ҳам шу билан боғлиқдир. Бугунги кунда жамиятнинг коммуникатив компетенцияни ривожлантириш масалалари ва ушбу муаммонинг назарий ишлаб чиқилганлиги ўртасида зиддиятлар мавжуд. Юқорида таъкидланаётганлар ушбу мавзунинг долзарблигига ишора қилмоқда.

Ўрганилаётган тоифанинг мураккаблиги ва кўп аспектлилиги, инглиз тилидан таржиманинг ўзига хослиги тадқиқотчилар “коммуникатив компетенция” ҳақида жар

солишаётган бир пайтда бир гуруҳ олимлар “коммуникатив компетентлик” хақида жар солишмоқда. Илмий адабиётларда ушбу тушунчалар ўртасида чекланишлар кузатилади. Дейлик, А.И.Сурыгинга кўра, компетенция –бу маълум бир индивидни англаш ва тажриба қобилиятига эга бўлгани билан боғлиқ саволлар доираси, компетентлик – эса компетенцияга асосланган шахс хусусиятидир.

А.В.Хуторскийнинг фикрига кўра, компетенция – бу сифатли маҳсулдор фаолият учун зарур бўлган, маълум бир фан ёки жараён доирасига нисбатан бериладиган, билим, кўникма, малака ва тажриба фаолияти билан ўзаро боғлиқ мажмуа ҳисобланар экан. Компетентликни эса олим худди инсоннинг фаолият компетенция ва фан фаолияти билан боғлиқ шахсий муносабатини ўз ичига оладиган тегишли компетенцияга эга бўлиш, деб ҳисоблайди.

Кўпчилик олимлар компетентликни компетенцияга қараганда, янада кенгроқ тушунча билан, аниқроғи билим, кўникма ва малакага эга бўлишдан ҳам кўпроғинитавсифлашади. Шахс хусусияти сифатида, у фаолиятнинг барча қиррасини ўзида акс эттиради. Компетенция кўпчилик олимларнинг наздида “таълим жараёнининг якуний натижаси”, компетентлик эса “ҳаракатдаги компетенция” сифатида талқин қилинади.

А.В.Хуторский ва В.В.Сафонова ортидан, биз ҳам ушбу

тоифаларни ажратамиз ва “компетентлик”ни инсоннинг амалий фаолиятга қобилияти, “компетенция”ни эса ушбу қобилиятнинг билим, кўникма, малака ва тажриба кўринишидаги таркибий компоненти сифатида қабул қиламиз.

“Компетенция” атамасини илмий соҳага америкалик лингвист Н. Хомский олиб кириб, бу билан у тил компетенциясини грамматик ва семантик жиҳатдан тўғри гапларни тузиш мақсадида тил тизимининг англаш ва интуитив билими сифатида белгилайди. Кейинчалик, Н. Хомский назариясини янада тараққий эттирган социолингвист Д. Хаймз “коммуникатив компетенция” тушунчасини илгари сурди, ҳамда уни тилдан ижтимоий вазиятларда тўғри фойдаланиш қобилияти дея талқин этди. Н. Хомский фикрларига танқидий фикр билдирар экан, олим тилни билиш нафақат лексик ва грамматик қоидаларни билиш, балки “маданий ва ижтимоий аҳамиятга эга ҳолатлар”ни ҳам англаш деганидир, деб ёзади.

Психолог, лингвист, услубиётчиларнинг коммуникатив компетенция атамаси борасидаги қарашлар ўртасидаги фарқланишлар катта мунозараларга сабаб бўлди. Шунда, М.Н.Вятютнев коммуникатив компетенцияни “инсон қобилиятидан қатъий назар у ёки бу мулоқот вазиятида нутқ дастурини танлаш ва амалга ошириш; талабаларда суҳбатгача, ҳамда инсоннинг ўзаро мослашиш жараёнидаги суҳбат давомида юз берадиган мавзу, вазифа, коммуникатив мақсадга

йўналтириш қобилиятидан қатъий назар вазиятларни таснифлаш кўникмаси”. И.А. Зимняя коммуникатив компетенцияни “тилга ўқитиш натижасининг маълум мақсади” сифатида, худди “субъектнинг нутқ муомаласини амалга ошириш билан бирга мулоқотнинг турли вазифалари ва вазиятлари, воситалари, ҳамда мақсадларига мос келадиган нутқ фаолиятини амалга ошириш қобилияти” каби мулохаза юритади. Н.И.Гез коммуникатив компетенцияни худди “турли шаклдаги ижтимоий вазиятларда тилдан тўғри фойдаланиш қобилияти” сифатида тавсифлайди.

Э.Г.Азимов, А.Н.Щукинларнинг услубий атамалар луғатида, коммуникатив компетенция кундалик, таълим, саноат ва маданий ҳаётдаги талаба ва жамиятнинг мулоқот вазифалари учун долзарб чет тили воситалари орқали ечиш, талабаларнинг тил факти ва мулоқот мақсадини амалга ошириш учун қўллаш олиш қобилияти сифатида келтирилади.

Кўриниб тўрганидек, айрим тадқиқотчилар коммуникатив компетенция ҳақида худди нутқ мулоқотини амалга ошириш, фикрларни етказиш, тил белгилари ва улардан фойдаланиш қоидаларидан тўғри фойдаланиш ва коммуникатив муомалани мулоқот вазиятига мос равишда режалаштириш қобилияти сифатида талқин қилишади. Бошқалар учун коммуникатив компетенция-инсоннинг ўзаро муносабатлари шароитида

шаклланиб, тўпланиб, мулоқотнинг турли вазиятларида акс этадиган билим ва тажрибадир.

Кўплаб таърифлар ушбу тоифанинг замонавий методология, тилшунослик ва психологиядаги ролига ишора қилади ва айти пайтда таърифларнинг ноаниқлиги ва нотўлиқлигини таъкидлайди.

Коммуникатив компетенциянинг асосий таркибий қисмлари таркибини тушунишда ҳам тенглик йўқ. Тадқиқотчилар ўз ичига бир қатор хусусий компетенцияларни ўз ичига олувчи бу мураккаб кўп компонентли яхлитликни тан олишади. Лингво-дидактик адабиётларда унинг турли таркибий қисмлари муҳокама қилинади, уларнинг сони учтадан олтитагача ўзгаради. *Шунда, Европа Кенгаши қуйидаги уч компетенцияни ажратиб кўрсатади:*

- 1) лингвистик
- 2) социолингвистик;
- 3) прагматик.

С. Савиньон фикрига кўра, коммуникатив компетенция ўз ичига қуйидагиларни олади:

- 1) Грамматик компетенцияни;
- 2) социолингвистик компетенцияни;
- 3) фикрлаш компетенциясини;
- 4) нутқ стратегияси компетенциясини.

Сўнгги йиллардаги тадқиқотларда компетенциянинг

қуйидаги таркибий қисмлари келтирилган:

1) лингвистик компетенция-фонетика, лексика ва грамматика ҳодисаларини билиш ҳамда улардан унумли фойдалана олиш ва ўзгалар нутқини тушуна олиш деганидир;

2) социолингвистик компетенция-бу фикрни тил воситасида баён этиш учун яшаш ва шакллантириш усуллари билиш, мулоқот шароитига қараб зарур лингвистик шаклни танлай олиш: вазият, сўзловчининг коммуникатив мақсади ва нияти, коммуникантлар ўртасидаги муносабат ва уларнинг ижтимоий мансублиги;

3) ижтимоий-маданий компетенция-бу нутқий мулоқотнинг типик вазиятларида тил эгаси нутқининг миллий ва маданий ўзига хос хусусиятларини ва ижтимоий хулқ-атворини билиш. Бу тушунчага яқин мамлакатшунослик, лингво-мамлакатшунослик, маданиятлараро, маданий ва лингвистик-маданий компетенция тушунчалари деганидир;

4) стратегик (компенсаторли) компетенция-тил билишнинг оғзаки ва новербал воситалари етишмовчилигини қоплаш ҳамда коммуникатив муаммоларни ҳал қилишнинг энг самарали стратегияларидан фойдаланиш қобилияти (баъзан социолингвистик);

5) предметли компетенция-баён қилишни ҳосил қилиш ва идрок қилиш учун манба сифатида мулоқот мавзуси бўйича умумий маълумотларга эга бўлиш;

6) дискурсив компетенция-турли типдаги оғзаки ва ёзма хабарларни қуриш қоидаларини ҳисобга олган ҳолда нутқнинг турли функционал услубларининг яхлит, изчил ва мантикий баёнларини тушуниш ва қуриш қобилияти.

Баъзи тадқиқотчилар коммуникатив компетентликнинг санаб ўтилган таркибий қисмларига (Т.М. Балыхина, О.П. Игнатьева, А.Н. Щукин, Л.П. Клобукова ва бошқалар.) профессионал компетенцияни ҳам киритишади. Шу билан бирга Т.М. Балыхина ва О.П. Игнатьева уни худди “муваффақиятли профессионал мулоқот қилиш қобилияти, фаолият, тегишли билимларни эгаллаш; ишлаш самарадорлигини таъминлаш учун мўлжалланган шахсий фазилатлар” деб ҳисоблайди. Ушбу компетенция бўлажак мутахассиснинг касбий маҳорати асоси ва университет таълими доирасида муҳим назорат объекти ҳисобланади. Л.П. Клобукова касбий компетенцияни фан билан, жумладан, ушбу тушунчада профессионал мулоқот қобилиятлари ва кўникмалари билан боғлайди. Олим предметли компетенцияни коммуникатив структурасининг асосийлардан бири сифатида белгилайди, зеро у коммуникациянинг асоси ҳисобланади ва профессионал йўналтирилган таълим муаммоларини мулоқотнинг турли вазифалари ва вазиятларига мувофиқ ҳал қилиш имконини беради.

Бизнинг фикримизча, Д.И. Азаренкова асарларида кўрсатилган коммуникатив компетенциянинг янада универсалроқ ғояси берилган. Уни “инсоннинг табиий мулоқот ёки махсус ташкил этилган ўқитиш жараёнида олинган нутқ фаолиятининг бир, бир неча ёки барча турларида мулоқот қилиш қобилияти, нутқ шахсининг махсус сифати” деб белгилаб, тадқиқотчи кўплаб компонентларни ажратиш, уларнинг ҳажмини кенгайтириш улар ўртасидаги чегараларни лойқалаштиради ва бутун таркибий қисмлар ўртасидаги муносабатни бузади, деб ҳисоблайди. Д.И. Изаренков уч шаклдаги асосий коммуникатив компетенцияларни келтиради:

- 1) *тил*ли;
- 2) *предмет*ли;
- 3) *прагматик компетенция*.

Д.И. Изаренковнинг фикрига кўра, *тил компетенция*сини коммуникатив бирликларни ташкил этишнинг лингвистик томони ҳақидаги билимларга асосланган мазмунли ва грамматик жиҳатдан тўғри баён этишни яратиш қобилияти деб тушунамиз. *Предметли компетенция*си фикрларни баён этишнинг умумий маъноси учун жавоб беради; дунёнинг маълум бир қисмини акс эттирганча, ушбу воқеликнинг сегменти ҳақида билим беради. *Прагматик компетенция* сўзловчининг мулоқот ва коммуникатив ниятлари вазиятига

мувофиқ фикрлар баёнини туза олиш қобилияти орқали амалга ошади.

Олий ўқув юртлари талабаларига чет тилини ўқитишнинг якуний мақсади бу мулоқотга ўргатиш. Оғзаки мулоқот нутқ орқали амалга оширилганлиги учун, ўқитишнинг якуний мақсадини терминологик жиҳатдан тузатиш учун, бизнинг фикримизча, “коммуникатив компетенция” атамаси ўрнига *коммуникатив-нутқий компетенция* атамасидан фойдаланиш тавсия этилади, зеро бу шакл тушунчанинг моҳиятини аниқроқ акс эттиради ва мулоқотнинг нутқ йўналишини таъкидлайди.

Коммуникатив-нутқ компетенцияси ва унинг таркибий қисмларининг турли талқинларига қарамасдан, олимлар томонидан унинг шаклланиши учун зарур бўлган шарт талабанинг *лингвистик (тил) компетенциясининг* мавжудлигини тан олдилар, модомики бу умумий маънода лексик, фонетик ва грамматик даражадаги тил тизими ва коммуникатив муаммоларни ҳал қилиш учун ушбу билимдан фойдаланиш қобилияти ҳисобланади.

Илмий манбаларнинг таҳлили методика ва тилшуносликда бу тоифанинг моҳияти мунозарали эмаслигини кўрсатди. Шу тариқа, Н. Хомский лингвистик компетенцияни ўрганилган тил белгилари ва уларнинг алоқаси қоидалари ёрдамида чексиз кўплаб тўғри жумлаларни тушуниш ва ишлаб чиқиш қобилияти сифатида белгилайди. С. Савиньон лингвистик компетенция

деганда грамматик компетенцияни назарда тутди-яъни тилнинг лексик, морфологик, синтактик ва фонологик хусусиятларини таниш ва уларни бошқариш қобилияти каби. Европа Кенгашининг “Чет тилини ўзлаштиришнинг умумевропа компетенциялари: ўрганиш, ўқитиш, баҳолаш” деб номланган ҳужжатида, тил компетенцияларини тўғри шакллантириш ва мазмунли баёнлар қуриш учун тил воситаларидан фойдаланиш билими ва қобилияти сифатида белгиланган ва лексик, грамматик, семантик ва фонологик компетенцияларига бўлинади. М.Н. Вятютнев нуқтаи назаридан, лингвистик компетенция “бу мулоқот жараёнида турли фикрларни баён этишда ҳосил бўлган, яъни устки структуралардаги, тилнинг чуқур структураларини қуриш асосида ётадиган қоидалар тўпламида ўзлаштирилган интуитив билимдир. Қоидаларни билиш, албатта, уларни шакллантириш қобилиятини англамайди”.

Шуни таъкидлаш керакки, нофилологик йўналиш талабалари томонидан лингвистик компетенцияни эгаллаш мақсад саналмайди, балки фақат коммуникатив нутқ йўлидаги дастлабки босқичдир. Кўриниб турибдики, тил ўрганиш ва ундан нутқда фойдаланиш бир-бири билан узвий боғлиқ бўлиб, бу икки малаканинг шаклланиши бир вақтда юз беради.

Коммуникатив-нутқни шакллантиришда лингвистик компетенциянинг аҳамияти ҳам шундан иборатки, баъзан

коммуникатив компетенция шахсининг нутқий мулоқотнинг турли шароитларида лингвистик компетенцияни амалга ошириш қобилияти орқали аниқланади. Лингвистик компетенция тил малакасининг зарурий шарти бўлиб, коммуникатив-нутқий компетенция шаклланмаган бўлса, у амалга ошмай қолиши мумкин. Ҳеч шубҳа йўқки, тилни мулоқот воситаси сифатида ўқитиш мақсадига эришиш ва коммуникатив ва нутқ компетенциясини шакллантириш учун лингвистик компетенция асосий ҳисобланади, чунки коммуникатив тил минимумига эга бўлмасдан оғзаки мулоқот қилиш мумкин эмас.

Шундай қилиб, коммуникатив-нутқий компетенциянинг қуйидаги таркибини қабул қиламиз: лингвистик, предметли ва прагматик компетенция. Коммуникатив-нутққа киритилган компетенцияларнинг таклиф этилаётган турлари, бизнингча, асосий ва шунинг учун ҳам мулоқот воситаси сифатида тил ўзлаштириш учун мажбурийдир. Шунинг учун бу компетенцияларни шакллантириш чет тилига ўқитишнинг асосий вазифаларидан бири бўлиши керак.

Коммуникатив-нутқ компетенциясининг таркибий қисмлари тил ўрганиш мақсадларини аниқ белгилаш ва ҳар хил компетенцияни чет тили фанини ўқитиш жараёнида талабалар томонидан ўзлаштиришга қаратилган ва турли мулоқот вазиятларида тилдан муваффақиятли фойдаланиш

имкониятини берувчи бундай ўқув стратегияларини танлаш имконини беради.

Бу йўналишдаги кейинги тадқиқотлар истиқболлари ўқитишнинг дастлабки босқичида коммуникатив ва нутқ компетенциясини шакллантириш ва ривожлантириш усул ва услубларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ.

1. Чет тилига ўқитишда компетентли ёндашувни амалга ошириш

Тилга ўқитиш назарияси ва амалиётида чет тилларни ўқитишда самарали ёндашув, усул, услуб, моделларни яратиш ва улардан фойдаланиш бўйича турли тажриба мавжуд:

- Ривожлантирувчи ёндашув;
- Лингвомамлакатшунослик ёндашуви;
- Ижтимоий-маданий ёндашув;
- Шахсга йўналтирилган фаолият ёндашуви,
- Контекстли таълим назарияси ёндашуви.

Методика фани ривожланишининг ҳозирги босқичида таълим тизими табиатини белгиловчи муҳим омил мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий ҳолат ҳисобланади. Кўпгина мамлакатларнинг замонавий таълим маконида касбий муваффақиятнинг муҳим шарти борасида сифатли таълим ғоясини илгари суради. Бу мақсадга эришишнинг энг самарали усулларида бири бу шакланган касбий компетентликка эга мутахассиснинг янги таълим моделини яратишини ўз ичига

олган компетентлик ёндашуви ҳисобланади. Таълимни модернизациялаш тўғрисидаги ҳужжатларда таълимнинг учта устувор йўналиши аниқ белгилаб берилган: “таълимни ахборотлаштириш, чет тилларни ўқитиш, ижтимоий-иқтисодий билимларни ўзлаштириш”.

Компетентлик ёндашуви таълим мақсадларига қаратилган бўлиб, ўз-ўзини аниқлаш, ўз-ўзини долзарблаштириш, ижтимоийлаштириш, индивидуаллаштириш каби тушунчалар билан фаолият кўрсатади. Ушбу ёндашувни қўллаш зарурати замонавий реаллик билан белгиланади, унда ОТМда ўзлаштирилган билим университет битирувчилари ишга жойлашиши билан эскириши кўзга ташланиши бор ҳақиқат.

Таълим мақсадини аниқлаб берадиган компетентли ёндашув низомига қуйидагилар киради:

- битирувчиларни ўз индивидуаллиги, имконият ва қобилиятларини англашга тайёрлаш ва уларни янада тўлароқ ривожлантириш, ҳамда рўёбга чиқаришга интилишлари;

- ижтимоий фаолиятнинг типик турларини эгаллашга, фаолиятнинг мумкин бўлган турларини ўзгартиришга тайёрликни шакллантириш;

- мустақил қарор қабул қилишга тайёр бўлиш ва қобилиятни шакллантириш, мустақил қарор қабул қилиш ва шу билан бирга умумий ишда иштирок этиш, биргаликдаги фаолиятнинг бошқа иштирокчилари билан муносабатлар

ўрнатиш.

Компетентлик ёндашув талабани нафақат профессионал, балки шахс ва жамият аъзоси сифатида тайёрлаш билан чамбарчас боғлиқ экан, демак у моҳиятан инсонпарварлик ёндашуви ҳисобланади. Компетентлик ёндашувнинг ўзига хослиги - бу талабаларнинг инсонпарварлик қадриятлари борасидаги билимларини шакллантириш, умумий дунёқарашини, креатив қобилиятини ривожлантириш, ҳамда ўз-ўзини ўқитиш ва ўз-ўзини тарбиялаш қобилиятидир.

А. А. Вербицкийнинг фикрига кўра, қуйидаги омиллар жамиятда пишиб етилган янги таълим моделига ўтиш шароитларига тегишли:

- таълим сифати жамият ва фуқароларнинг истиқболларига жавоб бермайди;

- психологик-педагогик назарияга асосланган инновацион эмпирик тажрибани тўплаш;

- таълимнинг инновацион модели ривожланган ва кучли психологик-педагогик назарияга асосланади.

Европада, ёш замонавий инсоннинг нормал ҳаётий фаолияти учун қуйидаги уч компетенция зарур, деб ҳисоблашади:

- *асосий*-тарбиялилиқ, маънавий-ахлоқий тамойилларга эгаллиги, жамиятда яшаш қобилияти;

- *касбий* –ўқув ва меҳнатга компетентлилиги;

• *ижтимоӣ*—жамият ва бошқа одамлар билан ўзаро ҳаракати.

И.А. Зимняянинг фикрига кўра, компетентли ёндашувни қўллаш зарурати бир неча омиллар билан белгиланади. Буларга, биринчи навбатда, умумевропа ва олам тенденциясида жаҳон иқтисодиётининг интеграциялашуви ва глобаллашуви, ҳамда таълим парадигмасининг ўзгариши киради. Мослашув тамойилидан компетентлик тамойилига ўтиш ёндашувдаги (позиция, нуқтаи назар сифатида) ўзгариш зарурлигини билдиради. Қолаверса, таълимнинг замонавий концепцияси ўқув жараёнида компетенция ва компетентлик ёндашувини жорий этишни назарда тутмоқда.

Чет тилини ўқитишда компетентли ёндашув тушунчасининг шаклланиши бир неча босқичлардан ўтган:

- биринчи босқич (1960 - 1970) —“компетенция” тоифасининг илмий аппаратида киритилиши; тилларни ўқитиш назариясида тил/коммуникатив компетенциянинг турли кўринишларини ўрганиш, “компетенция” ва “компетентлик” тушунчаларини фарқлаш учун шарт-шароитларни яратиш;

- иккинчи босқич (1970 - 1990) —тилни ўқитиш назарияси ва амалиётида “компетенция” ва “компетентлик” тоифаларини қўллаш, бошқарув, раҳбарият, менежментдаги профессионалликни, мулоқотни ўқитиш соҳасида “ижтимоӣ компетенция/компетентлик” тушунчаси мазмуни ишлаб

чиқилмоқда;

- Учинчи босқич (1990 йилдан) - Европа Кенгаши ҳужжатларида компетенцияни таълимнинг кутилган натижаси сифатида қабул қилишди, асосий глобал компетенциялар белгилаб олинди.

Шу тариқа, биз “глобал компетентлик” тушунчасига келсак, бу нафақат касбни эгаллаш, балки самарали мулоқот қилиш, қийинчиликлардан чиқиш, ҳамкорлик қилиш қобилияти ва ҳоказоларни англатади. “умумий таълим мазмунини модернизация қилиш стратегиялари ...” ҳужжатида компетентлик нафақат когнитив ва операцион-технологик компонентларни, балки мотивацион, ахлоқий, ижтимоий ва муомалани ҳам ўз ичига олади. Барча бу ва бошқа ҳужжатларда, компетентликни шакллантиришнинг европача талқинини тўғридан-тўғри алоқаси кузатилади.

Хорижий тилларга нисбатан замонавий мутахассис учун касбий мулоқотнинг реал фаолиятида юзага келадиган аниқ вазиятлар ва муаммоларни ҳал қилиш учун умумлаштирилган билим, кўникма ва малакаларни чет тилида қўллай олиш каби назарий саводхонлик жуда муҳим эмас. Чет тилини билиш ҳар қандай соҳадаги замонавий мутахассис касбий тайёргарлигининг мажбурий таркибий қисми ҳисобланади, шу ўринда ОТМдаги чет тили фани курсининг мақсади — талабаларнинг малакали касбий ва илмий фаолиятлари, ҳамда

ўз-ўзини ўқитиш мақсадлари учун зарур бўлган компетенция ва компетентликни шакллантиришдир.

Юқоридагилар асосида шундай хулосага келиш мумкинки, таълимни амалий йўналтириш зарурияти унинг мазмунини шахсий таркибий қисмлар билан кенгайтириш демакдир. Шу билан бирга компетенция касбий тайёргарликнинг пировард мақсади ва компетенцияларнинг юқори даражада янгиланишини назарда тутиб, ўз-ўзини такомиллаштиришни янада кучайтиради.

ОТМ шароитларида чет тилларни ўқитишда компетентлик ёндашуви бир қатор афзалликларга эга:

- таълимнинг шахсий йўналтирилганлиги;
- индивидуал таълим стратегиясини танлаш имконияти;
- ҳар бир талабанинг салоҳиятли аҳамиятга эга сифатларини ривожлантириш;
- касбий ва умуммаданий компетенцияларни шакллантириш;
- касбнинг жамият ва бошқа жойдаги эҳтиёжига йўналтириш.

Шу тариқа, компетентли ёндашув ҳозирда ОТМларда чет тилларни ўқитиш учун асос бўла олади. Нофилологик йўналиш талабаларига чет тилини ўқитиш жараёни шахсий йўналтирилган таълим тамойили, талабаларни

марказлаштирилган ҳолда ва таълимнинг узлуксизлиги таъмоийлларига асосланиши лозим.

Кўп маданиятли ёндашув контекстида чет тил мулоқотини ўргатиш маданиятнинг “қиёсий гуманистик йўналтирилган ҳамкорлик” учун лингвистик-дидактик ва услубий шароитларни яратишга қаратилган бўлиб, маданиятлараро мулоқотнинг чет тил коммуникатив кўникмаларини шакллантиришни ҳисобга олган ҳолда, бўлажак мутахассисларни маданиятлараро мулоқот субъектлари сифатида шакллантиришга қаратилган.

Бу муаммони ҳал қилишга туртки ўтган асрнинг 70-80-йилларида А.Гумперс ва Д.Хаймс, яъни “этнография ва мулоқот этнологияси” янги илмий тушунчанинг асосчилари томонидан амалга оширилди. Тадқиқотнинг бу соҳасида алоҳида урғу тилнинг тузилишига эмас, балки вазифаларига берилган. Санаш нуқтаси бу тил коди эмас, балки нутқий фаолликдир. Улар ёндашувининг асосий концептуал ғояси бу мулоқот қилиш учун тил, тил тизимини билиш етарли эмас, уни маълум бир ижтимоий контекстда ишлатишни билиш кераклигидадир.

Талабаларни коммуникатив йўналтирилган ижтимоий-маданий тарбиялашнинг асосий таъмоийллари чет тили мулоқоти нуқтаи назаридан В.В. Сафонова қуйидагиларни илгари суради:

• интеграциялашган коммуникатив-когнитив, коммуникатив-нутқ ва қадриятларга йўналтирилган кўникмаларни ўзаро боғлиқлик асосида такомиллаштириш тамойили;

• талабаларнинг ўқув фаолияти мазмунини фанлараро маданий жамиятлаштириш асосида уларнинг чет тили амалиётини ижтимоий-маданий бойитиш тамойили;

• талабаларнинг ўқув коммуникатив фаолиятини жадал интеллектуаллаштириш тамойили;

• нофилологик йўналиш факултетларида мутахассислар тайёрлаш профилини ҳисобга олиш тамойили;

• талабаларнинг маданиятлараро мулоқот меъёрларини ўзлаштириш учун машғулот ва мустақил таълим соатлари мувозанати тамойили;

• педагогик чет тили мулоқотини гуманистик психологиялаш тамойили.

Таълим тизимини ислох қилишнинг асосий йўналишларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

• умумпланетар глобаллашув ва таълимни инсонпарварлаштириш;

• Маданиятшунослик ўқитиш мазмунининг социологизацияси ва экологизацияси;

• Ўқитиш технологиясида фанлараро интеграция.

Ижтимоий-маданий таълимни амалга оширишга доир зарур

шарт-шароит сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин:

- мажбурий икки-маданий ва икки тилли таълимга эътибор қаратиш;

- тилларни мулоқот воситаси, маданиятлараро ўзаро маданиятлараро алоқа воситаси сифатида ўрганишда тил тарбиясига интегратив коммуникатив-фаолият ёндашуви, инсоният тараққиётининг моддий ва маънавий маданияти ютуқларини умумлаштириш;

- оммавий коммуникацияни ижтимоий-маданий ва бошқа шартлар мақсади йўлида ривожлантиришда энг янги технологиялардан фойдаланиш.

Шу тариқа, тил таълимига ижтимоий-маданий ёндашув чет тилини худди маданиятлараро мулоқот воситаси англаш инструментини жадал қўллаш билан узвий боғлиқ бўлгани каби ўқитишдаги коммуникатив йўналтирилганлик, деб қабул қилиш мумкин:

- ўрганилаётган тил мамлакатлари халқларининг жаҳон, миллий маданияти ва ижтимоий оғма маданияти, ҳамда уларнинг турмуш тарзи ва услубида акс этиши;

- мамлакат ва халқларнинг маънавий мероси ва тарихий-маданий ёдгорликлари;

- маданиятлараро тушунишга эришиш усуллари.

Чет тилини ижтимоий-маданий таълим воситалари билан ўқитишда биринчи навбатда қуйидагиларга йўналтирилади:

- талабаларнинг оламини идрок этиш ва инсоният, ўз мамлакати тарихини идрок этишларини ривожлантириш, ўз миллий қадриятлари англаш, ўзи ва бошқа одамлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни англаш;

- талабаларнинг коммуникатив маданиятини, маънавий салоҳиятини, фуқаролик ҳуқуқларига нисбатан глобал фикрлаш тарзини ривожлантириш, ўз келажаги, мамлакати келажаги учун масъулиятни англаш;

- жамиятда ўз-ўзини ифода этишнинг ахлоқий жиҳатдан мақбул шаклларини ўргатиш;

- мунозара мулоқоти этикаси ва турли қарашларни тутган кишилар билан ўзаро муносабат этикасига ўқитиш; ўз-ўзини тарбиялаш заруратини ривожлантириш.

Чет тили воситасида ижтимоий-маданий ўқитиш талабаларнинг ўқув жараёнини ташкил этишнинг ҳар қандай шаклида чет тилида мулоқот қилиш интегратив кўникмаларини ривожлантиришда тилни ўқитишнинг бир қисми бўлиб қолади.

Чет тилини ўқитиш вазифаларида (нофилологик ОТМларнинг 1-босқич гуруҳларида) масофавий таълим шароитида талабаларнинг ижтимоий-маданий компетенциясини шакллантириш нуқтаи назаридан, бизнингча, биринчи навбатда қуйидагилар зарур ҳисобланади:

- инглиз тилида оғзаки ва ёзма мулоқот маданияти ҳақидаги ғояларни шакллантириш (агар улар ўрта мактабда

шаклланмаган бўлса);

- расмий ва норасмий мулоқот шароитида инглиз тили нутқининг лингвистик ва лингвистик-минтақавий ўзгарувчанлиги ҳақидаги билимларни шакллантириш;

- инглиз тилида расмий ва норасмий нутқ муомаласи қоидаларига риоя қилган ҳолда ўқитиш;

- чет тилидан маданиятлараро мулоқот воситаси сифатида фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш;

- инглиз тилида ўз маданиятини етарли даражада тасвирлаш қобилиятини эгаллаш;

- инглиз тилида сўзлашувчи муҳитга мулоқот ва нутқ интеграцияси бўйича ўқитиш (ўрганилаётган мавзулар доирасида, маиший, маъмурий, таълим соҳаларидаги вазиятлар);

- масофавий таълим воситаларидан фойдаланиш (жумладан, Internet орқали бошқа маданият вакиллари билан мулоқот қилиш) орқали ўз-ўзини ўқитиш стратегияларида ўқитиш;

- эквивалент бўлган ва эквивалент бўлмаган сўз бирикмаси тушунчасини шакллантириш;

- икки лингвистик кўникмани шакллантириш;

- инглиз тилида ўзбекча реалияларни тасвирлаш учун инглизча сўзларни топа олиш;

- эквивалентли бўлмаган сўзларни таний олиш;

- хорижий ёки ўз она тилида эквивалент бўлмаган сўзларнинг маъносини тушунтира олиш;

- чет тилида (ўрганилган мавзулар доирасида) нутқий мулоқот вазиятларида эквивалент бўлмаган сўз бирикмаларидан тўғри фойдалана олиш.

ОТМ бугунги кунда талаба ёшларни ҳар томонлама тарбиялаш, уларга фанлардан чуқур билим бериши, уларда замонавий дунёқарашни шакллантириш ва кенгайтириш, уларни эстетик руҳда тарбиялаши ҳамда халқ хўжалигининг турли соҳаларида меҳнат қилишга тайёрлаши лозим. Буларни амалга оширишда чет тили ҳам ўз ҳиссасини қўшади. Чет тили ўқитиш методикаси фани чет тили бўйича мутахассисларни тайёрлашда етакчи ўринда туради.

Чет тили ўқитиш методикаси проф. Михаил Васильевич Ляховицкий таърифлашича, таълим мақсадлари, мазмуни, воситалари, шунингдек, чет тили ёрдамида таълим-тарбия бериш усуллари тадқиқ этувчи фандир.

Бошқача айтганда, методика чет тил ўргатиш илми бўлиб, чет тилини ўқув предмети сифатида белгилайди, ўқитувчи ва талаба фаолиятини ўргатиш ва бошқа фанлар ютуқларини ўзлаштиради ва ўз қонуниятларини ишлаб чиқиш йўллари тадқиқ этади.

Замонавий методик қўлланмаларда ушбу фаннинг ўрганиш предмети қилиб, чет тил воситасида талабаларга таълим-тарбия

бериш белгиланади.

Методика фанининг мақсадлари мазмуни, методик тоифалари, илмий текширув методлари, воситалари мавжуд. ОТМларда чет тилларни ўқитиш методикаси фани ўз олдига қуйидаги мақсадларни қўяди:

1. Ўқувчи мутахассисларда чет тили ўқитиш методикасидан кенг назарий замин яратиш.

2. Талабаларда таълимнинг тамойил, усул, воситаларини самарали креатив қўллаш қўникма малакаларини ҳосил қилиш.

Инглиз тили ўқитиш методикаси назарий асослари курсининг тематикаси 3 гуруҳга бўлинади:

1. Инглиз тили ўқитиш методикасининг назарий асослари.

2. Инглиз тили нутқ фаолиятининг асосий турлари.

А) Тил материални ўргатиш,

Б) Нутқ фаолиятини ташкил қилиш.

3. ОТМларда инглиз тили ўқитиш жараёнини ташкил қилиш.

Чет тили ўқитиш методикасининг асосчиси академик Лев Владимирович Шербадир. Шунингдек бу соҳада И.В.Рахманов, А.А.Миролюбов, В.С. Цетлин, В.Д.Аракин, С.Ф.Шатилов, Н.И.Гез, Г.В.Рогова, И.А.Бим ва бошқалар маҳсулдор ишлашди, Ўзбекистондаги ОТМларда чет тиллар ўқитиш хусусиятини ҳисобга олган илмий ишлар, диссертациялар, дастур ва дарсликлар яратилган.

Бироқ, биздаги асосий камчилик, инглиз тили ўқитишнинг барча жиҳатларини қамраб олувчи мукаммал дарслик ҳам қўлланма ҳам яратилмади, фақат 1996 йилдаги Ж. Жалоловнинг “Чет тили ўқитиш методикаси” рус ОТМлари учун эса қўлланмалар чоп этилган. Ҳозирда чет тили ўқитиш методикасига фан сифатида қаралади, унинг мақсад ва мазмуни қонуният, метод, воситалар, йўл ва усуллари, ўқитиш тизимини ўрганиш ҳамда ўргатиш билан шуғулланувчи, шунингдек, чет тили орқали талабаларни тарбиялаш жараёнларини амалга оширувчи фан сифатида қаралади. Методикани фан сифатида шаклланиши ҳамда ривожланишида педагогика, психология, тилшунослик каби фанлар билан алоқаси катта роль ўйнаган, ўйнамоқда.

Чет тили ўқитиш методикаси барча фанлар каби шуғулланиш мавзуси, тизими, объекти, илмий тадқиқот методлари, методик тушунчалари ва методологик асосга эга.

Инглиз тили ўқитиш назарий курсининг асосий тушунчалари қаторига қўйидагилар киритилади: таълим тизими, таълим методи, таълим принципи, таълим воситаси, методик усул.

Чет тили ўқитиш методикасининг назарий асоси ўз олдида қўйидаги вазифаларни қўяди:

1. Ҳозирги давр чет тили ўқитиш ОТМ методикасининг асосий қисмларини ёритиш ва унинг асосида талабаларга

таълим бериш.

2. Талабаларга чет тили ўргатишнинг илғор ғояларни таништириш.

3. Ҳозирги давр методикасининг таркибий қисм, воситаларини ёритиш.

4. Ўқитувчиларнинг илғор тажрибаларини ўргатиш.

5. Семинар, амалий машғулотлар орқали мутахассислик учун зарур кўникма ва малакаларни шакллантириш.

6. Бўлажак ўқитувчиларни махсус илмий - методик адабиётлар билан ишлашга ўргатиш орқали ўз касби устида мустақил шуғулланишга, илмий ишларга тайёрлаш.

Н.Л.Бим - методиканинг асосий объектига ўқув фанлари бўйича таълимни амалга оширувчи дастур, дарслик, ўқув қўлланмалар ва ўқитиш жараёнининг ташкилий шакллари киритади. Унинг фикрича ҳар бир фаннинг ўз объекти бўлиб, уни ўзининг нуқтаи назаридан ўрганади.

Объект деганда - кимларни ўқитиш тушунилади.

Юқоридаги фикрдан келиб чикиб, чет тили ўқитиш методикаси дейилганда, чет тили ўргатилишининг амалий, умумтаълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи мақсадларига эришувини таъминловчи ўқитувчи ва талаба фаолиятининг мажмуаси тушунилади.

Педагогик терминда “методика” атамасининг учта маъноси бор.

1) ўқув предмети.

2) таълимнинг методик усуллари йиғиндиси.

3) таълим назарияси ва махсус фан. М.В.Ляховский таърифлашича; таълимнинг мақсадлари, мазмуни, воситалари шунингдек, хорижий тил ёрдамида таълим-тарбия бериш усуллари тadbик этувчи фандир.

Методикада “метод” ва “принцип” терминлари мавжуд.

“Метод” атамаси “таълим усуллари йиғиндиси” ва “таълимнинг йўналишини” маъноларида қўлланилади.

Профессор Е.И.Пассов фикрича, метод ўқув жараёнида қўйилган мақсад сари йўналтирилган ва нутқ фаолияти турлари билан боғлиқ принциплар тизимидир.

Демак, принциплар методини шакллантиради.

Принцип тушунчаси эса бевосита ўқув жараёнини акс эттирувчи методик ҳодисани ифодалайди.

Учинчи бир термин таълим воситаси атамаси кўп қўлланилади.

б) таълимнинг моддий воситаси (дарслик, техника ва х.к.)

б) нутқ фаолияти турига тааллуқлиги. Фанларда умумий ва хусусий чегараланиш кузатилади.

Чет тил ўқитиш методикаси иккига бўлинади:

а) умумий методика

б) хусусий методика

Умумий методика - қайси тил бўлишидан қатъий назар чет

тилларни ўқитишнинг қонуниятлари ва жараёнини ўрганади.

Хусусий методика эса алоҳида олинган бир тилни ўргатиш, ўқитиш методикасидир. Масалан: инглиз тили ўқитиш методикаси умумий ва хусусий методика қонуниятларига бўйсунган ҳолда ўқитиш жараёнида уларни амалга оширади. Шунинг учун методика ўз ичига учта асосий масалани қамраб олади.

а) ОТМда чет тили ўқитишнинг мақсад ва мазмуни.

б) ўқитишнинг мазмуни.

в) ўқитишнинг принциплари.

Умумий методика А.А.Миролюбов таҳрири остида чиққан дарслик, Р.А.Зарипованинг “Чет тиллар методикасидан қўлланма”ларини киритиш мумкин. Уларда умумий чет тили ўқитиш масалалари, йўллари, воситалари ёритилган.

Хусусий методика битта чет тили ўқитиш масаласи билан шуғулланади. Бунга мисол қилиб, Р.Ф.Шатиловнинг “Методика обучения немецкому языку в средней школе” , Л.С. Андреевская. “Методика преподавания французского языка в средней школе”, У.Д. Дошимов, И.Я. Ёкубов “Инглиз тили ўқитиш методикаси” Т. 1993. қўлланмаларини мисол қилиш мумкин. Чет тили ўқитиш методикаси бир қатор фанлар - фалсафа, педагогика, психология, тилшунослик, она тили ва рус тиллари ўқитиш методикалари билан боғлиқ бўлади. Чет тиллар ўқитиш методикаси педагогиканинг дидактика, тарбия

назарияси соҳаларига, психологиянинг педагогик психологияси, нутқ психологияси, ёш психологияси, нейропсихология, тилшуносликнинг эса социолингвистика, статистик тилшунослик, паралингвистика, матн лингвистикаси ва психолингвистика каби соҳалари билан бевосита боғлиқ.

Чет тили ўқитиш методикаси фалсафа фани орқали ўқитувчиларнинг дунёқарашини шакллантиради.

Методиканинг бошқа фанлар билан алоқасини 3 гуруҳга бўлиш мумкин.

1. Лингвистик асосдаги фанлар.
2. Психологик асосдаги фанлар.
3. Дидактик асосдаги фанлар.

Чет тиллар ўқитиш методикаси мустақил фанлар билан алоқаси қўйидагича (Гайдаров А. Инглиз тили ўқитиш методикаси. 10-11 бет қаранг).

Методика фанининг таянадиган методик асоси, илмий - тадқиқот методлари мавжуд. Масалан: ОТМлардаги ўқитиш тажрибасини танқидий ўрганиш; тилни ўрганиш тажрибаларини умумлаштириш; ўқитувчилар дарс машғулоти, лекцияларини кузатиш, суҳбат ўтказиш, тестлар ўтказиш, хронометрлаш, анкета саволларига жавоб бериш, осциллографик таҳлил қилиш методлари шулар жумласидандир.

Тест - усули 1 - АКТда қўлланилган. Тестда ҳаммага бир

хил шароит қилинади.

Хронометрлашда ўқув жараёнини ёзиб олинади, ёзиб олинган ўқув жараёни амалга оширилади, таҳлил қилинади, ўрганилади.

Осцилографик таҳлил қилишдан талаффуз устида ишланганда фойдаланилади.

Хулоса, ҳар бир мутахассис ўзи эгаллаган фанининг ўқитиш методикасини чуқур билиши лозим.

Мустақил таълим учун ҳам, кундалик машғулотлар учун ҳам чет тилини ўқитишда қўлланиладиган асосий воситаларни кўриб чиқамиз. Чет тили машғулотларида тил ўрганишда турли усул, чет тили дарсликлари, экспресс курс, гуруҳ ва индивидуал машғулот, Skype орқали чет тилини ўрганиш кабилар таклиф этилиши мумкин. Лекин, танланган курс ёки ўқитиш шаклларида қатъий назар, мустақил таълимга катта эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ бўларди.

Дарсликлар чет тилини ўқитишнинг асосий воситаси ҳисобланади. Бу борада турли олимлар ўзларининг турли фикрларини билдиришади. Чет тилини ўргатишнинг энг самарали воситаларидан бири бу субтитрли чат тилидаги видеодарсликдир. Бугунги кунда, чет тилини ўзлаштиришнинг турли даражаларига мўлжалланган кўплаб видеоматериалларни топиш мумкин. Чет тилидаги субтитрли видеоматериалларни томоша қилиш билан бир вақтда талаба нафақат янги сўзларни

ўрганиш имконияти, балки чет тилини тушуниш учун асосий шартларидан бири ҳисобланган, тинглаб тушуниш кўникмаларини (тинглаш орқали жонли нутқни тушуниш) ривожлантириш имкониятини ҳам беради. Чет тилидаги видеодарсликларни томоша қилар экан, талаба чет тилининг кўплаб янги грамматикасини ҳам ўрганиши мумкин бўлади.

Агар талабаларнинг чет тилини билиш даражаси ўртачадан юқори (pre-intermediate level) бўлса, унда субтитрли чет тилидаги фильмларни намойиш этиш мумкин. Чет тилидаги фильмни томоша қилиш жараёни кўпинча чет тили машғулотларида амалга оширилади. Янги сўзлар билан бир қаторда, талаба ўз навбатида қизиқарли маълумотларни эшитиш мумкин: дейлик, чет тилида барқарор ифодалар, сленг ёки жаргонга оид сўзларни ўзлаштиришлари ва албатта вақтларини чоғ ўтказишлари ҳам мумкин. Бошида талабаларга чет тилидаги нутқ тушунарсиз бўлиши мумкин, бироқ бу хавотирли эмас, сабаби вақт ўтиши билан талабалар чет тилидаги киноларни субтитрсиз ҳам кўра оладиган бўлади. Ҳар ҳолда субтитрли чет тилидаги фильмлар тилни ўргатишнинг ёрдамчи воситаларидан бири ҳисобланади.

Фильмлардан ташқари мультфильмларни ҳам чет тилида томоша қилиш мумкин. Чет тилидаги мультфильмлар нутқ чет тилидаги фильмларга қараганда анча осон ва равондир. Қолаверса, чет тилидаги мультфильмларда бугунги кунда “дид

ва ранг” мавжуд ва ҳатто кўплаб севимли мультфильмларнинг чет тилига таржима қилинган муқобиллари мавжуд. Мультфильмларни томоша қилиш кўпинча чет тили машғулотларида, асосан, ўқувчиларга чет тилини ўргатиш воситаси сифатида кўп қўлланилмайди.

Чет тилида аудиодарслар – чет тилини ўргатишнинг энг самарали воситаларидан бири, ҳамда унинг ажралмас қисми саналади, деб бемалол айтиш мумкин. Ушбу ўқув воситасидан фойдаланиш учун ўқитувчи вақтни қандай топиш ҳақида ўйлаши шарт эмас, чунки чет тилида ёзиб олинган аудиодарсликлардан иш вақти, транспортда, спорт билан шуғулланаётганда, борингки кўчада юрганда ҳам фойдаланиш мумкин. Қанча кўп тингласа, шунча кўп тилнинг ичига кириб борасан. Ушбу чет тилини ўрганиш воситаси нафақат машғулотлар учун, балки корпоратив чет тилини ўрганиш ҳамда мустақил ўрганиш учун ҳам ишлатилади. Асосийси эринмаслик керак, шунда натижа ўзини узоқ куттирмайди.

Аудиодарсликлар ҳам чет тилини ўргатишнинг яна бир жуда самарали воситасидир. Аудиодарсликларни тинглаш билан бир вақтнинг ўзида нафақат ўқиш кўникмасини, балки тинглаб тушуниш кўникмасини ҳам ривожлантириш мумкин. Қолаверса, маълум бир асарни ўқигач, унинг аудиовариантини тинглаб тушуниш анча осон бўлади. Бу ҳолда, аста-секин уларнинг мураккаблиги ошириш, мослаштириш мақсадга

мувофиқ бўлади. Аудиодарсликлар ўқув воситаси сифатида чет тили машғулотларида кўпишлатилмайди, бу ўқув воситаси мустақил таълим ёки уй вазифаси кўринишидаги фрагментларга кўпроқ мос келади.

Чет тилидаги қўшиқлар тилни ўргатишнинг яна бир воситасидир. Қўшиқларни таржима қилиш ва уларни тинглаш тил ўрганишда ўрганувчини зериктириб қўймайди ва сўз бойлигини янги иборалар билан бойитади. Чет тилини бу тарзда ўрганиш бутунлай табиий муҳитда бўлиб ўтади, чунки сеvimли ва машҳур қўшиқлар кундалик ҳаётимизда (радио, телевидение) тез-тез эшиттирилади.

Чет тилидаги янги сўзларга дуч келганимизда инглизча луғатлар ёрдамга келади. Қоғозда нашр этилган луғатлар ёки уларнинг компьютерда сканерланган вариантларидан ташқари электрон луғатлар ҳам жуда қулай. Улар маълум бир сўзнинг таржимасини тез ва кўп уринишсиз топишга имкон беради. Кўпинча, ўқитувчи ва талабалар машғулотларда луғатлардан фойдаланиши бор гап. Бугунги кунда, луғатнинг кўп муқобили бор, шунинг учун ҳам кўпчилик янги сўзнинг таржимасини топиш учун китобни варақлаб ўтиришни истамайди, ундан кўра вақтини тежаш учун электрон ахборот ташувчи воситалари ёрдамида амалга ошириши мумкин.

Луғатлардан ташқари чет тили грамматикаси китобларидан тилни ўқитиш воситаси сифатида ҳам фойдаланиш мумкин. Чет

тили грамматикаси талаффуз ривожига ҳисса қўшади, шу билан бирга тили ўрганилаётган мамлакатнинг мақоллари ҳам тилни янада бойитади.

Ва ниҳоят, чет тилидаги нотўғри феълларни ҳам унутмаслик керак. Ўқитувчи қайси чет тили машғулотларига кирмасин, чет тилини грамматикасиз ўрганиш қанчалик осон бўлмасин, нотўғри феълларсиз уни тўлиқ ўрганиб бўлмайди. Уларни эслаб қолишнинг жуда кўп усуллари мавжуд: уларни ёдлаб олиш, карточка чизиш, деворга осиб қўйиш, гап тузиш, қўшиқ тинглаш, шеър ўқиш, шаклланиш усулига кўра гуруҳларга бўлиш ёки бошқа усуллардан фойдаланиш мумкин. Ахборотни қабул қилиш турига қараб энг мос бўлган хотира усулларидан фойдаланиш натижани сезиларли даражада яхшилайдди.

Дидактикада методни ўқитувчининг талаба билан ишлаш усулини йиғиндиси деб тушунилади. Метод ўқитувчи фаолиятининг умумий моделидир.

Метод орқали тўртта мақсад амалга оширилади. И.В.Рахманов “метод – мақсадга йўналтирилган тизим деб таъриф беради.

Е.И. Пассов методни-вазифалар бўйича бир-бири билан боғланган принциплар тизими, деб баҳолайди. И.А.Бим эса методни ўқитиш ва ўқиш йўлларининг йиғиндиси деб баҳолайди. И.В.Рахманов умуман чет тили ўқитишнинг 3 та

методи бор деган фикрни илгари суради.

Булар:

- Намоёиш қилиш методи. (Demonstration)
- Тушунтириш методи.(Explanation)
- Машқ ишлатиш методи.(Activity)

Намоёиш қилиш методи орқали ўқиш, ёзиш, гапириш, намоёиш қилиб ўргатилади.

Тушунтириш орқали тил материали тушунтирилади. Машқ ишлатиш методи етакчи бўлиб, унда ўқитиш мақсади, материали ,талаба таркиби, ёши ҳисобга олинади. И.Л.Бим методларни талаба ва ўқитувчи методларига ажратади.

Ўқитувчи методларига: танишиш, фикр юритиш, баҳслашиш, ўйлаш, сунъий нутқ вазиятида машқ бажариш, турли хил нутқ фаолиятларини табиий нутқ вазиятларига қўллаш киради.

Ҳозирги таълим муҳитида чет тили ўқитишда онгли амалий, онгли таққослаш, онгли коммуникатив методлар қўлланилмоқда.

Онгли амалий метод бўйича яратилган чет тили дарсликлари чуқурлаштирилган мактабларда кенг қўлланилаяпти. Ўзбек мактаблари учун яратилган Fly High, English Matters дарсликларини онгли - таққослаш методи бўйича ишлаб чиқилган.

Чет тили ўқитиш метод ва принциpidан ташкари, йўл

усуллари ҳам бор. Йўл бу қисқа методик иш бўлиб, аниқ топшириқ, вазифани ечишга қаратилгандир. Талаба ва ўқитувчи фаолияти кетма-кет аниқ мақсад билан йўналган йўллар туркумидан иборат.

Агар метод билан йўл таққосланса, метод асосий граопиет билан, яъни таништириш, машқ килиш, қўллаш билан, йўл эса иш ёки ҳаракат билан, яъни сўзни таржимасиз маъносини очиш, гапни грамматик қоида асосида тузиш билан боғлиқдир. Йўллар туркумининг йиғиндиси усулини ташкил этади. Масалан: сўзнинг маъносини очиш учун иккита усул бор: таржимасиз, таржимали. Масалан: сўз маъносини расм орқали очиш, предмет орқали очиш. Чет тилини ўқитишда принцип, метод, йўл ва усуллардан тўғри фойдаланиш чет тили ўқитувчисининг маҳоратига боғлиқ. ОТМда чет тили ўқитиш мақсадларига машқларнинг мос келиши каби мезонига кўра усулларнинг қуйидаги асосий типларга ажратиш мумкин.

- Ҳақиқий (табiiй) коммуникатив.
- Шартли (ўқув) коммуникатив.
- Коммуникатив бўлмаган машқлар.

Машқ - нутқ ёки тилга оид бир ёки бир неча марта махсус ташкил килинган ўқув шароитида бажарилишини тушунамиз.

Коммуникатив машқлар орқали нутқ фаолияти турлари она тилидагидек қўллашга ўргатилади. Бу машқлар асосий таълимий машқлардир. Улар коммуникатив кўникмаларни

шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилган.

Шартли коммуникатив машқлар - тил материалини талабаларга шартли, алоқа табиий муомалага тақлид килиб, машқ килишни амалга оширишга ёрдам беради.

Коммуникатив бўлмаган машқларни тайёрлов, нутқий вазият билан боғлиқ бўлмаган машқларни киритиш мумкин. Бундай машқларнинг кўпчилиги нутқ вазиятлари ва нутқ муҳити билан алоқа бўлмайди.

Чет тили ўқитишнинг тарихий методлари куйидагилар:

Таржима методи. Европада бу метод юнон тили, кейинчалик лотин тили ўргатилганда таржима тушуниш усули асос килиб олинган.

XVIII асрнинг иккинчи ярмида XIX аср давомида француз тили таржима килиш орқали, XX асрда эса немис тили ҳам таржима орқали ўргатилиб келинди.

Мусулмон дунёсида эса араб тили қисман форс тили чет тиллар сифатида ўрганилар эди.

Таржима методлари орасида энг кўп тарқалганлари “грамматик таржима”, матн таржима методларидир. Грамматик таржима тарафдорлари сўз ва гап таржимасини грамматик қоидаларни ўргатиш учун тадбиқ этганлар. Матн таржима тарафдорлари унинг мазмунини тушунишдан таржимадан фойдаланишни мақсад қилиб қўйганлар.

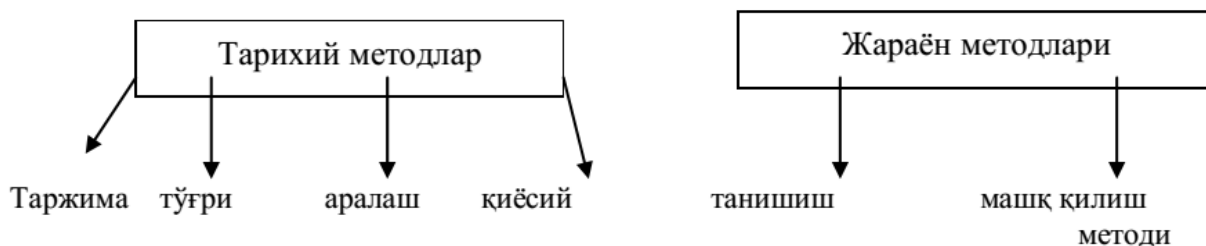
Тўғри метод. Бу методда она тили чеклаб ўтилади, чет

тили сўзи билан предмет орасида бевосита ассоцияция фикрни боғлашга ўргатишга уриниб кўрилган.

Тўғри методнинг юзага келиши чет тилларни амалий ўрганиш мақсадида келиб чиққан. Бу метод ўтган асрнинг охирларига келиб, Фарбий Европа мамлакатлари ва Яқин Шарқда чет тилни ўқитишга бўлган ихлос туфайли пайдо бўлган.

Унинг биринчи кўринишида қоида асосида машқ бажарилар эди. Замонавий кўринишда машқ жараёнида амалий руҳдаги қоида ўзлаштирилади.

Чет тили ўқитиш методлари.

Масалан: умумий психологик, хусусий психологик, умумий тилшунослик ва хусусий тилшунослик.

Чет тили ўқитиш ўқув предмети ўқиш масалалари муҳокама килинганда, умумий методика ва хусусий методика тушунилади.

Тил материалини танлаш, тақсимлаш, тасниф ва баён этиш муомалада умумий методиканинг вазифасига киради.

У ёки бу чет тили аниқ педагогик шароитга доир илмий тушунчалар хусусий методикадан изланади.

Принцип -таълим-тарбия беришда риоя қилишнинг лозим бўлган қонуниятлардир.

Метод - ўргатиш усуллариининг йиғиндиси ҳамда бутун бир йўналиш сифатида тушунилади. Талаффуз ва лексикани ўргатиш методлари. Иккинчиси лексик - таржима методи мисол қилиб кўрсатилади.

Бугунги кунда педагогикада “ўқитиш воситаси” тушунчасига бўлган яқдил талқин мавжуд эмас. Айрим олимлар уни умумтаълим ва тарбия мақсадларига эришиш учун хизмат қилувчи *восита-инструмент* каби тор доирани назарда тутса, бошқалари эса *ўқитиш воситасига* моддий восита-инструментдан ташқари, яна инсонга объектив фаолиятининг кетма-кетликдаги ва умумлаштирилган идрокини амалга ошириш имконини берувчи тафаккур фаолиятни амалга оширадиган интеллектуал воситага киритишади. Учинчилари эса талаба материални ўзлаштириш ва ўз-ўзини ўқитиш воситаси учун, аниқроғи педагог талаба учун таълим олиш шарт-шароитларини яратиши учун қўлланиладиган таълимот воситаларига ажратишади.

Асосийси, ўқитиш воситаларининг *дидактик йўналтирилганлиги* — ўқув материални ўзлаштириш жараёнини тезлаштиради, яъни ўқув жараёнини янада самарали хусусиятларга яқинлаштиради.

Ўқитишнинг барча воситалари *моддий* ва *идеал*ларга бўлинади.

Моддий воситаларга дарслик, ўқув қўлланма, дидактик материал, тест материал, кўргазмали восита, техник воситалар, лаборатория ускуналари киради.

Идеал воситалар сифатида белгили тил (нутқ), ёзув (ёзма нутқ), турли фанга доир шартли белгилар тизими, кўргазмали воситалар, ўқув компьютер дастурлари, таълим фаолиятини ташкиллаштириш усул ва шакллари ўқитишга бўлган талаблар тизими каби умумқабул қилинган тизимларни киритиш мумкин. Таълим, агар ўқитишнинг моддий ва идеал воситалари ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдиргандагина самарали ва сифатли бўла олади.

Қуйидаги 1-жадвалда чет тилига ўқитишда қўлланиладиган моддий ва идеал воситалар келтирилган. 1.1-жадвалда *уч босқичда чет тилига ўқитиш воситалари* келтирилган.

1-босқич — машғулоти, бу ерда ўқитувчи машғулоти ташкиллаштириш ва ўтказишда қўллаши мумкин бўлган воситалар келтирилган.

2-босқич — ўқув фани, бу ерда маълум бир фанни зарур даражада ташкиллаштириш ва ўтказиш имконини берувчи воситалар киритилган.

3-босқич – бутун ўқитиш жараёни. Бу ерда алоҳида фанни ўрганишни ташкиллаштириш имконини берувчи воситалар етарли эмас, шунингдек ўқитувчи машғулот ёки амалий топшириқда фойдаланиши мумкин бўлган воситалар ҳам кам. Шу ўринда, ўрганилаётган фанни, уларнинг ўзаро боғлиқлигини аниқлайдиган воситаларнинг яхлит тизими керак бўлади.

1.1-жадвал – Ўқитиш воситалари.

Ўқитишнинг идеал воситалари	Ўқитишнинг моддий воситалари
1 босқич – машғулотда:	
Санъат асарлари, санъатнинг (музыка, адабиёт, видеоматериал) бошқа ютуқлари, кўргазмали воситалар (чизмалар, расмлар, слайдлар), фан мавзусига доир ўқув компьютер дастурлар.	Дарсликдан алоҳида матнлар, тест материални бажариш учун топшириқ, вазифа ва машқлар, техник воситалар.
2 босқич – ўқув фани:	
Фанни ўқитишнинг яхлит курсини қамраб олган ўқув компьютер дастурлари, ушбу	Дарслик ва ўқув қўлланмалар, дидактик материаллар.

фан бўйича кўникмаларни жамғариш учун ривожлантирувчи муҳит.	
3 босқич – бутун ўқитиш жараёни:	
Ўқитиш тизими, ўқитиш методлари, таълим талаблари tizimi.	Ўқитиш хоналари, кутубхоналар, таълим муҳити, лингафон хона.

Шундай қилиб, биз талабаларни чет тилига ўқитиш воситаларини кўриб чиқдик. Воситалар икки турга бўлиниши ва уларга дарслик, диск, матнлар, ўқитувчи нутқи, видеоматериаллар тегишли эканини аниқлаб олдик.

1. Инглиз тилини ўқитишда креатив ва инновацион воситалар

Биз креатив фикрлаш кўникмаларини ҳимоя қилиш сари, ҳамда синалган таълим стратегияси йўналиши бўйича ҳаракатланаётган бир пайтда йил сайин юртимиз таълим тизими катта ўзгаришни бошдан кечирмоқда. Глобализация талабларига мувофиқ, кўпинча ўзбек жамияти деб ҳисобланган имтиҳонга йўналтирилган тизимдан креатив ўрганишдан бирига чиқиш учун ҳаракат қилинмоқда. Талабаларнинг фикрини жамлаш ва дарсда иштирок этишга ундаш учун ўқитувчилар креатив ва инновацион бўлишлари керак. Талабалар турли таълим услублари ва имкониятлари билан

турли жамланишда келганидек, турли материал ва ўқитиш усулларини ўрганиш керак. Лекин кўп йиллик муаммолар янги ва хатто айрим тажрибали ўқитувчини ҳам оқсоқлантириб қўйди. Инновацион ўқитувчи ўқув мақсадлари учун матнлар, аудио ва кўргазмали ахборот манбаларидан маълумотларни йиғиб олиши мумкин. Ушбу восита ёрдамида ўқитувчи талабага хабар бериш, мотивация бериш, борлиқни ўз қобиғидан чиққан холда ўқитишга ундаш учун кўплаб имкониятларни очиб беришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. ОТМлар бўйлаб олиб борилган тадқиқотлар асосида, бу борада ўқитувчилар дуч келадиган муаммолар ўрганилган ва ушбу муаммоларнинг ечимини топиш ҳақидаги ғоялар келтирилади.

Ушбу мавзуда қуйидаги масалаларга эътибор қаратилади:

1. Талабалар орасида қизиқишни қандай ҳосил қилиш
2. Машғулотда кўргазмали воситаларни қандай қўллаш
3. Топшириқ асосида ўқитиш/фаолият марказли ўқитиш
4. Ўқитувчи ва талабалар олдига турган муаммолар (ESL контекст)
5. Тематик ўқитиш усуллари- 4 та кўникма бўйича

Ҳозирда ОТМларда чет тилини ўқитишда амал қилиниши лозим бўлган ўқув қўлланмалари мавжуд. Одатда, тўртта малакани, яъни ўқиш, ёзиш, тинглаб тушуниш ва гапиришни ўргатишга урғу берилади. Чет тилини ўқитишда гуруҳларнинг катталиги билан боғлиқ муаммоларга дуч келмоқдамиз.

Қизиқиш деганда нимани тушунамиз, ўзи? Замонавий инглиз Лонгман луғатига кўра, қизиқиш қизиқувчанлик ёки бирор нарса ҳақида ўйлаш ҳиссини билдиради. Қизиқишни аниқлашни ҳар қандай талабадан сўранг ва у одатда, албатта, ўзи севадиган нарсаларини назарда тутди; лекин чет тилини ўрганишни эмас. Кўпчилик талабалар чет тилини фақат тўрт девор ичидаги синфхонада қўллашини ҳисобга олиб, ўқитувчилар инглиз тилини ўрганишга бўлган қизиқишни юрагидан бажаришини ҳис қилишлари катта аҳамиятга эга. Бундай туйғуни рағбатлантириш кучи асосан ўқитувчининг қўлида бўлади.

Кўпчилик талабалар ўз тенгдошларининг унинг устидан кулишидан кўрқиб, инглиз тилида мулоқот қилишдан кўрқишади. Биз инглиз тилини яхши билиш, тушуниш ва ундан фойдаланишдан роҳатланишга ўргатамиз. Инглиз тили, албатта, матнларда ва объектив саволларда белгилаган. Шунинг учун, талаба якуний назоратда синовидида инглиз тилини фарқлаш учун у инглиз тилини ўрганиши учун ўз хоҳишига эга бўлиш, дегани эмас.

Қай тариқа биз ўқитувчилар инглиз тилини ўрганиш учун қизиқишни уйғотишимиз мумкин?

Фақат учта сўз билан: креативлик, тушуниш ва рағбатлантириш.

Бизни ўраб турган кундалик инглиз тили синфида фойдаланиш ва қайта ишлатиш мумкин бўлган маълумотлар бойлигидир. Дарсларимиз қизиқарли бўлиши учун биз ҳар куни ўз устимизда ишлашимиз шарт. Тил ўқитувчилари сифатида биз доимо бефарқлик, пассивлик ва ночорлик денгизи устида «қалқиб турган» дарсни сақлаш учун ғоялар ишлаб чиқамиз. Биз талабалар гапириши ва дарсда иштирок этиши учун қандай ундашимиз мумкин? Инглиз тилининг кундалик дунёдаги аҳамиятини тасаввур қила олмайдиган ва кейинчалик уни яхши ўзлаштириш заруратини кўрмайдиган талабаларни қандай қилиб рағбатлантиришимиз мумкин?

Ҳар бир ўқитувчи ва талабага ўша креативликни ифода этиш учун имконият, вақт ва кўмак берилса, у креатив бўла олади. Тил ўргатиш бўйича машғулотлар кундалик материалларга асосланиши мумкин. Дарсда шахсий тажрибага асосланган ноанъанавий воситаларни синаб кўришдан қўрқмаслигимиз керак. Талабалар ҳам, ўқитувчилар ҳам креатив салоҳиятга эга. Ўқитувчилар ўз креатив кўникмаларини оғзаки кўникмаларни ўргатишда қўллашлари мумкин. Талабалар ўз креатив кўникмаларини ўрганишга ундалганда, улар инглиз тилида гапиришни қизиқарли, боғлиқ ва самарали, деб билишди. Баъзи одамлар креатив салоҳиятга эга бўлиши мумкин, лекин улар уни баъзи кузатиладиган шаклда ўзларида мавжуд креативлик манбаларини қўллаб,

намоён этмагунча, у яширинлигича қолади. Креатив ва образли фаолият тил ўрганишга тўсқинлик қилувчи муаммоларни енгиллаштиришга ёрдам беради. (Di Pietro, 1987).

Талабалар ўқитувчи, тенгдошлари ва бошқалар билан мулоқотда мазмун ва амалиёт тилида мулоқот қилишларини талаб қиладиган вазифаларда фаол иштирокчи бўлиши учун имкониятларга муҳтож.

Инглиз тилини ўқитиш учун лойиҳа ва кундалик материаллардан фойдаланиш саргузаштга ўхшайди. У асосан амалиётда ўрганиш ва лўндаликдан иборат. Амалиётда ўрганиш ўрганувчига асосланган, жараёнга йўналтирилган ва боғлиқдир. Муайян вазиятда у ҳамкорликдаги тажрибани ўз ичига олади. Фаол мунозара орқали талабалар вазиятда ишлаш билан боғлиқ тил тамойилларини кашф этишади. Лўндалик орқали талабалар йиғилган маълумотларни саралаб, тартибга солиб, дарсга боғлаб оладилар. Ўқитувчи талабаларни бошқаради, лекин аслида ўқитиладиган нарсаларни ўзлари учун кашф этадиганлар бу талабалардир.

Талабаларнинг фикрича, кундалик материалларнинг ўзи ўқув воситаси сифатида мавжудлиги бу янгиликдир. Аслида, инглиз тили дарси учун белгиланган дарсликдан вақти-вақти билан фойдаланмаслик бу тетиклантирувчи ўзгаришдир. Кўпчилик вазифага асосланган фаолиятлар гуруҳ ёки жуфтликларда бажарилади. Бу иккиланишни бартараф этади ва

жамоавий ишни рағбатлантиради. Агар натижа яхши бўлса, жамоа ўзини мағрур ҳис қилади. Хатолар мавжуд бўлса, ҳеч бир индивидуал чиқариб юборилмайди. Бу эса, «юзи ерга қараш» каби шарқона тушунча оқибатида юзага келган муаммолар ечимини беради.

Дарсда лаззат олишдан ташқари талабалар кўпроқ гапиришга ва уларни ўз қобикларидан чиқишга ундаш мақсадга мувофиқ бўлади. Улар ўз тенгдошларининг маълум бир фикрларини ифодалашдаги қийинчиликни аниқлаш, ҳамда бу масалада уларга ёрдам бериш учун чет тилида гапиришда ўзларида кўпроқ ишончга бўлишни исташади. Эътиборли жиҳати шундаки, улар кўпроқ гапиришга тайёр ва ўз фикрларини тузиш жараёнида хато қилишдан чўчишмайди.

Гуруҳларда ишлаш талабаларга чет тилида гапириш учун катта имконият беради. Талабалар тенгдошлари олдида ўз лойиҳасини тақдим этиш учун тайёргарлик кўриш жараёнида анъанавий ўқитувчининг дарсда ўзини тутиши ва нутқи билан солиштириш ва тажрибасини ўрганиш имкониятига эга. Davies (1990) га кўра, дарсда маълум бир мавзунини муҳокама қилиш, ҳамда, индивидуал талабанинг гапириш вақти миқдорини ошириш керак. Genesee (1987) га кўра, «фаолликка асосланган ёндашув талабаларнинг нутқ ходисалари оралиғи ва тилни мавзу сифатида ўргатадиган анъанавий воситалий ўналтирилган синфларда ёки ҳатто мунтазам мазмунни чет

тил орқали ўргатадиган хабарларга йўналтирилган синфларда мумкин бўлган нутқ актларидан анча кенг фойдаланиш учун имкониятлар яратади.»

Инглиз тилини ўқитиш учун ўқув материални яратиш жараёнида иштирокчилар бир-биридан кўп нарсаларни ўрганадилар. Бундай ресурслардан барча тўрт кўникмаларини ўргатишда қай тарика фойдаланиш мумкинлигини ўрганишади. Қисқаси, ўқитувчилар ўзларида қанчалик чексиз ижод манбаи борлигини аниқлашади.

Талабалар инглиз тилини ўрганишга туртки бўлмаса, муаммолар келиб чиқади. Талабалар ҳам, ўқитувчилар ҳам тилни ўқитишда ва ўрганишда нима қилишларини билишмаса, тушкунликка тушиб қолишади.

а) *Талабалар муаммоларини бартараф этиш: рағбатлантириш ва тил ўргатиш.* Талабалар тушунчасига кўра, регресс ва қийинчиликлар тил ўрганиш сари яхши муносабатнинг ўрнатилиши учун муҳим бўлган ўқитувчи-талаба ўзаро муносабатини қуриш билан давом этади.

Hull, Guthrie, Thorndike ва Skinnerлар каби хулқ-атвор назариётчилари шахсни маълум бир йўналишда ўзини тутишга ундашда мустаҳкамловчи ролга эътибор қаратадилар. Тескари алоқа (ижобий, салбий ёки нейтрал) ва мустаҳкамлаш (ижобий ёки салбий) талаба ва ўқитувчиларнинг хатоларини тузатиш ва тил ўрганишнинг янги режаларини ишлаб чиқишга ундайди.

Биз талабалар инглиз тилини ўрганишда эҳтиросларини қўлга олишини ҳоҳласак, хулқ-атвор назариётчилари таклиф этган рағбатлантириш кучи тўлиқ намоён бўлолмайди. Тил ўрганишнинг пировард мақсади шуки, талаба ўргатилган тилда сўзлаша олиши керак. Ҳар бир талаба идрок қилади, тушунади, маълумот олади, ғоялар, жараёнлар ва хотираларни шакллантиради ва ўз қарори аҳамиятини бошқача шакллантиради. Мотивацион омиллар синф муҳити ва асосий таълим кўникмаларини эгаллашга муносабат билдиришга таъсир қилади. (Collinson, 2000).

“Диққат ва жалб” муваффақиятли мулоқот учун зарур, дея баҳслашган, Gass ва Seliger (1991) шундай дейди, “бу ҳиссасини қўшиш ва уни чуқур ўзлаштирилишига имкон берадиган мулоқот воситачисини фаол жалб этиш дегани”. Бир қарашда, у ҳар қандай натижаларга эришишдан олдин талабаларнинг қизиқиш ва эътиборини қўлга олишда зарур бўлади. Иккиланиш, бошқа томондан ўз-ўзини ҳурмат қилиш ва қўрқмасликка таъсир қилади. (Clark & Fiske, 1982). Вазият таҳдиддан холи ва минимум босим бўлганда, иккиланишни камайтириш мумкин, ижобий фикр ва бир вазифани бажариш учун имкониятлар ошади.

б) *ўқитувчилар муаммоларини бартараф этиш: Эдвард де Бононинг олти та фикрини қўллаш.*

Эдвард де Боно умумий жихатдан муаммоларни бартараф этиш учун олтига фикрдан иборат стратегиясини аниқлади. Бу ёндашувлар орасидан кўп одамлар фақат битта ёки иккитасидан фойдаланган ва одамларнинг фикрлаш одатларини ривожлантирган, бу эса ўз навбатида одамларни ушбу ёндашувлар билан чекланиб қолгани ҳақидаги назарияни келтириб чиқарди. де Боно, агар турли ёндашувлар аниқланиши мумкин бўлса ва улардан фойдаланиш тизими ўқитилиши мумкин бўлса, одамлар йиғилиш ва гуруҳ, ҳамда жамоа ичида англаган ҳолда бу ёндашувлардан фойдаланган ҳолда ҳамкорлик қилишлари мумкинлигига ишонди.

Тадқиқотлари натижасида Де Боно параллел фикрлашни амалга ошириш ҳамда шахсий фикрлашга ёрдам сифатида муаммога муайян ёндашувни англаган ҳолда қабул қилиш жараёнини тасвирлай олди. Олти хил ёндашув тасвирланган, ва ҳар бири турли рангдаги мазмунга эга рамзга эга. Бунини у якка ёки гуруҳларда ишлайдиган шахслар томонидан амалга оширишни таклиф қилади.

Қизил рамз ҳиссий фикрлашни ифодалайди. Сарик рамз ижобий фикрлашни англатади. Қора рамз танқидий фикрлашни англатади. Оқ рамз фақат фактларни фикрлашни англатади. Яшил рамз креатив фикрлашдир. Кўк рамз ҳамма томондан қараш мумкин бўлган катта расмни ифодалайди.

Тематик ёндашувдан фойдаланиш фанни бирлаштирувчи мавзу атрофида ташкил этилади, талабаларга уларни ўрганишда муҳим боғланишларни амалга ошириб, тўрт кўникмани кўпроқ тушуниш имконини беради. Тематик бирликларни режалаштириш орқали ўқитувчи турли тил тушунчаларини талабаларга тилдан фойдаланишга ундайдиган қизиқарли мавзу майдонига қўша олади. Мавзу ва дарс тил, мазмун ва маданиятни бирлаштириши керак, ҳамда бу ўз ўрнида талабалар тилни амалда қўллаш ва уларни турли контекстларда қўллаш имконини берадиган маданиятни фаолият ичига бирлаштириш керак. Пировардида, талабалар тилни талқин қилиш, тилда ўз ифодасини айтиш, тилдаги маънони музокара қила олишлари керак (Savignon, 1997). Кўргазмали қурол ва шахс ёки вазият таъсири, имо-ишора, товуш ва ҳаракатлар талабаларга янги сўз ва тузилмаларни тушунишга ёрдам беради.

Креативлик, тушуниш ва рағбатлантириш талабалар билан ўзаро муносабатни йўлга қўйиш ва инглиз тилини ўрганиш томон узоқ йўлни босиб ўтади. Инглиз тилини ўқитиш вазифага асосланган таълим ёрдамида амалга оширилган анъанавий таълимнинг синалган ҳудудига мос келмайди. Кўпчилик ўқитувчи белгиланган дарслик билан ўзини қулай ҳис қилади. Вазифага асосланган таълимни дарсга жорий этиш «бу ерда ҳеч қандай ўқитиш кетмаяпти» деган қўрқувни келтириб чиқариши

мумкин. Бу афсуски, талабаларнинг инглиз тилига шўнғиш имконини бермайди.

Ўқитувчилар бошқа материаллардан ўқув ресурси сифатида фойдаланишга ҳаракат қилишлари зарур. Мулоқот тили, бу реал ҳаёт ёки аутентик, ҳамда дарсликка ўхшамаган каби лойиҳадир. Кундалик тил дарсига амалий лойиҳаларни жорий этиш орқали ўқитувчилар талабаларни реал дунёга киришга тайёрлайдилар. Ўқитувчилар ҳам уятчан, ҳам гапга чечан талабаларни бирдек иштирок этишга ундаш учун таҳдиддан ҳоли муҳитни яратишлари мумкин. Қисқаси, ўқитувчилар талабалардаги инглиз тилини ўрганиш иштиёқини ушлаб туришда ёрдам бериши зарур. де Бононинг олти фикрини мослаштирилиши шунингдек муаммоларга дуч келган ўқитувчининг нуқтаи назарини ҳам ўзгартириш мумкин. Инглиз тилини ўқитиш юқорига кўтарилишга интилишдир ва ўзгаришга ҳаракат қиладиган ўқитувчи деганидир.

Тадқиқот жараёнида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш ва изланувчанлик фаолиятининг шаклланишига хос ижтимоий шарт-шароитларни таҳлил этишга алоҳида эътибор бердик, сабаби бўлажак ўқитувчида илмий изланувчанлик, мустақил танқидий фикрлаш билан узвий алоқада амалга ошади [20,21,22,33,35,43,50,53,89,90,91,117,167].

Ҳозирги олий ўқув юртлари шароитида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш ишларини олиб

бориш билан бир қаторда, талабалар педагогик, ахборот ва медиатехнологиялар ҳамда муаммоли таълимнинг афзалликларини ўрганиб ва амалиётга тадбиқ этиб, кўплаб илмий-иждодий кашфиётлар қилиш имконига эга бўлдилар. Шунингдек, тадқиқотчилик фаолияти уларда мутахассислик бўйича кўникма ва малакаларнинг шаклланишига хизмат қилади [253].

Олий ўқув юртлири шароитида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишни тўғри йўналтирувчи бош омил ва асосий субъект ҳар доим ўқитувчи, яъни илмий раҳбар ҳисобланади. Бу борада ўқитувчининг раҳбарлик қобилияти, билимдонлиги, касбий тажрибаси, юксак маданияти, ширинсуханлиги, самимийлиги, фидойилиги, иждодкорлиги, камтарлиги, компьютер саводхонлигига эга эканлиги, касбий-шахсий компетенцияси етакчи омиллардан ҳисобланади. Ўқитувчи талабага креатив ёндашув асосида инглиз тилига оид илмий билимлар моҳияти тўғри сингдирса, мазкур билимлар унинг кейинги касбий фаолиятини олиб боришида таянч таълим бўлиб хизмат қилади. Шундагина талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини самарали мустақил ўзлаштиришга имкон яратилади.

Шунингдек, талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишда, тилнинг таянч таълимоти, яъни унинг

методологик асоси аниқ англаб олинса, кейинги босқичда боши берк кўчага кириб қолишга йўл қўйилмайди.

Талабаларга инглиз тили ўқитишни, лаёқати ва қизиқиши мавжудларини танлаб олиш, уларни истикболда рақобатбардош мутахассис сифатида тайёрлашда креатив ёндашув энг ишончли воситадир.

Албатта, талабаларга инглиз тили ўқитишни олиб боришда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ҳамда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, ЎзР Президенти ва мутафаккирларнинг илмий фаолият мазмуни ва тадқиқотчи масъулияти борасидаги фикрлари методологик асос сифатида хизмат қилади [243,288].

Талабаларга инглиз тилини ўқитишда уларнинг мустақил мушоҳада юритиш қобилиятини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилади. Талабалар томонидан инглиз тилида ва методик материаллар тайёрлаш, илмий маърузалар билан анжуманларда иштирок этиш кабиларга тайёрлашдан ташқари фикрларини оғзаки баён этишга қўйиладиган талаблар билан таништириш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Олий таълим муассасаларида талабаларга инглиз тилини ўқитиш уларнинг тафаккур доирасини кенгайтиришга, дунёқарашларини чуқурлаштиришга, жамият тараққиёти қонуниятларини англаб етишларига ёрдам беради. Жамиятда бундай шахслар сафининг кенгайиши соғлом фикрли, табиат ва

жамият манфаатларини ҳимоя қилувчи фуқароларнинг шаклланишига олиб келади.

Маълумки, турли таълим муассасаларида ўқиганликлари ҳамда шахсга хос индивидуал хусусиятлари сабабли талабаларга инглиз тили ўқитишда талабаларнинг олий таълим давригача инглиз тилини ўзлаштирган билим даражалари турлича бўлади. Олий таълим муассасаларида ўқиш даврида талабаларнинг инглиз тилини ўзлаштириш бўйича билим, кўникма, малакалари ягона тизимга келтирилади. Шу билан бирга, мазкур фаолиятига салоҳиятли талабалар махсус мақсадли дастур асосида илмий раҳбар бошчилигида фаолият олиб боришар экан, ўзларининг ички интеллектини намоён этиш имконига эга бўладилар. Бу фаолият даврида талабалар мушоҳада юритишга ўрганадилар, креатив ёндашув асосида ўз ижодий имкониятларини юзага чиқарадилар. Натижада тенгдошлари ва жамоа ўртасида алоҳида эътиборга сазовор бўладилар. Уларда соғлом рақобат муҳитига асосланган қувониш, ўз фаолияти натижаларидан ғурурланиш ва руҳий қониқиш ҳисси вужудга келади. Талабаларда ўз ақлий имкониятлари ва салоҳиятига ишонч кучаяди, илмий изланишга иштиёқ ортади.

Замонавий таълим талабларидан келиб чиққан ҳолда, олий ўқув юртларида талабаларга инглиз тилини ўқитиш мақсадида ингиз тили тўғараклари ташкил этилмоқда. Жумладан, Нукус,

Гулистон давлат университетлари “Ёш филологлар мактаби”, Қўқон давлат педагогика институтида “ёш филологлар”, тўғараклари таъсис этилган. Шунингдек, тўғарак низоми ва иш режаси асосида факультетларда “Ёш филологлар” кенгаши тармоқлари ва кафедраларда “Ёш филологлар” мактаби ташкил қилинган. Қайд этилган олий ўқув юртларида ёш филологлар кенгашларининг низоми ва иш режалари олий ўқув юртининг илмий кенгашлари томонидан тасдиқланади.

Ёш филологлар уюшмаларининг асосий мақсади: талабаларга инглиз тилини ўқитишни эркин тарзда уюштиришдан иборат.

Асосий вазифалари эса қуйидагилардан ташкил топади:

- ёш мутахассис ва талабаларни инглиз тилини чуқурроқ ўрганишга имконият яратиш;
- амалий машғулотлар, давра суҳбатлари, семинар-тренинглар воситасида талабаларнинг интеллектуал ва креатив салоҳиятини ошириш;
- талабаларни инглиз тилини ўргатиш асосида ўзлаштирилган билимларини ҳаётга татбиқ этиш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

Мазкур уюшмалар талабаларга мақсадли фаолияти билан шуғулланиш учун ҳар томонлама қўмаклашади. Уларнинг ўз йўналишларини белгилаб олишлари, таълимнинг тренинг, амалий машғулот шакллари ҳамда илмий-амалий конференция

ва семинарлар воситасида уларга ўз интеллектуал салоҳиятларини оширишлари, фан ютуқларидан фойдаланган ҳолда инглиз тилининг назарий асосларини ёритишлари, ўз билимлари натижаларини ҳаётга татбиқ этишлари учун шароит яратиш айниқса муҳимдир.

Таълим муассасаси таркибида ташкил этилган бундай тўғараклар талабаларни мақсадли фаолиятига жалб этиш муҳим аҳамиятга эга. Тадқиқотимиз давомида шундай ҳамкорлик алоқаларини ривожлантиришнинг фаол йўналишларини аниқлаш ва ривожлантириш мақсадида Гулистон давлат университети талаба-ёшлари ўртасида тил ўрганиш фаолияти соҳасидаги ўзаро ҳамкорлик ҳолатини ўргандик.

Тажрибалар шуни кўрсатдики, фан тўғаракларини давр ва ижтимоий буюртма талабларидан келиб чиққан ҳолда қайта ташкил этиш, уларда истиқболга йўналтирилган модулли ўқитиш мазмуни таркибида муайян фаннинг ютуқларини кенгроқ ифодалаш масалаларига эътибор қаратиш ва ёш филологларнинг диққатини ушбу масалага жалб этиш зарур. Масалан, Гулистон давлат университети филология факультети “Чет тили” кафедраси қошида ташкил этилган “Ёш филолог” кичик мактаби таркибида “Тафаккур гулшани”, “инглиз тилини ўқитиш методикаси” тўғараклари бирлаштирилган бўлиб (раҳбари ўқитучи Х.Маматова), унга инглиз тили фанига оид махсус саволнома асосида университет талабалари танлаб

олинади. “Кичик мактаб”нинг тўғаракларидан афзаллиги шундаки, унда машғулотлар ноанъанавий йўсинда: баҳс-мунозара, дидактик ва ролли ўйинлар ҳамда ноанъанавий тарбия дарслари кўринишида амалга оширилади. Бу ерда талабаларда инглиз тилини ўргатиш методикасига оид кўникмалар шакллантирилади, креатив ёндашув асосида кичик мактабнинг ҳар бир аъзоси ўзини намоён эта олиши учун тўлиқ шарт-шароит ҳамда эркинлик яратилади.

Олий ўқув юртлари кафедралари таркибида ташкил этилган фан тўғараклари одатда курс ва факультет талабаларини жалб этган ҳолда, маълум бир дастур асосида фаолият юритади. Давр ва ижтимоий буюртма асосида кафедра қошида қайта ташкил этилган фан тўғаракларининг фаолияти эса, асосан, кенг қамровли муаммоларни ҳал этишга қаратилиб, бу ишга умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ва олий таълим босқичлари ўқувчи ва талабалари, ҳатто, педагогик ходимлари ҳам кенг жалб этилади.

Талабаларга инглиз тили ўқитишнинг маҳсулдорлиги хотира имкониятлари билан чамбарчас боғлиқ. Хотира ўтмиш тажрибасини ташкил этиш ва сақлаб қолиш жараёнини англантиб, қуйидаги сифатлар билан характерланади: эслаб қолиш тезлиги, эслаб қолиш ҳажми, эслаб қолиш узоқлиги (давомийлиги) ва аниқлиги. Фақат жуда керакли нарсаларни эслаб қолиш, кам талаб қилинадиган ва кам керакли

бўлганларини эса вақти келгунча эсдан чиқара олиш кўникмаси, айниқса, муҳим аҳамиятга эга. Кутубхона библиографик кўрсаткичлари, тизимли маълумотнома-каталогларга тегишли бўлимларни ўрганиш хотирани муайян тарзда йўналтириш ва кашфиётчилик қобилиятини ривожлантиришга кўмаклашади. Бундан ташқари, хотирани турли хил машқлар асосида такомиллаштириш мумкин.

Шунингдек, тадқиқотимизнинг мақсад ва вазифасидан келиб чиққан ҳолда, қатор олий ўқув юртлари филология факультетларида таълим олаётган талабаларни талабаларни инглиз тилига ўқитиш ишларига йўналтиришнинг мавжуд ҳолати махсус тест саволномаси асосида аниқланди.

Диссертациянинг 1-илоvasида келтирилган тест саволномаси асосида ўтказилган дастлабки тажриба-синовда Гулистон ва Самарқанд давлат университетлари ҳамда Қўқон ДПИларнинг ҳар бирида 350 нафар респондент мисолида креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишда талабаларининг ўзига хос хусусиятлари аниқланди.

1.2.-чизма

Креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишда
талабаларининг ўзига хос
хусусиятлари

	Хусусиятлар мазмуни
	Интеллектуал салоҳиятини юқори эканлиги
	Коммуникативлик

	Аутопсихологик қобилият эга эканлиги
	Компетентлилик
	Креатив фикрлаш
	Креатив фаолият
	Креатив ёндашув
	Касбий компетентлик
	Ижодкорлик
	Касбий-педагогик фикрлаш
	Нутқ техникасига эгалик
	Коммуникатив қобилият
	Ўз-ўзини бошқариш
	Мустақил хулосалар чиқариш
	Эгалланган билимларни амалиётга самарали татбиқ этиши
	Талабаларнинг аналитик тафаккурга эга эканлиги

Жадвалда инглиз тили ўқитиш лаёқатини такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятларини тугалланган ва яқунланган аксиома ҳолатида деб бўлмайди. Зеро, у давр талаблари асосида, касбий фаолиятининг заруриятини англашига кўра такомиллашиб боради (1.2.-чизмага қаранг).

1.3-чизма

Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишни такомиллаштириш даражасини аниқловчи мезонлар

	Асосий мезонлар мазмуни
	Касбий билим даражасининг юқорилиги
	Касбий-педагогик ва креатив фикрлаш
	Креатив фаолият ва креатив ёндашув
	Касбий компетентлик
	Ижодкорлик

	Нутқ техникасига эғалик
	Коммуникатив қобилият
	Ўз-ўзини бошқариш
	Талабаларга инглиз тили ўқитиш асосида мустақил хулосалар чиқариш

Мазкур олий ўқув юртларида юқорида келтирилган мезонларга мувофиқ ёш мутахассисларда талабалик давридан инглиз тилини ўқитишга оид касбий компетентлигини юқори даражада шакллантириш, касбий сифатларини эгаллашга оид кўникмаларни ҳосил қилиш мақсадида иқтидорли, илмий фаолиятга лаёқати мавжуд бўлган истеъдодли, фаол талабалар танлаб олинди ва уларга кафедралар томонидан республикамиз ҳамда минтақада долзарб ҳисобланган инглиз тилини ўқитишга оид билимларни чуқурроқ эгаллаш методикаси тавсия этилди. Катта иш тажрибасига эга бўлган илмий салоҳиятли ходимлардан илмий раҳбарлар белгиланиб талаблар асосида расмийлаштирилди.

Мазкур тадбир 2015 йилда кафедралар таркибида махсус Низом асосида “Кичик мактаб”ларни ташкил этиш билан бошланди.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2007 йил 28 февралдаги 37-сонли буйруғи 4-иловаси билан тасдиқланган “Олий таълим муассасаларида талабалар илмий-ижодий фаолиятини ташкил этиш тўғрисида

намунавий низом” бу ҳаракатларни янада такомиллаштириш учун дастурул-амал бўлиб хизмат қилмоқда.

I боб юзасидан хулосалар

Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш фаолиятини талаба шахсида методик лаёқатини тарбияловчи омил сифатида тадқиқ этиш ва бўлажак ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўргатиш лаёқатини шакллантиришни такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш натижасида қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш муайян низом ва дастурга асосланган ҳолда ёшлар уюшмалари асосида, жумладан, “Ёш филологлар” кенгашлари сифатида мақсадли ташкил этилса, инглиз тили ўқитиш устувор мақсад қилиб қўйилса, талабаларнинг инглиз тилини ўқитиш фаолияти жадал ривожланади.

2. Ёшлар уюшмаси таркибида, илмий раҳбар ҳамкорлигида талабалар изланувчанлик негизида зарур билимларни мақсадли ҳамда ижодий ўзлаштирса, уларнинг мустақил фикрлаши ва методик фаолият даражаси ортади.

3. Талабалар уюшма таркибида янги билимларни кашф қилса, уларда инглиз тили ўқитиш қобилияти уйғонади.

4. Инглиз тилини ўқитиш жараёнида талабанинг қобилияти, қизиқиши ва имконияти аниқ ҳисобга олинса, ушбу фаолиятни ривожлантириш шакллари тўғри танланса, уларнинг интеллектуал салоҳияти ортади.

5. Олий ўқув юртларида юқорида келтирилган мезонларга мувофиқ ёш мутахассисларда талабалик давридан инглиз тилини ўқитишга оид касбий компетентлигини юқори даражада шакллантириш, касбий сифатларини эгаллашга оид кўникмаларни ҳосил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

II БОБ. ТАЛАБАЛАРГА КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ИНГЛИЗ ТИЛИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ

2.1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга оид замонавий ёндашув ва хорижий тажрибалар

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида амалга оширилган кенг кўламли ислохотлар миллий давлатчилик ва суверенитетни мустаҳкамлаш, хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартиботни, жамиятда қонун устуворлигини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик муҳитини таъминлаш учун муҳим пойдевор бўлди, халқимизнинг муносиб ҳаёт кечириши, жаҳон талаблари даражасида таълим олиши ва касб эгаллаши, фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратди.

Янги шароитлардан келиб чиқиб, «Таълим тўғрисида»ги ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунларига, 2017-2021 - йилларга мўлжалланган —Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг —Педагог кадрларни тайёрлаш, халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги Қарорига мувофиқ, таълим

босқичларининг узлуксизлиги ва изчиллигини таъминлаш, таълимнинг замонавий методологиясини яратиш, давлат таълим стандартларини компетенциявий ёндашув асосида такомиллаштириш, ўқув- методик мажмуаларнинг янги авлодини ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш тизимини янада такомиллаштириш тақозо этади.

Хорижий (инглиз) тил ўқитишда замонавий ёндашувлар ва инновациялар Ўзбекистон Республикасида “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” асосида олиб бориладиган ислохотларнинг туб мақсадидан келиб чиққан бўлиб, давлат ва жамиятнинг таълим жараёни олдига қўйган буюртмасини таъминлашдан иборат. Жумладан, давлат ва жамият тараққиёти учун зарур, рақобатбардош, илмий салоҳиятга эга етук мутахассисларни тайёрлаш, уларга бериладиган таълим-тарбия ва илмий билимлар мазмунини такомиллаштиришга қаратилади.

Таълим жараёнини технологик ёндашув асосида ташкил этиш орқали таълим самарадорлигини ошириш муаммосига оид халқаро ва республика миқёсида илмий-амалий анжуманлар ўтказилиб, уларнинг натижалари, таҳлиллари асосида замонавий университет модели яратишнинг мақсад ва вазифалари аниқланган; бу жараёнда амал қилинадиган тамойиллар белгиланган; фаолият юритишнинг усуллари, воситалари ҳамда шакллари ишлаб чиқилган; таълим

жараёнининг бош объекти ва субъекти сифатида талабанинг бўлажак мутахассис сифатида технологик ёндашув бўйича эгаллаши лозим бўлган билимлари, амалий малакалари мазмуни ва кўлами белгиланган; уларнинг эҳтиёжи, қобилияти, қизиқиш ва имкониятлари, тайёргарлик даражаси ва таълим сўнгида эришадиган натижалари аниқланган.

Таълим амалиётидан маълумки, ўқувчи талабаликка қабул қилингандан бошлаб, ҳар бир фаннинг илмий-назарий асосларини чуқур ўрганиши билан бирга касб тайёргарлигига алоҳида эътибор қаратади.

Аммо ҳозирга қадар олимлар томонидан талабаларни инглиз тилини ўргатишга методик жиҳатдан тайёрлаш ишларига жалб этиш технологиясига оид мулоҳазалар баён этилган бўлса-да, бу мавзу алоҳида тадқиқот муаммоси сифатида ўрганилмаган, мазкур жараённинг яхлит методикаси, тизими ҳалигача ишлаб чиқилмаган.

Сўнгги йилларда, тадқиқот ва креативлик табиати ва таъсири бўйича назария деярли ҳар бир фан ва соҳанинг диққат марказида бўлиб келди, нафақат анъанавий мода дизайни ва адабиёт каби, балки, камроқ таниш бўлган бизнес ёки бошқарув каби соҳаларнинг диққат марказида бўлди. Креативлик ҳақида ҳозирда ҳамма жойда гапирилмоқда, компания ва ташкилотлар кўпроқ рақобатбардош бўлиши ва мактабларда тестга тайёрлашга қаратилган таълим беришдан кўра марказда

ўрганувчига йўналтирилган таълим сари ҳаракатланишмоқда. Дунёнинг турли бурчакларидаги таълим вазирликлари мактабларни барча мавзу йўналишлари бўйича ўқув режасида креативликка кўпроқ эътибор қаратишга ундамоқда — бу эса кенг миқёсда кутилган натижаларга олиб келишига ишонилмоқда. Мисол учун, Буюк Британиянинг иқтисодий фаровонлик ва ижтимоий бирдамлик креатив ва маданий таълим учун миллий стратегиясини ишлаб чиқиш билан боғлиқ, деган хулосага келинган. Мактаб даражасида креативлик деб ўқувчиларни таълим олишга жалб қилишнинг самарали усулини таъминланишига айтилади. Креатив таълим деб, ўқувчилар томонидан мотивация ва ўзини-ўзи ҳурмат қилиш даражаларини ошириш, уларни келажак учун зарур бўлган мослашувчан кўникмалар билан таъминлашга айтилади. Креативлик қобилиятини ривожлантириш, ҳаётни бойитиш ва жамиятга ўз ҳиссасини қўшишга ёрдам бериш салоҳиятига эга деб ҳисобланади. Бироқ, барча талабалар креатив таълим тажрибасига эга бўлиш имконига эга емас. АҚШнинг Вандербилт университетида яқинда таълимнинг бошқа соҳаларидан кўра кўпроқ гуманитар фанлар соҳасидаги мутахассисларда креатив муаммоли вазият кўникмаларини шакллантирилиши аниқланди: уларнинг курслари уларни таваккалчиликка қўл уриш, ноаниқликларни аниқлаш, моделларни кашф этиш, аналогия ва метафораларни қўллаш

каби кўникмаларини шакллантиришга ёрдам берган. Гуманитар фанлар йўналишидаги 80% талабалар креативлик уларнинг курсларининг бир қисми эканлигини айтган, бироқ биология йўналишидаги талабаларнинг бор-йўғи 3%и ва муҳандислик ва бизнес йўналишидаги талабаларнинг тахминан 13% уларнинг курс ишларида креативликка эътибор қаратилганини айтишган. Таълимда креативлик муҳим аҳамиятга эга, чунки у фан ўзлаштирилишини яхшилаётлади. Fisher (2004, б. 11) таъкидлайди:

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, талабалар креативлик қобилиятларини тан оладиган ва қадрлайдиган усуллар билан баҳоланганда, уларнинг фанни ўзлаштириш кўрсаткичлари яхшиланар экан. Креатив фаолият таълим муассасидан кўнгли совиган талабаларнинг, ҳамда назорат ва мувофиқлик маданияти руҳида таълим беришдан кўнгли безиган ўқитувчиларнинг қизиқишларини қайта тиклаши мумкин.

Тил ўргатишда Малей ишларида креативликни турли адабий ва адабий бўлмаган адабиётлардан олинган матнларни қўллаш орқали кучайтиришга урғу берилганки, бунда креатив фикрлаш ва тарбияни креатив боғлай олиш қобилиятини мустаҳкамлаш учун ишлатиш мумкин деганидир (Maley, 1997). Креативлик хорижий тилни ўзлаштириш даражаларига ҳам боғлиқ бўлган. Замонавий тил ўқитиш усуллари томонидан илгари сурилган вазифалар тил ўрганувчиларнинг

креативлигини ошириши кутилмоқда, аниқроғи марказда талаба, ўзаро таъсирга асосланган, ва чекланмаган элементлар каби усулларни жалб қилган ҳолда, ва модомики, креатив фикрлаш ва тил ўрганувчиларнинг хулқ-атворини тарбиялаш учун мос келадиган тамойилни ҳам юзага келтиришга қаратилган (Burton, 2010). Креатив онглилик тил ўрганишни осонлаштирадиган омил бўлиб кўринади, зеро у талабаларнинг янги ва кутилмаган тажрибалар билан курашишига ёрдам беради. Коммуникатив ўқитиш усуллари функционал ва ситуацион тилдан фойдаланишни таъкидлагани, ролли ўйин ва симуляциялар каби фаолиятларни қўллагани учун бу ерда ўрни бор, бу эса талабалардан ўз тасаввурларидан фойдаланишни ва ижодий фикрлашни талаб қилади. Хўш, тил дарсларида креативлик қандай кўринишга ега?

Қуйида креатив хусусиятга эга ўқитувчининг асл намунаси келтирилган. У қуйидаги вазиятга дуч келди:

Ўқитувчи беш дақиқадан сўнг, 50-дақиқалик қуйи-ўрта даражадаги оғзаки инглиз тили машғулотини олиб борасиз. Унда кўргазмали қурол сифатида фақат бўш стакан бор.

Ўқитувчи бу ҳақда бир дақиқадан камроқ ўйлаб, кейин дарс учун ўз ғоясини ишлаб чиқди.

1. Ўқитувчи стаканни кўрсатади ва беш дақиқа давомида талабалардан гуруҳларга бўлиниши ва мия хужуми

орқали нарсалар сақлаш мумкин бўлган турли идишлар номини келтиришини айтади.

Улар кейин буюмларни берилган вазифага кўра гуруҳга бўлиб чиқишади. Масалан, озиқ-овқатларни сақлайдиган, нарсаларни олиб юриш учун ишлатиладиган идишлар, нарсаларни сақлаш учун ишлатиладиган идишлар ва хоказо. Ўқитувчи буни қандай қилиш кераклигини моделлаштиради ва улар фойдаланиши мумкин бўлган тилни таклиф қилади. (10 дақиқа).

2.Талабалар энг узун рўйхатни ким тузганлигини аниқлаш мақсадида доска олдида ўз топилмаларини такдим этишади. (10 дақиқа).

3.Суръатлар бир оз ўзгартириш ва функционал тилни амалиётда қўллаш учун, ўқитувчи диалог устида ишлашни таклиф қилади, масалан қўшнисидан бирон-бир идишни сўраб туришни амалиётда синаб кўради. Биринчидан, ўқитувчи уларни амалиётда қўллаши билан боғлиқ мулоқот моделини беради. Сўнггра талабалар модел бўйича қуйидагиларни мулоқотда қўллашади:

- а) Қўшнисини безовта қилганлиги учун узр сўраш.
- б) Сизга нима керак ва нега кераклигини тушунтиринг.
- в) Қўшнингиз сизга керакли нарсани бериб туради.
- д) Қўшнингизга раҳмат айтинг ва хафта охирида қайтаришингизни айтинг. Талабалар ўзлари тузган диалогни

намойиш қилишади.

Лекин ўқитувчилар бу каби муаммоларнинг креатив ечимларига қандай эришишади ва креативлик айнан нимадан иборат? “Биз одамларнинг мулки сифатида (ўзимиз), жараёнлари (қилаётган ишимиз) ёки маҳсулотлари (ўзимиз ясайдиган)” каби қарашимизга кўра креативликни белгилашнинг турли усуллари мавжуд (Fisher 2004, б. 8). Шу тариқа, креативлик одатда турли ўлчамларга эга деб таърифланади:

- мақсадларга тегишли бўлган муаммоларни асл ва қимматли усуллар билан ҳал қилиш қобилияти,
- нарсаларда янги маъноларни ва муносабатларни кўриш ва уларни боғлаш,
- бирор нарса ҳақида асл ва образли фикр ва ғояларга эга бўлиш,
- янги таълим имкониятларини яратиш учун тасаввур ва ўтмиш тажрибасидан фойдаланиш.

Креативлик маҳсулот сифатида қаралганда, диққат марказида муайян дарс, китобдаги вазифа ёки фаолият ёхуд талаба ёзувининг бир бўлаги бўлиши мумкин. Дарснинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат эканлигини креативлик дейиш имконини аслида нима беради? Жараён сифатида қаралганда, инсоннинг креатив таърифлайдиган нарсаларни ишлаб чиқаришда фойдаланадиган фикрлаш жараёнлари ва

қарорларига эътибор қаратилади (Jones, 2012). Креатив инглиз тили ўқитувчилар гуруҳининг махсус сифатлари ва фазилатларига бўлган эътиборнинг икки ўлчамини мисол қилиб келтирмоқчиман — бу сизга ёқади, агар маҳсулот ҳажми — ва кейин бу сифатлар тилни ўқитишда алоҳида машғулот жараёнларига олиб кўриб чиқилса, албатта. Бундан ташқари, таълим муассасалари креативлик маданиятини ва таълим муассаса, шунингдек, ўқитувчи ва талабалар учун қандай фойда келтириши мумкинлигини кўриб чиқамиз. Лекин аввал маълумотлар манбаси ҳақида гапирайлик.

Таълимда креативлик Бирлашган Қиролликнинг Кент шаҳридаги Кантербёри Крист Чёрч университети жамоаси томонидан амалга оширилган тадқиқот лойиҳаси ҳисоботи бўйича шуни айтиш жойизки, (Cremin, Barnes & Scoffham, 2009). Бу дастлабки тадқиқот сўровномасида 20 та мактаб батафсил ўрганилиб, уларнинг тўрттасида -2 та бошланғич ва 2 та ўрта синфда креатив ўқитиш сифати юқори эканлиги эътироф этилган. Ушбу мактаблардаги ўқитувчилар TESOL ўқитувчилари эмас, балки тадқиқот маҳсулот ва жараён билан боғлиқ бўлган креатив ўқитишнинг учта ўзаро боғлиқлигини аниқлади ва бу мактаб контекстини креатив ўқитишни осонлаштиришда муҳим омил сифатида таъкидлади. Кент тадқиқотидаги топилмалар учта омилни таъкидлади:

- а) ўқитувчининг шахсий сифатлари,

- б) ўқитувчи ўзлаштирган педагогика; ва
- с) синф ва мактаб этикаси.

Шундан сўнг, мен яқунлаш учун ўқитувчиларнинг фикрлашини кўпроқ ўрганиш ва ўқитишда креатив ёндашувларни машғулотларида амалиётда қўллаши ҳақидаги мисолларни топиш мақсадида интервьюлар (ҳам оғзаки, ҳам ёзма) ўтказдим. Ушбу суҳбат ва интервьюларнинг натижаларини умумлаштириш ва Кент тадқиқотидан келиб чиқиб, креатив ўқитишнинг уч хил ўлчамини муҳокама қиламиз:

1. Креатив ўқитувчилар эга бўлган фазилатлар. Биринчидан, креатив ўқитувчилар эга бўлган шахсий сифат ва фазилатларнинг айримларини ўрганиб чиқамиз.

2. Ўқитувчилар ўз таълимотида креативликни қандай қўлайдилар. Кейингиси, биз креатив ўқитувчилар томонидан ўқитиш стратегиясини ўрганиб чиқамиз.

3. Мактабда креативликни қандай қўллаб-қувватлаш мумкин. Ва ниҳоят, биз мактаб контекстига ва ўқитувчининг ишлаётган ҳолатига креатив ўқитишни рағбатлантириши ёки тўсқинлик қилишини ўрганиб чиқамиз.

Биз, эҳтимол, ўқитишдаги ёндашувида креатив бўлган барча ўқитувчиларни эсга оламиз. Албатта, пухта ишлаб чиқилган дарс режаларидан унумли фойдаланадиган, ўз дарслари мақсадларини аниқ бажаришга қаратилган, уй ишлари

борасида қаттиққўл бўлган ва уни батафсил тузатишлар ва таклифлар билан қайтарган ўқитувчиларга дуч келганмиз. Умид қиламизки, аммо, биз ҳам тасаввуримизни бойитган, бизни ўзининг индивидуал ва шахсий ўқитиш услуби илҳомлантарган, бизни таълим олишда давом этиш ва эҳтимол, охир-оқибат инглиз ўқитувчиси бўлишга қарор қилиш истагини уйғотган ўқитувчи ҳақидаги кучли ва иштиёқманд хотиралар мавжуд. Ўқитувчиларни бундан бошқа яна нима ажратиб туриши мумкин?

Креатив одамлар бошқалардан биров фарқ қилади, чунки улар креатив фикрлашга эга бўлмаганлардан фарқли ўлароқ, турли билим ва қобилиятга эга бўлиб, турли фикрлаш жараёнларидан фойдаланадилар. Креатив вазиятларни таҳлил қилиш ва баҳолаш, уларга жавоб беришнинг янги усулларини аниқлашга боғлиқ. Бу эса ўз навбатида бир қатор турли қобилият ва фикрлаш даражаларига боғлиқ. Келинг, энди креатив ўқитувчиларнинг айрим фазилатларини ифодаловчи ўқитувчи қобилияти ва англашининг саккиз жиҳатини тасвирлашга ҳаракат қилайлик.

Креатив ўқитувчилар мустаҳкам билим базасига эга. Улар ўз фани — инглиз тилини, инглиз тилини ўқитиш ва инглиз тилини ўрганишни билишади ва креатив дарсларни тузишда ўз фанига оид билимлардан фойдаланишади. Билим базаси муҳим аҳамиятга эга, зеро билимсиз тасаввур самарали бўла олмайди.

Креативлик, номақбул ва ножўя ҳаракатлар қилиш дегани эмас. У сиз хоҳлаганча уни ташкил қилиш, дегани эмас.

Аввало, мустаҳкам билимга эга бўлмаган креативликни характерлайдиган намунани келтирай. TESOL ҳақида тасаввурга эга бўлмаган, бироқ 8 йил EFL контексти бўйича дарс берган маҳаллий тил эгаси бўлган ўқитувчи «спонтанлик» деб номланган усулни ишлаб чиққан, у бу усулни ҳар бир гуруҳнинг ўзига хос хусусиятини ҳисобга олган ҳолда қўллаган. Мисол учун, у дарсни бошлаш учун «English» сўзини олиши мумкин. У талабалардан E-N-G—L-I-S-H билан бошланган сўзларни келтириб беришини сўрайди. Кейин у ‘ish’ қўшимчасини олиб, ‘ish’ билан тугаган миллатларни сўрайди. Бирдан у ‘Finnish’ миллатини «finish» билан солиштира бошлайди. Кейин у талабаларга мактаб қандай якунланишини билиши сўрайди. Ва шундай давом этади. Мен ундан ушбу фаолиятини назарий асослаб беришини ва у нимага эришиши кераклигини сўраганимда, у ишончли жавоб бера олмади.

Бу креативлик мустаҳкам билим базасига боғлиқ эмас дегани. Бу қонуний мақсад ёки мақсадга эга бўлмаган фаолиятга олиб келади. Креативликка бўлган бу ёндашувни шу ўқитувчининг дарс жараёни билан таққосланг.

Дарс ўтилганда, ўқитувчида батафсил дарс режаси бўлмаслиги мумкин, лекин ўқитувчи дарс мақсадларини қатъий ёдда тутса ва ўқиш дарси ёки гапириш машғулоти ва ҳоказо

ўқитувчи ўқитишга ҳаракат қилади. Ва агар у тўсатдан қизиқарли нарсаларни ўйлаб топса, режалаштирмаган бирор нарсани қилишга қарор қилади.

Демак, мустаҳкам билим базасига эга бўлиш ўқитувчининг ўзи фойдаланадиган креатив фаолияти учун рационал ва мақсадга эга эканлигини билдиради. Улар фақатгина янгилик қиймати учунгина танланмаган, балки улар ўқитувчилар билим, ҳамда ўқитиш ва ўрганишни тушунишни акс этади.

Ушбу хусусият қисман олдинги ҳолатдан келиб чиқади, чунки мавзу бўйича билимлар ўқитувчига асл ва креатив бўлишга имкон берувчи ишонч туйғусини таъминлаши мумкин. Ишонч ҳам албатта тажриба маҳсулидир. Ишончнинг бир хусусияти шундаки, у ўқитувчиларга ўз дарсини назорат қилишда ва у ўқитувчи-китоб ёки ўқув дастури эмаслигини эслатади, ҳамда шу жиҳатдан фарқланиши мумкин. Креатив ўқитувчилар дарсга ўз ҳиссаларини қўшишни ҳал қилувчи палла деб биладилар ва шунинг учун талабалар яхши ўрганишлари учун шахсий масъулият ҳиссини сезадилар.

Мен дарсимни менинг ўқитиш-ўрганиш кенглиги бўлишини истайман. Мен уни ўзим танлаган расм, сурат ва талабаларим ҳамда ўзим танлаган бошқа нарсалар билан безайман. Улар менинг дарсимга киришганида, улар мен учун шахсан яратилган дарсни бошдан кечиришларини ҳис қилишларини истайман.

Мен анчадан буён дарс бериб келмоқдаман ва энди илк бор ўқитишни бошлаганимдан кўра дарсда ўзимни анча дадил ҳис қиламан. Аввалига талабаларнинг мен ҳақимда нима деб ўйлашлари мени ўйлантирарди-ўз фанимни биламанми ёки йўқ? Мен материални қандай етказишни биламанми? Мен дарсимни назорат қила оламанми? ва ҳоказо. Энди ўқитувчи сифатида анча ишончим комилки, интуицияларимга амал қилишга, янги ёндашув ва стратегияларни синаб кўришга, таваккалчилик ва синаб кўришга кўпроқ тайёрман. Дарс бериш мени янада завқлантиради.

Креатив ўқитувчилар билан суҳбат талабаларнинг муваффақиятига ошно эканликларини тасдиқлайди. Улар креатив сифатида улар таълим олишни енгиллаштириш учун ўз таълимотларини доимий равишда мослаштириш деб тушунишар экан. Акс ҳолда, улар фақат китоб ёки уларнинг дарс режасига ёпишиб олган бўлишарди. Улар талабалар муваффақиятга эришишларини исташади ва улар ўзталабалари эҳтиёжларига мурожаат қилиш, уларни фаоллаштириш учун иложи борича йўл топиш учун ҳаракат қилишади. Улар, шунингдек, талабаларининг ўзига бўлган ишончни шакллантиришга интилади.

Талабаларим ҳақида қанча кўп билсам, уларни ўрганишларига шунча ёрдам бера оламан. Ўзига бўлган ишонч, айниқса, ўзига ишонч бўлмаганларга инглиз дунёси эшигидан

Ўтишда чет тилини ўрганувчиларни илҳомлантириши мумкин. Нима учун талабанинг ўзига бўлган ишончи муҳим? Талабалар билан ишлашда бу саволга кўп дуч келасиз. Ўзига ишончи юқори бўлган талабалар чет тилидан билимларини эгаллашда ҳам муваффақиятга эришишади. Бошқача айтганда, улар инглиз тилини ўрганишда ўз ишончларини уйғотишади.

Мувофиқлик креативлик душманидир. Бу янги нуқтаи назар ва янги тушунчаларни яратиш эҳтимолини камайтиради. Bruner (1962) креативликни “самарали сюрприз ишлаб чиқарадиган ҳаракат” деб таъкидлайди. Fisher (2004, б. 9) қуйидагича изоҳлайди: бу аслида самарали сюрприз билан таъминлайди. Худди шу тарзда бир хил нарсаларни қилиш креативлик эмас, турли хил нарсаларни қилиш оддий одатга ўзгариш бағишлайди, лекин биз илгари қилмаган нарсаларни қилсак ёки ўйласак ва улар самарали бўлса, биз ўзига хос ва тўлиқ креатив бўламиз.

Креатив ўқитувчи китобдан шунчаки дарс тақдим этмайди. У дарсни яратиш, ҳамда дарслик ва ўқув материалларидан фойдаланишнинг ўзига хос йўллари излайди ва ўзининг индивидуал ўқитиш услубини акс эттирувчи дарсларни яратишга интилади. Бу каби креатив бўлиш талабаларнинг эҳтиёжларини яхшироқ мослаш учун дарсларни мослаштириш ва ўзгартиришга интилиш демакдир. Шу сабабли креатив ўқитувчилар одатда бир-биридан жуда фарқ қилади. Креатив

ўқитувчи бўлишни ўрганиш бошқа креатив ўқитувчиларнинг амалиётларини моделлаштириш ёки нусха кўчириш дегани эмас, аксинча, креатив ўқитишни асословчи тамойилларни тушуниш демакдир. Алоҳида ўқитувчилар бу тамойилларни турли йўллар билан амалга оширадilar. Биз бу ёндашув креатив ўқитувчилар томонидан акс этган тамойилларни кўриб чиқамиз:

Мен талабалар дарсимга келиб, ҳар доим бир оз бошқача ва кутилмаган нарса ўрганишаётганини ҳис қилишса, хурсанд бўламан. Ўзи учун янгилик эмас, балки бирон-бир ишни бошқача усулда қилишни ўрганишса, дейман. Масалан, ёзишни ўргатишдан ташқари, талабаларни қандай ёзмасликка ўргатишга урғу бераман. Мен энг ёмон мисолларни топишга ҳаракат қиламан ва талабалардан уларни ўқитувчи каби баҳолашни сўрайман. Кейин матнлар ким томонидан ёзилганини уларга ошкор қиламан. Талабалар баъзи матнлар таълим вазирлиги ҳужжатлари ва веб-сайтларидан олинганини топишни яхши кўришади! Ҳар йили репертуаримга янги методларни қўшишга ҳаракат қиламан.

Ўқитишда креативлик ўқитувчиларнинг мурожаат қилиши мумкин бўлган кундалик иш ва стратегияларнинг кенг репертуарига эга бўлиш, шунингдек, белгиланган тартиб-қоидалардан чиқиб кетишга ва ўз ечимларидан фойдаланишга тайёр бўлишлари демакдир. Умуман олганда, янги иш

бошлаган ўқитувчилар тажрибали ўқитувчиларга қараганда камроқ креатив бўлишлари мумкин, чунки улар камроқ стратегия ва усуллар билан таниш. Хавф бу ўқитувчи усул ва стратегиялар мажмуи ядросини қўллашда қулай бўлиб қолишидадир.

Мен устида иш олиб бораётган жараён босқичида бўлган, ёзиш кўникмасига доир вазифа билан боғлиқ камида 20 хил усулларга эга репертуарим бор. Баъзан биз рўйхат тузиш, ҳажмни аниқлаш ёки ақлий хариталаш каби ақлий ҳужум усули билан ишлаймиз. Булар оғзаки ёки ёзма равишда амалга оширилиши мумкин. Баъзан талабалар жуфтликда ишлаганда, унинг маҳсулдорлиги ошади. Баъзан биз улар ишлаётган мавзу бўйича узлуксиз ёзиш машқларини олиб борамиз, албатта равонликка эътибор қаратиш учун. Бошқа пайтларда биз матнларни ташкил қилиш, матн элементларини тақдим этиш ва турли талабаларни турли гуруҳларда ғоя ва тилни яратиш учун ажратадиган энг яхши кетма-кетликни аниқлаймиз. Шу тариқа ҳамкорликдаги матнни келтириб ўтамиз. Мен ҳам синфда реформуляциядан жуда кўп фойдаланаман — бу тугалланган матннинг иккита кўринишини тақдим этишни ўз ичига олади: талабанинг асл матни ва ундан кейин мен уни янада самарали мулоқот қилиш учун қайта ишладим. Реформуляция ҳақида ижобий нарсa шундаки, у талабанинг матнини “тузатишни” ўз ичига олмайди, лекин талабалар қилган ўзгаришларни аниқлаш

ва нима учун амалга оширганлигини муҳокама қилишга таклиф қиламан. Шу тариқа уларнинг танқидий кўникмаларини ривожлантираман ва ўз матнларини баҳолаш ва такомиллаштириш йўллари топишга ёрдам бераман. Асосийси, фаолиятни янгилаб туриш ва мазмунини келтиришга талабаларни рағбатлантириш ҳисобланади. Ёзишнинг чек-чегараси йўқ; улар фақат тасаввурлари билан чегараланади.

Креатив ўқитувчи синаб кўришга, янгилик киритишга ва таваккалчиликка тайёр бўлади. Таваккалчиликка қўл уриш креатив ўқитувчиларнинг мослашувчан фикрини ва уларнинг ўзига бўлган ишончини акс эттиради. Улар нарсаларни синаш учун тайёр, баъзан улар кутилган натижани бермаса-да.

Шу тариқа, ўқитувчи қайта ўйлаб кўриш ёки қайта кўриб чиқишга ёхуд керак бўлганда асл режадан воз кечиб, бошқа нарсани синаб кўришга тайёр бўлиши керак. Бу муваффақиятсизликдан далолат эмас, аксинча ўрганиш лаҳзаси сифатида кўрилади.

Юқоридаги фикрларнинг бир нечтасида ўз аксини топган жиҳат бу марказда-ўрганувчидир. Бу талабаларни тинглайдиган ва талабаларни масъулиятни олиши ва назорат қилишлари учун имконият излайдиган педагогларда кўринади. Марказ-ўрганувчи кўринишидаги машғулотларнинг муҳим хусусияти бу дарснинг талабалар ҳаётий тажрибалари билан қай даражада боғланганлигидадир. Қай тариқа дарс мазмунини

талабаларимиз ҳаётига янада яқинроқ боғлашимиз мумкин?
Мана бу саволга бир ўқитувчининг жавоби:

As far as I can I try to involve my students in developing the content of lessons. For example if I am teaching students to write narratives, while the textbook provides examples of what narratives are and what their features are, as soon as possible I like to shift the lesson focus to sharing personal stories. When students share accounts of their childhoods and write about important events or experiences in their lives they become much more involved in their writing.

Шу пайтгача таърифлаган айрим хислатларга эга бўлиш креатив ўқитувчининг ўз гуруҳига дарс бериш усулига қандай таъсир кўрсатади? Креатив ўқитувчилар дарсларининг бир неча хил ўлчовларида акс этган креатив диспозицияни кўрамиз.

Одатда, муайян усул билан боғлиқ бўлишдан кўра, креатив ўқитувчилар кўпинча “принсипиал эклектизм” деб номланиши мумкин бўлган ёндашувни қабул қиладилар. Бошқача айтганда, улар тасодифий, лекин уларнинг дарс эҳтиёжларига кўра усуллар ва тартибларини танламайди. Улар турли хил таълим ёндашувларидан, ҳамда кўплаб ресурс ва тадбирлардан фойдаланадилар. Битта усулга қараб ижод қилиш ўрнига услубларнинг қоришмаси ва уйғунлиги тарғиб қилинади.

Креатив ўқитиш креатив ўқитишни қўллаб-қувватлаш салоҳияти учун фаолият ва материалларни баҳолаш демакдир.

Тадқиқотчилар креатив вазифаларнинг бир қатор ўлчамларини аниқладилар: улар очик-ойдин муаммоларни ҳал қилишни, иштирокчиларнинг қобилиятига мослашишни ва чекловлар остида амалга оширилишини талаб қилади (Burton, 2010; Lubart, 1994). Dornyei (2001) самарали тил ўрганиш вазифалари сифатида белгилайдиган баъзи хусусиятлар креатив жавобларни тарғиб қилиш сифатида ҳам кўринади:

Қийинчилик: талабалар муаммоларни ҳал қиладиган вазифалар, бирор нарсани кашф қилиш, тўсиқларни бартараф этиш ёки маълумот топиш;

Қизиқарли контент: талабалар аллақачон қизиқарли деб билган мавзулар ва улар дарсдан ташқари ўқишни ҳоҳлашади, масалан, биз YouTube ва интернетда топадиган спорт ва кўнгилочар шахслар ҳақида ҳикоя қиламиз;

Шахсий элемент: талабалар ҳаёти ва ташвишларига уланишни амалга оширувчи тадбирлар;

Янгилик элементи: янги ёки бошқача ёхуд умуман кутилмаган фаолиятнинг жиҳатлари;

Қизиқтирувчи элемент: ноаниқ, муаммоли, парадоксал, мунозарали, зиддиятли ёки ноқулай материалга тааллуқли вазифалар қизиқишни рағбатлантиради;

Индивидуал танлов: талабаларга шахсий танлов берадиган вазифаларни излайдилар. Масалан талабалар иншо ёзиш учун

ўз мавзуларини танлашлари ёки мунозара фаолиятида ўз мавзулари ва гуруҳ аъзоларини танлашлари мумкин;

Таваккалчиликни рағбатлантирувчи вазифалар: ўқитувчилар ўз талабаларини хатога йўл қўйишдан унчалик ташвишга тушишларини истамайдилар, улар фаолиятда иштирок этишни истамайдилар. Уларни фақат муваффақият учун эмас, балки ҳаракат учун мукофотланг;

Ўзига хос фикрлашни рағбатлантириш вазифалари: ўзига хос жавоб талаб этиш фаолияти. Шу тариқа, маълум бир параграфни ўқиб бўлгач, уни тушунганлигини текшириш ўрнига, улар талаба ўқиб бўлгач, шахсий ва индивидуал жавобини рағбатлантириш вазифалардан фойдаланишга интилади;

Фантазия элементи: талабалар фантазиясини жалб қилувчи ва талабаларни ишонарли ҳикоялар тузиш, кўргазмали белгилар билан аниқлаш ёки ҳаёлий вазиятларни амалга ошириш учун ўз тасаввурларидан фойдаланишга таклиф қилувчи тадбирлар.

Самарали ўқитиш учун бошқа кўплаб муҳим ўлчовлар мавжуд. Аммо самарали тил ўқитувчиси бўлиш нимани англатишини тушунишимизга креатив ўқитиш тушунчасини қўшиш ўқитувчилар, талабалар учун, шунингдек, таълим муассасалари учун ҳам фойда келтиради. Талабалар учун креатив ўқитиш талабаларнинг ўзига хос ғоялар ва креатив

фикрлаш учун имкониятларини ривожлантиришга ёрдам беради. Бу тажриба талабалар қабул сифатини яхшилайти ва талабаларга туртки ва хатто ўз-ўзини ҳурмат қилиши даражасини ривожлантиришга ёрдам бериши мумкин. Ўқитувчи учун у давом этаётган касбий янгиланиш ва қониқиш манбаи бўлиб хизмат қилади-чунки ўқувчилар шуғулланганда, рағбатлантирилганда ва муваффақиятли бўлганда, ўқитиш ўқитувчи учун мотивациядир. Муассаса учун ўқитувчилар ва ўқувчилар учун қониқиш даражасининг ошишига олиб келиши ҳамда мактабнинг сифати, самарадорлиги ва обрўсига ҳисса қўшиши мумкин. Хулоса қилиш учун, ижодий ўқувчилар ижодий ўқитувчилар ва ўқитувчилар ижодкорлик кадрланадиган ва биргаликда ишлайдиган мактабларда ишлашлари керак.

2.2. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитишни самарали ташкил этиш ва унинг сифатини аниқлаш усуллари

Чет тилининг методикасида тил ўргатиш чуқур мулоҳаза билан амалга оширилишини талаб қилади. Буни инглиз тили мисолида таҳлил қилиб кўришган:⁵ унга кўра ўқитувчи ўрганувчи ўқувчилар билан келишган ҳолда маълум бир тил

⁵ Rahmenplan Englisch des Landes Mecklenburg-Vorpommern für die Orientierungsstufe, Schwerin 2001
(Sämtliche Rahmenpläne des Landes Mecklenburg-Vorpommern sind im Internet veröffentlicht- www.bildung-mv.de)

ўргатиш методини танлашади. Бу танланган метод дарсдан кўзланган асосий мақсадни ўзида бера олиши ва чет тилини ўрганувчиларнинг қабул қилиш доирасига ҳам мувофиқ келиши лозим.

Қуйидаги жадвал йўналишларни кўрсатиб беради. Унда анъанавий тушунчалар ва янги йўналишлар бир-бирлари билан уйғунлашган.

...дан	...га
тўғри метод	методларининг хилма-хиллиги ва метод танлаш эркинлиги
чет тили таълим тамойилларининг бир қисми сифатида	амалий ва ҳаётий тажрибаларга асосланган чет тили
чет тили дарслар	бошқа фанларда ҳам чет тилини қўллаш

2.1-жадвал. Талабаларни янада фаоллаштиришга оид турли хил дарс методлари

Методларни турли хил турларга ажратиш мумкин. Масалан, ижтимоий, мотивация берувчи, амалий, оғзаки ва тақдимот, тадқиқот ва кашф этувчи, ёзма ва компьютер, ўйин ва ҳаракат, ташкил этувчи ва тус берувчи, креатив ва режалаштирилган методлардир. Ўз навбатида ушбу методлар ҳам бир неча тармоқларга бўлиниб кетади. Креатив методларни кўриб чиққадиган бўлсак, бу метод таркибида

ақлий хужум, топшириқни аниқлай олиш, ишлаш кабиларга ажратиш мумкин.

Чет тили фани дарси хилма-хиллик асосида ўтказилиши лозим. Умумий дидактик методлар тил ўргатишда унчалик аҳамиятга эга эмас:

Улар шунчаки дарсни мулоҳаза қилиш кераклигини англатади;

Улар дарс, билим ва тарбияни ижтимоий ҳолатини акс эттиради.

Креативлик талаби нимадан иборат? Аввало, креативлик ўзи нималиги ва унга эришиш учун қандай йўл тутиш кераклигини ўрганиш лозим. Буни биз немис тили дарслари мисолида кўриб чиқамиз. Бунинг учун қатнашувчилар, яъни талабалардан кичик бир гуруҳ ташкил қиламиз. Гуруҳнинг ҳар бир аъзосига турли хил рангдаги (қоғоздан ясалган) шляпа ёки шунга ўхшаш бош кийим берилади. Масалан, қизил, сариқ, яшил, оқ, кўк ва қора. Агар бу биров эриш туйюлади деб ўйласангиз, у ҳолда худди шу ранглар билан карталар тайёрлашингиз ҳам мумкин.

Креативлик ҳар бир соҳада бирдек муҳим ва уни тор тушунчага сиғдириб олиш мушкул. У тасаввурларга асосланган бўлиб, тушунчага тўғри келмаслиги мумкин. Ҳар кимда креативлик тушунчаси мавжуд ва уни қандайлигини ҳар ким ўзича тасавур қилади. Бу тушунча фантазия, кашфиёт,

топқирлик ва истеъдод каби тушунчалар сирасига киради. Креативлик бу бир хусусият бўлиб, уни ҳар бир инсон кундалик ҳаётида қўллайди. Креативлик тушунчасини атроф олам билан ўзаро боғлиқ ҳолда ҳар бир инсоннинг шахсий олами ҳамда кундалик фаолиятининг тузилиши билан боғлаб тушуниш мумкин. Креативликлар асосан креатив бўлишга қарор қилингандан бошланади. Креатив бўлишга туртки бўладиган ташқи омиллар шахсий фаолиятдаги эҳтиёж ва потенциал бўлиши мумкин. Креатив жараён учун керакли бўладиган қобилият, имконият, мотивация ва шахсият атроф муҳит шароитларига мос келиши лозим. Креативлик маълум тизимларга асосланади ва янгилик яратишга хизмат қилади. Креатив жараён ўзини ўзгарувчан ақлий кетма-кетлик сифатида ифодалайди ва янги ғояларнинг доимий амалда қўлланиши билан уларнинг баҳоланиши ҳамда қайта ишланишини тақозо этади. Асл, янги, санъатга хос бўлган, арзирли янги ғоялар ва маҳсулотлар креативликнинг натижасидир.⁶

Намунали дарсда креативлик ёндашув қандай амалга оширилади?

Намунали дарс қандай бўлишини муҳокама қила олиш учун аввало, намунали дарсга таъриф бериш лозим. Намунали

⁶ Dr. Frank-Hagen Hofmann,
Psychosoziale Beratungsstelle, Heidelberg (47 бет)

ташкиллаштирилган дарснинг аниқ йўналтирилган мақсади мавжуд бўлади. Дарсга оид турли хил вазиятларда асосийси дарсни тўғри режалаштириш ҳисобланади ва ўргатувчи томонидан аниқланган меъёрлар мустақил фикрлаш ва ҳаракат қилишни таъминлаши лозим. Ўқитувчи томонидан намунали ташкиллаштирилган дарс ва ўқувчиларнинг яхши ўзлаштириши етарлича бўлгандагини кутилган натижага эришиш мумкин. Мана шу жараёнда аудиторияда креативлик вужудга келади. Шу ўринда аудиторияни сахна деб тасаввур қилсак, дарсни сахнада ижро этилаётган асар, ўқитувчи ва ўқувчиларни эса ижрочилар сифатида кўра олишимиз мумкин. Демак, дарснинг қай даражада намунали чиқишида иштирокчиларнинг креатив тарзда ёндашуви жуда муҳим. Агарда бирга ишлаётган шерикларнинг ана шу жараёнга нисбатан ишонч, лаёқати ва етарлича иштиёқи бўлса, бу кутилган натижани бера олади. Бу шунингдек яхшигина ўқитиш атмосфераси ва яхши дарс каби омилларга ҳам боғлиқ:

Дарсдан кўзланган мақсад аниқ-равшан белгилаб олинади, бунинг учун қатнашувчилар бирга иштирок этадиган ўз йўлларни аниқ тасдиқлаб, белгилаб олишади. Бу ҳолат мустақил ўрганиш жараёнини бардавомлигини оширади.

Агарда шахсий фикр билан фаолият ақлан бир-бирига мувофиқ келса, у ҳолда мотивация яралади. Мотивация ижодкорликнинг (креативликнинг) двигатели бўлиб, аниқлик

ва ишонч ҳисобига аудиторияда кутилган натижага эришишга асос бўлади. Агарда ишонч етарли бўлмаса, кутилган натижага эришиш мушкул. Мақсадга олиб борадиган йўли кўпинча биргаликда аниқлаш мумкин. Бу шунингдек, дарсни дидактик режалаштиришда вақтни тўғри тақсимлаш ва бошқариш бўйича муайян тартибда иш кўриб чиқишни талаб қилади. Чет тилини ўргатиш жараёни бир қанча машаққатни енгиб ўтишни талаб қилади, аммо ўргатиш жараёнида натижанинг потенциали сарфланаётган вақтнинг қай даражада тўғри тақсимланаётгани ҳамда фойдаланилаётганига боғлиқ. Дарсларни ўзаро мослаштириш ёки дарсларни дидактик режалаштириш, ҳар бир талабага адолат ва ўзаро ҳурмат, тенг баҳолаш демократик таълим услубининг асосини ташкил этади.

Талабаларнинг креативлиги борасида гап борганда, аввало, уларни ижодкор талабалар эканлигини доимо уларга эслатиб, рағбатлантириб туриш ўринлидир. Чунки ўрганувчиларнинг муваффақиятлари ҳақида уларга эслатиб туриш ўрганувчиларда янги мотивациялар яратилишини таъминлайди. Масалан, буни оддийгини ақлий ҳужум ёки баҳс - мунозара пайтида ролларнинг ўзгартириш ва такрорлаш ҳамда машқ бажариш орқали ҳам амалга ошириш мумкин.

Дарс рейтингини кўтаришни креативликнинг факторларида кўриш мумкин ва булар узоқ муддат давомида дарсни ривожлантириш имкониятини яратади. Мактаб билан дарс

ўртасида ижтимоий компонентлар мавжуд бўлиб, улар кўп ўринларда меъёрни таъминлаб беради.

Креативлик *индикатор* (кўрсаткич) вазифасини бажаради, чунки у етарли даражада яхши муҳитда кўринади, яъни бу ўқитувчилар хонаси ва синф хонаси бўлиши мумкин⁷.

Айтиб ўтиладиган маълумотлар лойиҳада қатнашган ўқитувчилар ва ўқувчилар орқали қисман аниқланган интервью орқали кўтарилган. Олинган натижаларни янада мустаҳкамлашда ўқув дастурида белгиланган мавзуга алоқадор фильмдан парча ва мавзуга мос келадиган расмлардан фойдаланилган. Интервью “Grounded Theory” асоси билан очилди.

Баъзи тадқиқотлар шуни кўрсатадики, креативлик мавжуд бўлмаган дарс жараёнидан креативликни фарқлай олиш учун, дарс мавзусини ўзгартириш ва режалаштириш муҳим ҳисобланади.

Дарсда креативликдан фойдаланиш ва унинг маъносини тушуниш

Ўқитувчилар креативлик тушунчасини англаб етишадими ва улар дарсда ўз билимларини креатив тарзда бўлиша оладиларми, деган саволга жавоб излаш ишимизнинг асосини ташкил қилади.

⁷ Peer Gessing,
Lehrer, Richard-Wagner-Gymnasium Baden-Baden(55-56 бетлар)

Имтиёзнинг етарли эмаслиги

Ўқувчилар топшириқларни бажариш вақтида турли хил ўйинларни амалга оширишга имконлари бўлади, лекин вақт ва материалларнинг етишмовчиликлари каби умумий шароитларнинг етарли эмаслиги дарсни креатив ташкиллаштиришда ўзига яраша тўсиқ бўла олади.

Қўллаб-қувватловчи тавсия ва белгиланган тизимни тутиб туриш

Ўқитувчилар ўрганувчиларнинг креативлик ишлашларига ҳалал берадиган муаммоларни бартараф эта олишлари лозим.

Керакли маълумотларга эркин кира олиш

Ўқитувчилар ўқувчиларга ўзлари учун керакли бўлган маълумотларни олишларини таъминлашлари лозим.

Ишончли муҳит ва эркинлик, хато қилишдан қўрмаслик

Ўргатувчилар ўрганувчилар учун ишончли атмосферани ярата олгандагина креативлик вужудга келади. Ўқитувчи ўз ўқувчиларини хато қилишдан қўрқмасликка ўргатиши ўқувчининг креатив ишлашига туртки бўлади.

Завқ

Ўқувчида мавжуд мотивация туфайли у ўзи ўрганаётган предметдан завқлана олади. Завқланиш жараёни ўқувчидаги хохишни кучайтиради ва креатив бўлишларини таъминлаб,

бажарилаётган топшириқларга бўлган қизиқишларини янада оширади.

Баъзи фанлар ўртасида ўзаро тажриба алмашиш

Атесстация текширувлари орқали аниқ бўладики, дарс мавзусини бошқа фан ўқитувчилари билан ҳамкорликда режалаштириш ва олиб бориш одатий тарздаги дарс ташкиллаштиришдан анча фарқ қилади. Бу ҳолат ўзгармайдиган эски структураларга барҳам беради ва янги ғояларни ривожланишига ёрдамлашади.

Чет тили дарсларига хос бўлган талаффуз қоидалари, сўз билан ишлаш, грамматика, тинглаб тушуниш, ўқиб тушуниш, ёзиш ва суҳбат қуриш каби кўникмалар драматик педогогикада ўқитиладиган чет тили дарсларида ҳам очиб берилади. Асосийси бу жараёнда чет тили дарснинг асосий предмети ҳисобланмайди. Амалий машқлар мисол тариқасида танланади. Драматик ўйин ва фаолиятнинг батафсил ифодаланиши учун ҳар сафар умумий адабиётларга мурожаат қилинади.⁸.

Жумладан, инглиз тили дарсларида ўқувчиларга “Ўзбекистон тарихи” бўйича асар ёзишда Буюк Британиядан топилган қадимги ашёга таянишимиз мумкинми?” деган муаммоли саволни қўйиш мумкин. Бу саволга жавоб топишда ўқувчилар кенг қамровли ёндашувни амалга оширишлари лозим.

⁸ Чет тили дарси учун драма педагогикаси потенциалини янада кўпроқ билиш учун: Jung, Udo (Hrsg.): *The Muses' Intinerary: Drama in Foreign Language Teaching. A bibliography*. Bayreuth. 1993 y.

Хусусан, топилган қадимги ашё Ўзбекистон тарихи билан узвий боғлиқ, у миллий ҳунармандчилик маҳсулотлари ёки ишлаб чиқариш қуролларига тегишли бўлса, миллий урф-одатларга мос келса, бу ашёдан Ўзбекистон тарихини ёритиш ва ёзишда фойдаланиш мумкин.

2.1.-расм. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга йўналтирилган педагогик жараён модели

Моделда ифодаланишича, талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга йўналтирилган педагогик жараённинг ташкилий, иқтисодий, ижтимоий-педагогик қоидалари мавжуд. Мазкур фаолиятининг махсус шакл, усул ва воситалари таъминланиши натижасида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга оид касбий методик компетенциялар шаклланади. Талаба-ёшлар жамиятга муносиб ва уни фаол ривожлантиришда иштирок этувчи шахс, мутахассис сифатида илмий изланиш олиб бориши, олинган ахборотларни тизимларга ажратиши, муаммога хос фикр ва техникавий ечимларнинг маъбул вариантларини танлаш усулларини билиши зарур. Ақлий фаолият бевосита илмий-иждоий фаолият билан боғлиқ бўлиб, у инсоннинг янги моддий ва маънавий неъматлар яратиш фаолиятидир.

Шахснинг ҳар томонлама, уйғун ривожланишида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитиш салмоқли таъсир кўрсатади. Талабаларнинг дарс ва дарсдан ташқаридаги инглиз тилини ўрганишда ўз моҳияти билан зарур ахборот ва маълумотлар мураккаблашиб, уларнинг кучига куч, ғайратига ғайрат қўшиб, меҳнат самараси, маҳсулидан лаззатланиш ҳис-туйғуларини қарор топтира бошлайди. Жамoa бўлиб амалга ошириладиган мазкур фаолият (илмий мактаблардаги фаолияти) ва уларнинг кенг кўламда ўтказилиши, илмий фаолиятга киришиш даврида вужудга

келадиган қийинчиликларни енгиллаштиришга хизмат қилади. талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитиш жараёнида дунёни илмий билиш, идрок этиш учун кенг йўл очилади. Мазкур фаолият ёшларнинг ақлий жиҳатдан ривожланиши, ўз нуқтаи назарини баён этиши ва уни ҳимоя қилиши учун имконият яратади. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитишда талабаларни фаҳмлаш, эслаб қолиш, изланиш учун илмий фаолиятни режалаштириш ва диққатни тадқиқот объектига қаратишга одатлантиради. Креатив ёндашув эса тафаккур жараёнининг қизиқарли бўлишини таъминлаб, эски муаммоларнинг янгича ечимини тақдим этади. Ж. Тейлор креатив ижод маҳсулининг қуйидаги даражаларини ажратиб кўрсатади:

- креативликнинг намоён бўлувчи дастлабки даражаси – фаолиятнинг ҳар хил турлари (нутқ, расм, ёзма матн ва б.)да билим, фикр ва ҳиссиётларнинг ифодаланиши;
- маҳсулдор креативлик даражаси – яъни, ўзлаштирилган билимларни қўллаш лаёқатининг намоён бўлиши;
- кашф этиш даражаси, яъни, илгари ўзаро алоқадор деб топилмаган қисмлар ўртасида аввал эътибор қилинмаган янгиликларнинг эътироф этилиши, бунда тафаккур эластиклигининг муҳим элемент сифатида кузатилиши;

- новаторлик даражаси – яъни, муаммони ҳал этишнинг мутлақо янги усулларида ёки янги элементларидан фойдаланилиши;

- ижодийлик элементи – бунда жамият учун мутлақо янги принцип ёки янги фарз вужудга келиши кузатилади [270].

Креатив ёндашув асосида тадқиқотчи-талаба учун зарур шахсий сифатлар: фаоллик, зийраклик, тезкорлик, қатъият, мустақиллик, оригиналлик қарор топади.

Бу даврда талабаларни ўзлари қизиққан муаммо ечимига мақсадли йўналтириш, унинг моҳиятини тўғри англаб етишларига кўмаклашиш зарур. Бунда илмий раҳбар, ёш олимлар уюшмаси ҳамда тўғарак раҳбарлари муҳим ўрин тутди.

Кўриниб турибдики, талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг илмий-методик асослари серқиррадир. Шу сабабли ҳам илмий тадқиқот ишларини мувофиқлаштириш; иқтидорли, илмий салоҳиятга эга талабаларни излаб топиш, уларда илмий салоҳиятни ривожлантириш мамлакатимиз илм-фани тараққиётини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

II боб юзасидан хулосалар

1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш олий ўқув юртининг бош вазифаси ҳисобланиб,

фанларни ўқитиш самарадорлигини оширишнинг долзарб муаммоларидан биридир.

2. Замонавий педагогик ва ахборот технологияларини кенг жорий этиш асосида хорижий тиллар мазмунини чуқур эгаллаш ва дунё миқёсида давлатимизнинг маъқеини янада юқорига кўтариш, ёшларни интегратив билимлар тизими билан қуроллантириш, уларда илмий дунёқарашни шакллантириш олий таълим тизими олдидаги асосий вазифалардан бири эканлигини талаба-ёшлар онгига сингдириш муҳим аҳамиятга эга.

3. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш ўқув ва илмий лабораторияларда олиб бориладиган тадқиқотларнинг мазмун ва моҳиятига боғлиқ бўлиб, талаба ушбу фаолиятга қизиқиши ва кўникмалар ҳосил қилиши муҳим аҳамият касб этади.

4. Шахснинг ҳар томонлама, уйғун ривожланишига унинг илмий-ижодий фаолияти салмоқли таъсир кўрсатади. Талабаларнинг дарс ва дарсдан ташқаридаги илмий-ижодий фаолиятида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш, талабаларнинг кучига куч, ғайратига ғайрат қўшиб, меҳнат самараси маҳсулидан лаззатланиш ҳис-туйғуларини уйғотади.

5. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш дунёни илмий идрок этиш учун қулай шароит

яратилади. Мазкур фаолият ёшларнинг илмий салоҳияти ортишига ва ривожланишига кўмаклашади.

6. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш талаба-ёшларнинг билиш даражасини тубдан ўзгартиради ва у фан-техника тараққиётининг асосини ташкил этади.

7. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш қуйидагича босқичма-босқич амалга оширилади:

- талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишга оид тушунчаларнинг моҳиятини англаб етиш;

- уларда инглиз тили ўқитишга оид мушоҳада салоҳияти, фикрини аниқ, объектив, мантиқий изчилликда, ихчам, маъноли ифодалай олиш малакаси, илмий нутққа хос кўникмалар ҳамда илмий дунёқарашини шакллантириш.

3.1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитишнинг методикаси

Инглиз тили Ҳинд-Европа оиласининг герман бўлимига тегишли бўлиб, у қуйидагиларни ўз ичига олади: қадимги юнонларнинг эллин тили, герман тиллари (масалан, немис, инглиз, голланд, фламанд, африкаан, дания, норвег, швед, исланд), роман тиллари (масалан, француз, италян, испан, роман – барчаси лотин тилининг авлодлари), кельт тиллари

(масалан, бретон, уэльс, ирланд), славян тиллари (масалан, рус, серб, украин, чех) ва индо-эрон тиллари (масалан, санскрит, ҳинди, панжоби, курд, форс).

Бир оила тиллари она тилидан фонологик, морфологик ва синтактик хусусиятлар ҳамда ўзакнинг лексик унсурлари мерос қилиб олади (ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлган икки тил ўхшашлиги қанчалик катта бўлса).

Герман тили бўлиб, инглиз тили қадимги инглиз ва англо-саксон элементлари билан биргаликда ҳозирги кундаги сўз бирикмаларининг ядросида ётувчи герман тили меросини сақлаб қолган.

Она тилидаги сўзлар инглиз тили сўз туркумининг атиги 25-35%ини ифодалаши тахмин қилинади, лекин улар энг кўп ишлатиладиган лексик ифодаларнинг асосий қисмини ташкил этади. Уларга кўмакчи ва модал феъллар, олмошлар, сонлар, предлоглар ва боғловчиларнинг айримлари, ҳамда мазмунга эга сўзларнинг кўпчилиги - от, сифат, феъл ва равишлар каби шаклдош сўзлар киради. Она тилидаги сўзлар Crystalга кўра тана қисмларини (arm, bone, chest, ear, eye, foot, hand, heart), табиат манзараси (field, hedge, hill, land, meadow, wood), уй хўжалигига доир сўзларни (door, floor, house), оила аъзолари (mother, father), календарга оид сўзларни (day, month, moon, sun, year), ҳайвонлар (cow, dog, fish, goat, hen, sheep, swine), табиий ҳодиса (rain), умумий хоссалар (black, dark, good, long,

white, wide) ва ҳаракатлар (do, eat, fly, go, help, kiss, live, life, love, say, see, sell, send, think).

Герман босқинчилари билан келган ва ҳали ҳам замонавий инглиз тилида ишлатиладиган сўзлар одатда қисқа. Crystal маълумотларига кўра, Британия инглиз тили ва АҚШ инглиз тилисида энг кўп ишлатиладиган икки юз сўз бир бўғинли экан. Унда бир неча икки бўғинли сўзлар (АҚШ инглиз тилида 40 ва Британия инглиз тилида 24) ва жуда ҳам кам уч бўғинли сўзлар мавжуд (АҚШ инглиз тилида 3 ва Британия инглиз тилида 2) бўлиб, улар конкрет маъно ва катта сўз ҳосил қилувчи кучга эга. АҚШ инглиз тилида фақат битта тўрт бўғинли элемент бор, бу ҳам бўлса American бўлган бир пайтда, Британия инглиз тилида эса бу йўқ.

Маҳаллий сўзлар ҳам аниқ ҳисобланади ва катта сўз ҳосил қилувчи кучга эга. Улар кўпроқ мазмундор ва аниқ, ҳамда қўллаш учун унчалик осон бўлган ўзлаштирилган сўзлар, фарқли ўлароқ, маънонинг кўп томонларини етказиш учун етарлича ноаниқ бўлиши туфайли кундалик нутқда кўпроқ фойдаланишга уринишади. Қолаверса, Jackson ва Amvela кабилар она инглиз тили сўзлари “кўпроқ инсоний ва ҳиссий ҳисобланади, зеро кўпчилик кўп бўғинли сўзлар юнон, лотин ёки роман тилларидан совуққонлик ва расман тарзда ўзлаштирилган ҳисобланади. Дейлик, норасмий кундалик вазиятда, initiate, commence ва start ўртасида, ёки nourishment,

nutrition va food ўртасида танлаш зарурияти туғилса, кўп одамлар англо-саксон сўзи ҳисобланган, қисқароғини афзал билади. Расмий вазиятларда, шунга қарамай, nasty smell (сассиқ ҳид) сўзи ўрнига allude, nauseating odour ёки ҳатто obnoxious effluvium сўзларини маъқул топиш мумкин”.

Маҳаллий сўз бойлигидан ташқари, инглиз тили бошқа тиллардан бир қатор сўзларни ўзлаштирган бўлиб, унинг ривожланиши бўйлаб турли лаҳзаларда юз берган. Бошқа тиллардан ўзлаштирилган лексик унсурлар турли сабабларга кўра инглиз тилига кириб келган бўлиб, уларнинг айримлари Katamba томонидан таҳлил қилинган. Унинг бу борадаги ғоялари қуйидагича умумлаштирилади.

Бир тилдан бошқа тилга луғавий сўзларни ўзлаштиришнинг сабабларидан бири-бу тилни бойитишдир. Тил нафақат алоқа воситаси, балки унинг фойдаланувчисининг рамзи ҳамдир. Маълум бир тилдан фойдаланиб, сўзловчи ўзи идрок қиладиган ва бошқалар томонидан идрок қилинишини истайдиган йўллариини таклиф қилади. Шу тариқа, Буюк Британия ёки АҚШда испан шифокори жарроҳлик амалиётини ўзтказмоқчи бўлса, шу миллатга мансуб бошқа бемор испан тилида муҳокамага киришади, у бирдамлик белгисини билдириши мумкин, шу этник гуруҳга тегишли эканини таъкидлаши мумкин. Шу билан бирга, икки код-алмашинуви юзага келиши мумкин, яъни, испан тилидаги сўзларни инглиз тилидаги сўзлар

билан алмаштириши мумкин. Ўзлаштириш жараёнида код-алмашинуви томонидан ижро этилган ролни эслатиб, Katamba, “агар хорижий сўзлар одатдагидек қўлланилса, улар бир тилдан бошқасига ўтиши ва охир-оқибат тўлиқ интеграциялашиши ва хорижлик деб ҳисобланиши мумкин. Буchutzpah (“уятсиз”), schlemiel (“жуда қўпол, ҳар доим жабрланувчига айланивчи аҳмоқ”), schmaltz (сийқаси чиққан хиссиёт) ва goyim (бутпараст) каби сўзлар (АҚШ) инглиз тилисига идиш тилидан кириб келган. Бу идиш тилидан кириб келган сўзларга инглиз тилида муқобили йўқлиги, уларнинг қабул қилинишида ҳеч қандай шубҳа уйғотмади”.

Тилни бойитиш билан чамбарчас боғлиқ бўлиш бу яхши, албатта. Баъзиларнинг хориж маданияти билан боғлиқ эканлигини, улар замонавий, ҳамда лаззатли деб айтган кишиларнинг ўша маданият тилига мансуб сўзларни ишлатишида намоён бўлади. Мисол учун, француз тили инглиз тили ва бошқа Европа тиллари учун шундай ўзлаштира сўзларининг манбаи бўлган. Katamba Шекспир асаридаги Меркутийнинг сўзларини келтиради, унинг pardonnez-moi бригадасининг пародиясида бу фикрни қисқача таъкидлайди:

Why, is not this a lamentable thing, grandsire, that we should be thus afflicted with these strange flies, these fashion-mongers, these pardonnez- moi, who stand so much on the new form that they cannot sit at ease on the old bench? O, their bons, their bons!

(Romeo and Juliet, II, iv).

Нега, бу ажойиб нарса эмас, бобо, биз бу ғалати чивинлар, бу гўзалликни сотувчилар, бу *pardonnez-moi*, эски курсида қулай ўтира олмайдиган янги шаклда кўп туришимиз керак? Эх, бу бонлар, бу бонлар!

(Romeo and Juliet, II, iv).

Сўзларни ўзлаштиришнинг яна бир сабаби бу муайян тушунчага мурожаат қилиш, бир сўз инглиз тилида бўлмаса, махсул, артефакт, жамият, эътиқод дастлаб хориж маданияти тегишли бўлган атамалар билан яратилган бўшлиқни тўлдириш учун зарур бўлади. Тарихдаги турли даврларда турли цивилизациялар муайян жойда етакчи ўринларга эга бўлиб келган ва бунинг нормал натижаси сифатида уларнинг ўша жойдаги тили соҳасининг лингва франкасига айланган.

Шу тариқа, кечки ўрта аср ва эрта замонавий даврларда, кўпчилик шеъриятда инглиз тилидаги сўзларнинг етишмаслиги ҳақида гапиришди, зеро лотин ва юнон сўзларининг кириб келиши назмий тилларни такомиллаштириш учун ечим деб топилган бир пайтда, вазн манбалари ва шеърий унсурлар етишмовчилигига олиб келди. Бу ҳақда қайғурганлардан бири Сэр Томас Эллиот бўлиб, ўзининг *The Governor* номли судда ишни кўрадиган кишиларни тайёрлаш учун мўлжалланган китоби инглиз тилини такомиллаштириш мақсадида лотин ва юнон сўзларини иштиёқ билан киритди. Бундай сўзлар

қуйидагилар: devulgate, describe, attempate, education, dedicate, esteme. Бошқалар эса унинг изидан эргашиб, классик тиллардан қуйидаги сўзлар олиб киришди: commemorate, invidious, frequency, expectation, thermometer, affable.

Ўрта асрларда ўзлаштирилган сўзларнинг барчаси ҳам лотин ёки юнон тилидан эмасди. Араб тили, масалан, бу даврда инглиз тилига ўтган сўзларнинг яна бир бой манбаи ҳисобланади, айниқса, илм-фан ва Ислом дини соҳасида эди. Собиқ туркумга оид мисолларга alchemy, alcohol, alembic, algebra, alkali, zenith, zero, иккинчи туркумга эса Koran, imam, caliph, muezzin, mullah, Ramadan каби сўзлар мисол бўлиши мумкин. Буларнинг кўпчилиги инглиз тилига француз тили орқали кириб, испан тилидан ўзлаштирилган, араб илм-фани ва маданиятининг Европага жуда муҳим ташувчиси ҳисобланади, чунки Испания ўша пайтда маврлар томонидан босиб олинган.

Асрлар давомида француз тили сиёсат, протокол, дипломатия, ҳукумат ва ҳарбийлар тили бўлиб келган. Шу тариқа, инглиз тилида ишлатиладиган ушбу семантик майдонларда катта миқдордаги сўзлар француз тилида пайдо бўлган. Катамба ушбу баёнотни қўллаб-қувватлаш билан бирга қуйидаги мисолларни тақдим этади:

Харбий: *cordon sanitaire, barrage, hors de combat, materiel, reveille;*

Дипломатия ва протокол: *corps diplomatique, charge d'affaire, communique;*

Ҳукумат ва сиёсат: *ancien regime, dirigiste, coup d'etat, laissez-faire, agent provocateur, etc.*

Одам, ҳайвон, қуш ва ўсимликларнинг номлари инглиз тилига бутун дунёда сўзлашувчи ҳар хил тиллардан кириб келган: Sherpa, Gurka (Непал), chimpanzee (Ангола), koala (Австралия), zebra (Конго). Санъат ва маданият соҳаси ўзлаштирилиш жиҳатидан samba (Бразилия), rhumba (Куба), tango (Аргентина), didgeridoo (Австралия) каби сўзлар билан ифодаланади. Озиқ-овқат ҳақида кўп сўзлар инглиз тилида ўзлаштирилган: goulash (Венгрия), enchiladas, tacos, nachos (Мексика испан тили), moussaka (грек) ва бошқалар. Инглиз маданиятининг дунёнинг бошқа маданиятлари билан аралашуви аввалги кийим-кечакларга ишора қилувчи хорижий сўзларни ўзлаштирилишига олиб келди. Бу тоифага киритилган: sarong (малай), parka (алеут), anorak (Гренландия эскимослари), kimono (япон), shawl (форс), ва ҳ.к. Асос сифатида, янги сўзлар юқоридагиларнинг барчасини баён қилиш учун инглиз тилида кашф қилиниши мумкин, лекин унинг номи билан бирга объектни ўзлаштириш ҳам оддий ва янада тегишли ечимини исботлади.

Худди шу тарзда, инглиз тилида маълум бир шахсга, объектга, ҳодисага ёки абстракцияга мурожаат қилиш учун сўз ёки иборага эга бўлган ҳолатларда мурожаат қилинган, аммо бу унинг мурожаатчисининг барча хусусиятларини кўрсатиш учун

етарли эмас. Бу каби замонавий француз тилидаги сўзлар, *chic*, *flair*, *esprit de corps*, *naïve*, *blase* ёки *menage a trois* кабилар инглиз тилига ўзлаштирилган. Инглиз тилида сўзловчи ўзлаштира таржималар, *esprit de corps* учун “бир гуруҳ аъзолари ўртасида мавжуд садоқат ҳисси” ёки *menage a trois* учун “уч ҳамкор билан уй хўжалиги” француз ибораларида рангбаранг маъно етишмаслиги ва тилга унчалик ўтирмайди, дея ҳисоблашади.

Яна бир жиҳат шуки, инглиз эвфемизмлари ҳам ўзлаштирилган лексик бирликлардир. Уларнинг ҳолатларида ноқулай нарсалар бошқа тилдан ўзлаштирилган сўзлар ёрдамида айтилганда унчалик кўпол туюлмайди. Келиб чиқиши лотин тили бўлган *pudenda* ва *genitalia* каби эвфемистик сўзлардан фойдаланиш ортида ётади, ва у ҳам шубҳали жинсий фаолияти ва уларнинг иштирокчилари ҳақида эҳтиёткорлик билан гапириш учун ишлатиладиган бир неча сўзлар каби ўзлаштирилган ортида ётади. Француз тилидан кириб келган *Maison de rendezvous* ва *madame* сўзлари, итальян тилидан кириб келган *gigolo* ва *bordello* сўзлари ҳам шу жумладандир.

Инглиз тилига ўзлаштирилган хорижий сўзлар қабул қилувчи тил таъсири остида ўзгаришларга учраши мумкин ёки улар асл шаклида қолиши мумкин. Аввалги ҳолатда, уларнинг ўзгариши даражасига қараб, биз бутунлай ва қисман ўзлаштирилган ўзлаштира сўзлари ҳақида гапирамиз.

Иккинчи ҳолда, ўзгармаган ўзлаштирма сўзлар ҳақида гапирамиз.

Текширишлар шуни кўрсатдики, талабаларда тинглаб тушуниш гапиришга қараганда кам тараққий этган.

Тинглаб тушуниш бошқа нутқ фаолиятлари: гапириш ва ўқиш, ёзиш билан алоқадор, унга боғлиқ, улар бир-бирига ёрдам беради.

Тинглаб тушуниш гапириш билан оғзаки нутқни ташкил этади. Тажрибадан маълумки, тинглаб тушунишни ривожлантиришга қараб, гапириш ҳам ривожланади. Ўқувчи айниқса диалогда яхши қатнаша олади. Тинглаб тушунишда ҳам, ўқишда ҳам маълумот қабул қилинади, тинглаб, тушуна олади. У узи ўқий олмаса, талаффуз қила олмаса, сўзларини тинглаганда тушуна олмайди.

Тинглаб тушуниш бошқа нутқ фаолияти турларида воситачилик қилади. Олий таълим муассаси дастурида тинглаб тушуниш учун ҳар бир гуруҳга талаблар белгиланган.

Масалан, инглиз тилини билиш даражаси бошланғич бўлган талаба 0,5 минут давомида эшитадиган матнни, нутқни тинглаб тушуна олиш, жумлалар кўпи билан 5 та сўздан иборат бўлиши, тезлиги секин бўлиши талаб қилинади.

Тинглаб тушунишда ўзига хос қийинчиликлар бор. Уларни 2га бўлиш мумкин.

1) Экстралингвистик: 2) Лингвистик.

1. Тингланаётган экстралингвистик нутқ, механик нутқ бўлишлиги фонограммадан, видеофонограммадан нутқни тинглаш;

2. Сўзловчини ўзидан, инсон нутқини тинглашлик;

3. Нутқ тембри;

4. Нутқ тезлиги;

5. Нутқнинг кимгадир, нимагадир қарашлигиги.

6. Тингланаётган шароит, вазият гуруҳдаги талабалар интизоми, талабаларнинг сони.

7. Нутқ эҳтиёжи бўлиши.

8. Талабалар диққати.

9. Нутқни неча марта тингланишлиги.

10. Тинглаб тушунишда таянч воситаларнинг бўлинишлиги.

Лингвистик қийинчиликлар:

1. Нутқнинг монолог, диалог бўлишлиги.

2. Фонетик қийинчиликлар, сўзларни тўғри талаффуз қилиши.

3. Лексик қийинчилик - сўзларни таниш, кўп маъноли бўлишлиги, конверсия.

Тинглаб тушунишнинг мазмуни деганда, тинглаб тушуниш бўйича нималарни ва нимага ўргатиш кўзда тутилади. У олий таълим муассаси дастурида ҳар бир синф учун белгилаб берилган.

Г.В.Рогова буни ҳам 3 қисмга бўлади.

1. Лингвистик қисм. Бунга тил ва нутқ материали киргизилади.

2. Психологик қисм. Бу овозли нутқни тинглаш, тушуниш кўникма малакасига эришишдир.

3. Методологик қисм. Талабаларга тинглаш, тушуниш йўли ва усулларини ўргатиш.

Талаба нутқни тинглаганда асосий вазифа, таниш лексик, грамматик ва фонетик материаллар асосида нотаниш мазмунли нутқни тинглаб нутқ вазиятидан фойдаланган ҳолда, янги маълумот олиш, нотаниш мазмунни тушуниш вазифаси киради.

Нутқни тинглаб тушунишда унинг механизмлари муҳим ўрин тутади. Талаба бу механизмни билмаса, нутқни тинглаб тушунишда қийналади. Унинг механизми - фонема (товуш, сўз, гап, тинглаш, олдиндан айтиб бериш, хотира) ҳисобланади. Талабаларга бу фонемаларни, сўзларни, гапларни ўқитувчи олдиндан ўргатиши керак.

Тинглаб тушунишда давом этган хотира зарурдир, шу сабабдан пастки синфдаги дарҳол хотирани ўқитувчи давом этишга интилиш керак.

Тинглаб тушуниш механизми деганда талаба тинглаб тушунишга ўргатилатилаётганда қабул қилиш кўникмаси, тушуниш, талқин қилиш, шакллантириш, ривожлантириш тушунилади.

Талабаларга инглизча нутқни тинглаб тушунишни ўргатишни 2 босқичга ажратиш мумкин.

1- босқич. Бу босқичда талабаларга тинглаб тушуниш учун зарур бўлган фонема, сўзлар, синтагмалар, гапларни қабул қилиш, танлаб олиш, фарқлаш, тушуна олиш кўникма-малакаларини ҳосил қилади. Уларни асосан бошланғич босқичда ўргатилади ва бу босқичда 2-3 та жумладан иборат микро нутқни тинглаб қабул қилиш, тушуниш, хотирада сақлаш, кўникма малакаларини ҳосил қилади.

2- босқич. Мазмунли, давомли нотаниш макромонологик, диалогик нутқни тинглаб тушуниш, талқин қилиш, кўникма, малакаларни шакллантиради.

Бу босқич қуйидаги босқичда амалга оширилади:

- 1) Тинглаб тушунишни ўтказишга тайёрланиш.
- 2) Тинглаб тушунишни ўтказиш.

Олий таълим муассасасида тинглаб тушунишни ўргатишда тайёрлов машқлари ва нутқ машқлари қўлланади.

Г.В.Рогова машқларни 2 та тайёрлов ва нутқ машқларига бўлади.

Тайёрлов машқлари: фонетик машқлар, лексик машқлар;

Ҳозирги замон методикаси хажмлар сифатида илк-бошланғич босқич талабалари учун 180-200 сўзли, бошланғич 350, илк ўрта босқич учун 500 сўзли аудиоматнни тинглаб тушунишни тавсия этади.

Демак, олий мактаб таълими талабанинг креативлилик, компетентлилик, ижодкорлик каби барча зарур касбий сифатларини етарлича шаклланишини таъминлаши лозим. Олий мактабни битирган ёш мутахассис муайян касбий компетентлиликка эга бўлсада, лекин уни амалиётга татбиқ этишда зарур тажрибага эга бўмайди. Чунки амалиётда талабаларни методик жиҳатдан тайёрлаш талаб даражасида эмас. Инглиз тили фанига креатив ёндашув асосида талабаларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари белгилаб берилмаган. Ҳолбуки, талаба методик қонуниятларини чуқур ўзлаштириши зарур. Бу фанлар бўлажак ўқитувчиларни ҳар қандай вазиятда иш кўра оладиган малакали мутахассисга айлантириши лозим. Негаки, жамият аъзоларининг касбий фаолияти уларнинг касбий компетентлик даражасига боғлиқ.

Ҳозирда олий ўқув юртларида танланган ихтисосликка оид билимлар берилиб, улар қуйидаги тақсимот даражасига эга:

1. Асосий билимлар, умуммаданий билимлар, педагогик - психологик билимлар. Жумладан, ҳар қандай касб эгасида зарур касбий-шахсий сифатлар шакллантирилиши зарур. Касбий-шахсий сифатларнинг етишмаслиги сабабли кўпгина ёш мутахассислар бошқа соҳага ўтиб кетишади. Кузатишлар шуни кўрсатадики, ҳозирга қадар ўқитувчининг идеал модели йўқ. Олий таълим илмий мактабларга эга бўлса-да, илмий асос ва амалий фаолиятда самарадорликка эга эмас. Ўқув режалари

ва дастурлари асосан анъанавий тажрибага таяниб белгиланади ва тузилади, машғулотлар ҳам анъанавий тажрибалар асосида юритилади.

Ўтказилган сўровлар натижасида олий мактабни битирган ёш ўқитувчилардан 22 фоизи ўз меҳнат фаолиятини бошқа соҳаларда давом эттириш истагида экани аниқланди. Олий мактабда шакллантирилиши лозим бўлган маънавий сифатлар: сабр-тоқатлилик, босиқлик, адолатлилик, талабчанлик, фаоллик, ўзини тута билиш, фаросатлилик, толерантлик, раҳмдиллик, сўз ва иш бирлиги, кечиримлилик, келажакка ишонч, ҳалоллик, ҳаққонийлик, қатъийлик, ҳазил-мутойиба туйғусига эгалик, мулойимлик, ширинсуханлик, миллатпарварлик, ватанпарварлик кабилар ёш ўқитувчиларда етарлича қарор топмаганлигини кузатилди.

Мактабларда олиб борилган кузатишлар ва ўқитувчининг фаолиятини ўрганиш давомида шу нарса маълум бўлдики, олий мактабда юқорида саналган маънавий сифатларни шакллантириш устида ҳам изчил, тизимли иш олиб бориш зарур. Ҳақиқатан, ижобий сифатларга эга бўлган устозларнинг машғулотлари анча самарадор эканлиги кузатилди. Бу фазилатларни аниқлаш, кузатиш, сўровнома, анкета, тест каби усуллар асосида амалга оширилди. Саналган фазилатлар талабаларнинг педагогик амалиёт давридаги фаолиятини кузатиш ва таҳлил қилиш жараёнида ривожлантириб борилди.

Мактаб амалиётида учрайдиган турли нуқсонлар, ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида юз бериши мумкин бўлган зиддиятли психологик-педагогик вазиятларда оқилона педагогик тактика ва стратегияни қўллаш тажрибаси ҳамда амалиёти мазкур жараёнлар хусусида фикр алмашиш давомида сайқаллашди.

Олий ўқув юрти бўлажак ўқитувчи шахсидаги маънавий сифатларни мақсадга мувофиқ тарзда ривожлантириши лозим. Директив тарбия ёрдамида нуқсонли шахсни баркамоллик даражасига етказиб бўлмайди. Ҳар қандай касбга одатлантириш талабанинг имконияти даражасида бўлиб, унинг руҳий, жисмоний, маънавий имкониятларини тўлиқ ҳисобга олган ҳолда иш кўрилсагина, кўзда тутилган мақсадга эришиш мумкин. Маънавий таъсир кўрсата олмайдиган ўқитувчи-мураббий етук шахсни шакллантира олмайди.

Психологларнинг фикрича, олий мактаб ўқитувчиси ва талаба ўртасида яқин муносабат деярли мавжуд эмас. Устозлар талаба ҳақида етарлича маълумотга эга бўлмаслиги, ўқитувчи-талаба муносабатлари мажбурий характердаги эканлиги таълим олувчиларни мавжуд талаб даражасида тайёрлашга йўл бермайди. Мактабда ўқитувчи шахси ўқувчига кучли таъсир кўрсатади. Чунки устоз ва шогирднинг бир-бирини анча мукамал билиши учун имкониятлар етарли. Бир жойда яшайдилар (айниқса, қишлоқ ҳудудларида), бир-бирлари билан дарсдагина эмас, кундалик ижтимоий вазиятларда ҳам

мулоқотда бўладилар. Ўқитувчи ўқувчининг оиласи, яшаш шароити, атрофдагилар билан ўзаро муносабатини яхши билади ва шунга мос ҳолда муомала қилади. Шу сабабли ўқитувчи ва ўқувчилар мактаб, кўча, уй, жамоат жойларида ҳам масъулиятни ҳис қиладилар. Ҳар қадамда устоз ва шогирд учрашадилар, ўзаро муносабатда бўладилар. Шу йўсинда улар бир-бирининг шахсий фазилатларини нафақат мактабда, ижтимоий ҳаётнинг ҳамма жабҳаларида ўрганиб борадилар, ўқувчилар устоздан ибрат оладилар.

Педагогика олий ўқув юртларида талабаларнинг касбий-шахсий фазилатларини ўқув жараёнида ҳамда аудиториядан ташқарида ўтказиладиган тадбирларда шакллантиришни йўлга қўйиш ҳам самарали натижалар бериши мумкин. Ҳозирги кунда талабанинг бўш вақтида касб-корлик малакаси ва кўникмаларини шакллантиришга жиддий эътибор қаратилмаяпти. Ваҳоланки, талабанинг ҳар бир хатти-ҳаракатидан муассаса раҳбари ва ўқитувчилари хабардор бўлишлари лозим.

Бўлажак ўқитувчининг маънавий сифатлари қуйидаги тадбир ва воситалар асосида таркиб топиши, такомиллашиши мумкин:

- 1) шахсий ибрат, намуна кўрсатиш;

2) талабалар жамоасининг маълум тадқиқот муаммоларини илмий мактабда мақсадли тадқиқ этиши учун уларнинг уюшган фаолиятини ташкил этиш;

3) машғулотларда талабаларда маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялашга алоҳида эътибор қаратиш;

4) илмий тадқиқот натижаларини амалиётга самарали татбиқ этиш;

5) илмий конференциялар уюштириш ва талабаларнинг кенг, фаол иштирокини таъминлаш;

6) талабаларнинг маданий-маърифий марказларини ташкил этиш;

7) таниқли кишилар иштирокида ижодий кечалар ва турли мавзуларда суҳбатлар ўтказиш;

8) талаба-ёшларнинг илмий-ижодий меҳнатларини рағбатлантириб бориш;

9) талабаларнинг маънавий-ахлоқий сифатларини аниқлаш мезонлари асосида синовлар, сўровномалар, анкеталар, аттестациялар уюштириш;

10) ҳар ўқув йили якунида талабаларнинг маънавий-ахлоқий сифатлари ҳамда илмий тадқиқотчилик кўникмалари даражасини аниқлаш;

11) мазкур жараённинг самарадорлик даражасини ошириш йўллари ишлаб чиқиш ва амалиётда қўллаш.

“Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да талабанинг фикрий мустақиллигини зарурий эҳтиёж даражасига кўтариш масаласига алоҳида эътибор қаратилади. Унга кўра, мустақил фикр юрита оладиган шахс аввало ўз-ўзини назорат қила олиш, ўз-ўзини тафтиш қилиш ҳамда қўйилган мақсад йўлидаги интилишларини аниқлаш, шунга кўра ўз-ўзини бошқариш имкониятига эга бўлади.

Анъанавий педагогикада кўрсатилганидек, талабани тарбиялаш, ўқитиш эмас, уни ўз-ўзини тарбиялайдиган, ўзи мустақил изланиб, илмий билимларни эгаллайдиган даражага олиб чиқиш лозим. Янги педагогик технологияларнинг анъанавий педагогикадан фарқли томони ҳам айнан мустақил таълим ва ўз-ўзини тарбиялашни фаоллаштиришида ифодаланади. Унинг муҳим жиҳатларидан яна бири таълим жараёнида “ўқитувчи-талаба”нинг ўзаро фаол, яъни «субъект-субъект» муносабати ўрнатилишидир.

Руҳияти тетик, ўз имкониятларини эркин намоён эта оладиган шахс киришимли, ғайратли, фантазияси бой бўлиб, бирор янгилик яратиш, изланиш ва ижодга эҳтиёжманд бўлади. Бу эҳтиёж уни илмий-ижодий, фаол ҳаракатга ундайди, маънавий-касбий камолот сари етаклайди. Илмий-ижодий фаолиятни педагогик ташҳис қилиш асосида талабанинг эҳтиёжи, интилиши, ўқув мотивлари, салоҳияти, савияси ва бор

истеъдоди ўқитувчи ҳамда талаба ўртасидаги тенг ҳуқуқли муносабатда намоён бўлиши ўз исботини топади.

Олий ўқув юртларида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш мақсадли, маълум режа асосида тизимлаштирилган ҳолда амалга ошириладиган жараёндир.

Тизим деб тартибланган, ўзаро узвий боғланган ва биргаликда умумий функцияни бажарувчи элементлар тўпламига айтилади.

Талаба-ёшлар ўзаро муносабатининг қайд этилган энг муҳим кўрсаткичларининг ўсиб боришида, шубҳасиз, ижодийлик ва креативлик ёндашуви муҳим ўрин тутди. Талабанинг ижодий лаёқатлари аввало унинг ўқув лаёқатларига боғлиқ бўлиб, интеллект изланиш орқали рўёбга чиқади. Ўзаро мулоқотни фаоллаштишда фаолиятнинг барча турларида намоён бўлувчи креативлик даражаси алоҳида аҳамият касб этади. Ўқитувчи ва талабанинг ўзаро ҳамкорликка киришиш жараёни доимий ривожланишда бўлиб, улардан ҳатто актёрлик ва режиссёрлик қобилиятига эга бўлишни ҳам талаб этади. Мазкур жараёнда ўқитувчи ўз касбий маҳорати ва тажрибасига таяниб, ўзаро илмий-ижодий фаолият ҳамда ислохотлар объекти ва субъекти даражасида фаолият кўрсатиши зарур.

Талабалар инглиз тилини мақсадли ва тизимли ўрганишда олий ўқув юрти ҳамда факультетлар маъмурияти, “Ёш

филологлар” кенгаши, кафедра ўқитувчилари жонбозлик кўрсатишлари зарур.

Амалга оширган кузатишларимиз натижасида шу нарса аён бўлдики, ҳалигача талабаларни инглиз тилига ўргатишда бир қатор камчиликлар мавжуд.

Ўқитувчининг талабаларни инглиз тили ўқитишга йўналтириш методикасини билмаслиги ёки бу соҳада тажрибасизлиги сабабли талабаларга инглиз тили ўқитиш жараёнида ҳам бир қатор камчиликлар кузатилади.

Талабаларни мутахассис сифатида тайёрлашда амалдаги ўқув режаларида назарий педагогик йўналиш устувор, психологик, илмий-амалий ҳамда методик йўналиши такомил талаб.

3.2. Бўлажак ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида тадқиқотчилик лаёқатини тарбиялашнинг самарадорлиги.

Олий ўқув юртларида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитишга жалб этиш таълим сифати ва самарадорлигини ошириш учун зарур ҳисобланмоқда.

Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитиш муаммосини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганишни таъминловчи педагогик шарт-шароитлар, объектив ва субъектив омилларни аниқлаш, шунингдек, талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш тизимини

яратиш, инглиз тилини ўрганиш афзалликлари назарий жиҳатдан асослаб берилиши дар

1. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитиш бўйича маълум тизим ҳамда тегишли методик кўрсатмаларнинг ишлаб чиқилиши бакалавр ҳамда магистратура таълими сифатини оширишнинг бош мезони ҳисобланади.

2. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тилини ўқитишда илмий-назарий, амалий, фалсафий ҳамда методик асослар белгиланиб, олдиндан илмий-методик ёндашув тамойиллари аниқланмаса, қатъий илмий таянч таълимотга таяниш имкониятига эга бўлинмайди.

3. Бўлажак инглиз тили ўқитувчиларини мутахассис сифатида тайёрлашда амалдаги ўқув режаларида назарий педагогик йўналиш билан бир қаторда, илмий-амалий ҳамда методик йўналиш ҳамда креатив ёндашув устувор бўлиши зарур.

4. Олий ўқув юртларида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш режа асосида назорат қилиб борилиши асосий омиллардан бири ҳисобланади.

УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР

1.Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш мақсадли ташкил этилса, инглиз тили ўқитиш устувор мақсад қилиб қўйилса, талабаларнинг инглиз тилини ўқитиш фаолияти жадал ривожланади.

2. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш олий ўқув юртининг бош вазифаси ҳисобланиб, фанларни ўқитиш самарадорлигини оширишнинг долзарб муаммоларидан биридир.

3.Педагогик ва ахборот технологияларини кенг жорий этиш асосида хорижий тиллар мазмунини чуқур эгаллаш ва дунё миқёсида давлатимизнинг мавқеини янада юқорига кўтариш, ёшларни интегратив билимлар тизими билан қуроллантириш, уларда илмий дунёқарашни шакллантириш олий таълим тизими олдидаги асосий вазифалардан бири эканлигини талаба-ёшлар онгига сингдириш муҳим аҳамиятга эга.

4. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш ўқув ва илмий лабораторияларда олиб бориладиган тадқиқотларнинг мазмун ва моҳиятига боғлиқ бўлиб, талаба ушбу фаолиятга қизиқиши ва кўникмалар ҳосил қилиши муҳим аҳамият касб этади.

5. Шахснинг ҳар томонлама, уйғун ривожланишига унинг илмий-ижодий фаолияти салмоқли таъсир кўрсатади. Талабаларнинг дарс ва дарсдан ташқаридаги илмий-ижодий

фаолиятида талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш, талабаларнинг кучига куч, ғайратига ғайрат қўшиб, меҳнат самараси маҳсулидан лаззатланиш ҳис-туйғуларини уйғотади.

6. Талабаларга креатив ёндашув асосида инглиз тили ўқитиш талаба-ёшларнинг билиш даражасини тубдан ўзгартиради ва у фан-техника тараққиётининг асосини ташкил этади.

7. Бўлажак инглиз тили ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида фаоллик кўрсатиш, ўз мақсадларини мустақил аниқлай олиш ва уларга эришиш йўлларини белгилай олиш, жамиятдаги ўз ўрнига ишонч ҳосил қилиш манбаи бўлиб хизмат қилади.

8. Бўлажак инглиз тили ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида аниқ методик ёндашув ва назарияларга асосланиш, тарихий-фалсафий, миллий, педагогик-психологик, методик омилларнинг яхлитлиги ва бирлигини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ.

9. Бўлажак инглиз тили ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида фаолиятли-ижодий, компетентли, креатив мезонлар ҳамда унга мос кўрсаткичларни аниқлаш орқали педагогик-психологик ташхис методлари мажмуини ишлаб чиқиш асосида такомиллаштирилди .

- Ўзбекистон Республикаси ижтимоий ҳаётида бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг фаоллигини ошириш,

жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маданий ҳамда илмий тараққиётида тўлақонли иштирок этишини таъминлаш, илмий дунёқараши ҳамда интеллектуал савиясини юксалтиришга эътиборни қаратиш;

- бўлажак инглиз тили ўқитувчиларининг инглиз тилини ўргатиш фаолиятига оид ўзига хос психологик хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда муайян шарт-шароитлар яратиш;

- 2017-2021 йилларда Олий таълим тизимини комплекс ривожлантириш дастури асосида талабаларга инглиз тилини ўргатиш учун шарт-шароитлар яратишга, уларни дунёвий билим эгаллашларига йўналтиришга доир методик тавсиялар яратиш ва уларни олий таълим жараёнига татбиқ этиш мақсадга мувофиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиш керак. –Т.: —Ўзбекистон. – 2017.– 102б.

2. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: —Ўзбекистон, 2017. – 488 б.

3. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз// ЎЗР Президенти лавозимиغا киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқ.- Т: Ўзбекистон,2016.-56 б.

4. Мирзиёев Ш. Бугун маърифатга эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. —<https://www.gazeta.uz/uz/2016/10/19/ustuvor/> 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ. strategy.regulation.gov.uz/uz/document/

5. Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори- uza.uz/.../oliy-talim-tizimini-yanada-rivozhlantirish-chora-tadbirlari--21-04-2017.

6. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.

7. Мирзиёев Ш. Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-3775-сонли Қарори. 2018.5 июнь.

8. Мирзиёев Ш. Бугун маърифатга эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. — <https://www.gazeta.uz/uz/2016/10/19/ustuvor/>

9. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч.- Т.:Маънавият,2008.- 176 б.

10. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.— Т.: Ўзбекистон, 1992.—46 б.

11. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонуни. Баркамол авлод — Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.—Т.:1998.20-29-б.

12. Абдуллаев Ю. Жаҳон олий мактаби: қиёсий таҳлил. — Т.: Адабиёт ва санъат, 2001. —288 б.

13. Абдуллажонов М.А. Формирование профессиональных качеств будущего учителя в процессе обучения в педвузах.: Автореферат дисс.. канд. пед. наук.-Т.: 1991.-21с.

14. Авлоний А. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ.—Т.: Ўқитувчи.1992.— 160 б.

15. Айзенк Г. Ю. Проверьте свои способности. Перевод с англ. — М.: Педагогика — Пресс, 1992. — 176 с.

16. Акбаров А.А. Формирование социальной активности будущего учителя через студенческое самоуправление.: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. — Т.: 1991. —22 с.

17. Андреев, В.И. Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития / В.И. Андреев. — 2-е изд. — Казань: Центр инновационных технологий, 2000. — 567 с.

18. Арабско-русский словарь. Т-I,Т.: Камалак, 1994. составитель И.И.Баранов. 247 с.

19. Арзикулов Д.Н. Касбий камолотнинг психологик ўзига хос хусусиятлари.: Пс. фан. ном. ... дисс. автореф.—Т.: 2002.-22 б.

20. Beskorovaynaya N., Fyodorova M. The development of intercultural communication skills at the lesson of foreign languages // “3i: intellect, idea, innovation — intellect, idea, innovation”. — 2017. — № 2. — p.50.

21.Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. —М.: ИРПО. 1996.-336 С.

22.Богоусловский.А.А., Хеглова И.Ю. ИТ-подготовка будущего учителя-предметника.// Ж. Дистанционное и виртуальное обучение. 2007.№10.- с-60-66.

23. Bruner, J. (1962). The process of education. Harvard: Harvard University Press.
24. Burton, P. (2010). Creativity in Hong Kong schools. *World English*, 29 (4), 493-507.
25. Beck I and McKeown M ‘Increasing you low income children’s oral vocabulary repertoires through rich and focused instruction’ *The Elementary School Journal* Vol 107, No 3.(2007)
26. Berkimbaev K.M., Bekbulatova I.U., Meirbekova G.P. O neobhodimosti formirovaniya kommunikativnogo potenciala budushhih uchitelej v obuchenii anglijskomu jazyku. *Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Serija: Informatizacija obrazovaniya*. 2016. No. 2. С. 95—100.
27. Biemiller, A. ‘Vocabulary: needed if more children are to read well.’ *Reading Psychology*, 24:323-335. (2003)
28. Вихрев В.В., Федосеев А.А., Христочевский С.А. Практическое внедрение информационных технологий на основе метода проектов //Ж. Педагогическая информатика. – Москва, 1993. № 1. – с. 26-28.
29. Воронина Г.И. Система дополнительного педагогического образования: Новые ориентиры. //Ж. Иностранные языки в школе. – Москва, 2000. №3. С.56-59.
30. Gardner, R. C. *Social psychology and language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold, 1985, p. 10.

31.Гмурман.В.Е. Теория вероятностей и математическая статистика. –Москва: Высшая школа.- 1999, 367 с.

32.Давирова.Г. Ижодий услуб-энг зарур сифат //Халқ таълими.-Тошкент, 2001.№6.-Б.24-26.

33.Davis N., Fletcher J., Groundwater-Smith S.. The puzzles of practice: Initiating a collaborative research culture. Australian Association for Research in Education (AARE) International Education Research Conference, 29 Nov. – 3 Dec. 2009. Australia, Canberra. www.aare.edu.au/09pap/dav091506.pdf, April 2014

34.Давлетшин М.Г. Замонавий мактаб ўқитувчисининг психологияси. – Т.: Ўзбекистон. 1999. -29 б.

35. Джураев Р.Х., Рахимов Б.Х. Факторы, влияющие на процесс формирования молодёжной субкультуры будущего учителя. Сб.статей/Под обхей редакцией О.В.Красновой и Б.В. Кайгородова. – М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2008. – с-61-66.

36. Duke,N. and Moses, A. 10 research tested ways to build children`s vocabulary. New York,NY: Scholastic Inc. (2003)

37. Dornyei, Z. (2001). Motivational strategies in the language classroom. Cambridge: Cambridge University Press.

38. Jones, R. (Ed.). (2012). Discourse and creativity. Harlow: Pearson.

39. Завитова Т. Ю., Маркелова. Д. М. — Текст : непосредственный, электронный // Молодой ученый. — 2019.

— № 11 (249). — С. 243-247. — URL: <https://moluch.ru/archive/249/57301/> (дата обращения: 19.04.2020).

40.Зарипов К. Янги педагогик технологияни татбиқ этиш босқичлари. // Халқ таълими. –1997. – № 4. – Б. 4-12.

41. Иванова Марфа Николаевна, Бояркина Светлана Анатольевна. //Смаостоятельная исследования и креативный подход при изучении иностранного языка докторская диссертация.Якутия.

42.ЙўлдошевЖ.Ғ.Ўзбекистон Республикаси- таълим таракқиёти йўлида. – Т.:Ўқитувчи, 1994. –92 б.

43.Karabulatova, Z.V. Polivara, R.R. Zamaletdinov. Ethno-linguistic peculiarities of semantic perception of language competence of tatar bilingual children. World Applied Sciences Journal (Education, Laws, Economics, Language and Communication): IDOSI Publications. 27: 141-145 (2013).

44.Kerimbaeva B.T., Iskakova P.K. Psychological aspects of training with using of modern information technologies // Global Science and Innovation: materials of the IV international scientific conference. March 12–13th. Chicago. USA, 2015. P. 320—324.

45. Kitao, S. K., Kitao, K., Nozawa, K., Yamamoto, M. *Teaching English in Japan*, 1995,
<http://www1.doshisha.ac.jp/~kkitao/library/article/tejk.htm>

46. Кондратова Л.В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися. Учебное пособие. - М.: Прометей МПГУ, 1990. - 160 с.

47. Kondrateva I. G., Nazarova M. V. Integration of science and language in teaching english // Journal of Language and Literature, ISSN: 2078–0303, Vol. 6. No. 3. Iss.1, August, — 2015 — p. 206.

48. Кососгова А.С. Педагогические основы творческого самовыражения как фактора становления будущего учителя: Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. – Хабаровск: 2000. – 45 с.

49. Креативная педагогика: методология, теория, практика / Под ред. Ю. Г. Круглова. — М.: МГОПУ им. М. А. Шолохова, изд. центр «Альфа», 2002. — 276 с.

50. Cremion, T., Barnes, J., & Scoffham, S. (2009). Creative teaching for tomorrow: Fostering a creative state of mind. Kent: Future Creative CIC.

51. Лихачёв.Б.Т. Педагогика /учебное пособие .-М.: Юрайт 2001.-607с.

52. Luce, R. W. *Motivating the Unmotivated* Hocking Technical College, Nelsonville, OH Volume XII, Number 8, Innovation Abstracts The National Institute for Staff and Organizational Development, 1990.

53. Maley, A. (1997). Creativity with a small ‘с’. The Journal of the Imagination in Language Learning and Teaching, 4. Retrieved from <http://www.njcu.edu/cill/journal-index.html>

54. Маматова Х. Умум таълим мактаб ўқувчиларини ўқитишда креатив ёндашувнинг ўзига хос хусусиятлари// Мактаб ва ҳаёт. Илмий методик журнал № 8.2019 йил.

55. Маматова Х. A creative approach to teaching foreign languages in universities with technical profile// Herald of institute 2019 #2

56. Mukhametshina R.F., Galimullina A.F.. Inculcation of bimental personality in context of cultural dialogue (as exemplified by Tatarstan schools). Middle-East Journal of Scientific Research: IDOSI Publications. 20(12): 2135-2138 (2014).

57. Miloradov S. A. Some problems of teaching English in high school // Scientific-methodical electronic journal «Concept». — 2014. — № 4. — p. 91–95. — URL

58. Murtaza A. Sh.Modern methods of teaching English in higher education // KazNU Bulletin. International relations and international law series. 2016. -No1 (73) — p.260.

59. Назарова Б.А. //Бўлажак ўқитувчиларда креатив ёндашув асосида тадқиқотчилик лаёқатини тарбиялашнинг илмий-назарий асослари// монография Т.: «Фан ва технология» нашриёти 2017.164б.

60. Назарова Б.А. Воспитание исследовательские компететнности у будущих учителей в процессе непрерывного образования //Узлуксиз таълима. – 2017. – № 1. – С. 60-64.

61. Niyazova G.T., Kerimbaeva B.T. The methodology of the formation of the communicative orientation of the «ITT» in the institutions of higher education // Journal of Language and Literature. Vol. 6. Issue 4. November, 2015. P. 351—354.

62. Олимова Д. Олий педагогик таълим тизимида бўлажак ўқитувчиларнинг коммуникатив кўникмаларини шакллантириш: Пед.фан.ном. дисс. автореферати:- ЎзПФТИ: 2005.-23 б.

63. Остроумов А.И., Остроумова О.Ф.. Креативность и креативное обучение как слагаемые модернизации образования в России. Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота. 2(28): 149-153 (2013).

64. Petty G. Teaching Today. 3rd ed. Cheltenham, the UK: Nelson Thornes Ltd.,2004.

65. Психология. Словарь/ под общей ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского.-2-е изд., испр. И доп.-М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

66. Рахимов Б.Х. Бўлажак ўқитувчиларни илмий тадқиқот ишларига йўналтириш асослари. Монография. – Т.: Фан. 2007. – 152 б.

67. Рахимов Б. Талаба-ёшларни илмий тадқиқот ишларига йўналтиришнинг ижтимоий-педагогик асослари. Пед.фан. док.дис.... –Т. : 2009. –244-б.

68. Раҳматова Ф. Ғ. Иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш технологиясини такомиллаштириш// .13.00.01 – Педагогика назарияси. Педагогик таълимотлар тарихи. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Самарқанд.2020 й. 172 б.

69. Реан А. А. и др. И. Психология и педагогика. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. – СПб.: Питер, 2001. – 432 с.

70.Рензулли Дж. Модель школьного обучения // Основные современные концепции творчества и одаренности/ Под ред. Д. Б. Богоявленской. – М., 1997. – С. 214–242.

71. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. – М.,1995. – С-570.

72. Салми Д., Фрумин И.Д. Российские вузы в конкуренции университетов мирового класса.//Ж. Вопросы образования. – 2007. – №3. – 5-45 с.

73. Скибицкий Э.Г.,Скибицкая И.Ю. Формирование компонентности начинающего исследователя //Ж. Инновации в образовании. 2007. №9. – С.80-90.

74. Слостенин В.А., Михенко А.И. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя. //Ж. Сов. педагогика. 1991. № 10. – С. 79-84.

75. Schmidt, Torben & Küppers_ Almut 2009. Inszenierungspotenziale im Englishunterricht. In: Praxis English Heft 5/2009, S.3.

76. Sternberg, R. J. (ed.) (1999). Handbook of creativity. Cambridge: Cambridge University Press.

77. Touba, N. *Large classes: Using groups and content*. English Teaching Forum, 37(3), Jul-Sep.,

78. Улько, Е.Волкова, Н.Царикова, Н.Мухамедова, Н.Исамухамедова, Р.Зирянова Professional Development for Uzbekistan English. Teachers Training Toolkit. Module 1,2. 2009

79. Ўзбек педагогик антологияси. -Т.: «Ўқитувчи», 1995. I жилд. Тузувчи муаллифлар: К.Ҳошимов, С.Очил.- Т.: Ўқитувчи. 464 б

80.Ўзбек педагогик антологияси. -Т.: «Ўқитувчи», 1999. II жилд. Тузувчи муаллифлар: К.Ҳошимов, С.Очил.- Т.: Ўқитувчи. 480 б.

81.Ўзбек педагогикаси тарихи.: Олий ўқув юртлар учун қўлланма. //А.Зуннуновнинг умумий таҳрири остида. - Т.: Ўқитувчи. 1997.- 272 б.

82. Ўзбекистон Республикаси Олий таълимнинг меъёрий ҳужжатлари (Ўзбекистон Давлат стандарти. Олий таълимнинг ДТС). -Т.:2001.-146.

83. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –1-жилд. -Т.: ЎМЭ Давлат илмий нашриёти, 2000. –736 б.

84. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –3-жилд. -Т.: ЎМЭ Давлат илмий нашриёти, 2002. –704 б.

85. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – 4-жилд.-Т.: ЎМЭ Давлат илмий нашриёти, 2002. –704 б.

86. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – 5-жилд.-Т.: «ЎМЭ Давлат илмий нашриёти», 2003. –704 б.

87. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – 7-жилд.-Т.: «ЎМЭ Давлат илмий нашриёти», 2004. –704 б.

88. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –9-жилд.-Т.: «ЎМЭ Давлат илмий нашриёти», 2005. –704 б.

89. Фарберман Б.Л., Мусина Р.Г. Концепция конвергенции и интеграции подходов к обучению, ориентированных на ожидаемый результат учения и процесс развития мышления // «Ta`lim muammolari» 2003.№3.c33-39

90. Fisher, P. and Blachnowicz, C‘Vocabulary instruction in a remedial setting.‘Reading and Writing Quarterly, 21:281-300 (2005)

91. Fisher, R. (2004). What is creativity? In R. Fisher & M. Williams (Eds.), Unlocking creativity: Teaching across the curriculum (pp. 6-20). New York: Routledge.

92. Харламов И. Ф. Педагогика в вопросах и ответах. – М.: Гардарики, 2001. – 256 с.

Интернетдан олинган маълумотлар

93. .Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини ошириш –...uzbekistan24.uz/uzk/yangiliklar/7/242/ 266***

94. .Жолдасбекова К.А. Развитие креативного мышления студентов в процессе обучения. [www. rusnauka. com/29_NIOXXI_ 2012/Pedagogica /2_118805.doc.htm](http://www.rusnauka.com/29_NIOXXI_2012/Pedagogica/2_118805.doc.htm)

95. (ZKM | Zentrum für Kunst und Medientechnologie

96. Lorenzstr. 19, 76135 Karlsruhe, www.zkm.de)

97. (Санъат ва коммуникатив технологиялар маркази. Лореншрасе 19.76135 Карлсруе)

98. [http://www.TDPU.uz.](http://www.TDPU.uz)

99. [http://www.Guldu.uz.](http://www.Guldu.uz)

100. [http://www.samdu.uz.](http://www.samdu.uz)

101. [http://www.ziyonet.uz.](http://www.ziyonet.uz)

Халдарчаева Г.С.

**ИНГЛИЗ ТИЛИНИ КРЕАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА
ЎҚИТИШ**

Мухаррир:
Техник муҳаррир:
Мусахҳих:
Саҳифаловчи:

Х. Тахиров
С. Меликузиева
М. Юнусова
А. Зиямухамедов

Нашриёт лицензия № 2044, 25.08.2020 й.
Бичими 60x84 ¹/₁₆. "Times new roman" гарнитураси,
кегли 14.. Offset босма усулида босилди. Шартли босма
табоғи 7. Адади 100 дона Буюртма № 101

Zebo prints МЧЖда чоп этилди.
Манзил: Тошкент шаҳар, Яшнобод тумани,
22-ҳарбий шаҳарча

9 789910 996580